

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Filozofski fakultet,

Ivana Lučića 3

Odsjek za povijest

Jasmin Medved

TRGOVINA I OBRT GRADA VARAŽDINA U XV. STOLJEĆU

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Zrinka Nikolić – Jakus

Zagreb, 2012.

SADRŽAJ

1. UVOD	3
1.1. Izvori i historiografija.....	3
2. TRGOVINA GRADA VARAŽDINA U XV. STOLJEĆU	9
2.1. Preduvjeti razvoja varaždinske trgovine	9
2.2. Gradski sajmovi.....	12
2.3. Trgovačke prilike u Varaždinu u XV. stoljeću	15
3. OBRTNIŠTVO GRADA VARAŽDINA U XV. STOLJEĆU	28
3.1. Vrste varaždinskih obrta.....	30
3.1.1. Proizvodni obrti	30
3.1.1.1. Metalska struka.....	30
3.1.1.2. Izrada oružja	34
3.1.1.3. Drvodjelska struka.....	35
3.1.1.4. Građevinska struka	36
3.1.1.5. Tekstilna struka.....	37
3.1.1.6. Kožarska struka	39
3.1.1.7. Prehrambena struka	41
3.1.1.8. Ostali varaždinski obrtnici.....	45
3.1.2. Usluge i javne službe.....	46
3.1.2.1. Zdravstvena zanimanja	46
3.1.2.2. Umjetnička zanimanja	49
3.1.2.3. Ugostiteljska zanimanja.....	49
3.1.2.4. Gradski službenici	50
3.1.2.5. Posluga i radnici	53
3.1.3. Nepoznati i dvojbeni obrti i usluge.....	55
3.2. Obrti i obrtnici u gradu Varaždinu u XV. stoljeću	56
4. MJERE, NOVAC I POREZI U GRADU VARAŽDINU U XV. STOLJEĆU	65
4.1. Mjere	65
4.1.1. <i>Cubulus</i>	65
4.1.2. Korec	66

4.1.3. <i>Capecia</i>	66
4.1.4. <i>Manipulus</i>	66
4.1.5. <i>Plaustrum</i> (kola)	67
4.1.6. <i>Ulna</i>	67
4.1.7. <i>Libra/Funta</i>	67
4.1.8. <i>Dieta</i>	68
4.2. <i>Novac</i>	68
4.2.1. <i>Denar</i>	68
4.2.2. <i>Obulus</i>	69
4.2.3. <i>Krajcar</i>	69
4.2.4. <i>Zlatni forint</i>	69
4.2.5. <i>Marca denariorum</i>	70
4.2.6. <i>Pensa denariorum</i>	70
4.3. <i>Porezi</i>	70
4.3.1. <i>Tridesetina</i>	70
4.3.2. <i>Maltarina</i>	71
4.3.3. <i>Placovina i godišnji porezi</i>	71
5. ZAKLJUČAK	73
6. BIBLIOGRAFIJA	76
6.1. <i>Izvori</i>	76
6.2. <i>Literatura</i>	76
7. SUMMARY	80

1. UVOD

Ovaj rad predstavlja najnoviji doprinos proučavanju gospodarske problematike grada Varaždina u srednjem vijeku i to najvažnijeg njezinog aspekta – stanja trgovine i obrta – dakle, onoga što obilježava tipični razvijeniji srednjovjekovni grad. Do sada se historiografija grada Varaždina u zadovoljavajućoj mjeri bavila pitanjima trgovine i obrtništva u svim povijesnim razdobljima. Za srednji vijek neki su prethodni istraživači iznosili svoje rezultate i tumačenja gospodarskog stanja Varaždina, no u zadnjih dvadesetak godina nije bilo potpunije revizije tema trgovine i obrta u srednjem vijeku na temelju dostupnih izvora i literature, uključujući komparativnu. Stoga, naš cilj je bio temeljito proći izvore, koji, iako, kao što ćemo vidjeti, pokrivaju djelić stoljeća kojim se bavimo, nude mnoštvo raznovrsnih podataka koje je bilo nužno pravilno klasificirati, proučiti te pregledno iznijeti u ovom radu. Prije nego što smo počeli s istraživanjem, prirodno su nam se postavila pitanja koja očekujemo od dostupnih izvora: koliki je broj obrta, obrtnika (uključujući pružatelje usluga) i trgovaca, zatim kakav je kontekst njihova pojavljivanja u izvorima, imovinsko stanje, uvjeti rada, cijene robe na varaždinskom tržištu, koji su propisi varaždinske općine kojim je ona regulirala trgovinu i obrt u gradu, ekonomski utjecaj grada na bližu i dalju okolicu, razvijenost trgovine i obrta u usporedbi s drugim gradovima te mnoga druga pitanja koja nastanu tijekom minucioznog bilježenja i analiziranja podataka iz izvora. Kao što naslov sugerira, ovaj rad podijeljen je na dva velika dijela – trgovinu i obrt u gradu Varaždinu u XV. stoljeću – uz dodatak pomoćnog poglavlja koji objašnjava mjere, vrste novca i poreze koji su važili u gradu Varaždinu u tom razdoblju.

1.1. Izvori i historiografija

Grad Varaždin, kao istaknuto upravno, gospodarsko i kulturno središte sjeverozapadne Hrvatske predmet je interesa mnogih povjesničara te je, posebice zadnjih godina, historiografija ovoga grada poprilično razvijena u raznovrsnosti tema i razdoblja kojima se bavi. Dostupnost izvora, naravno, determinira učestalost znanstvenih radova, stoga je razdoblje od ranoga novog vijeka do danas u većem fokusu interesa povjesničara te se, uostalom, za taj vremenski raspon očekuju i daljnji znanstveni doprinosi. Nedostatak izvora za srednjovjekovno razdoblje značajan je

problem, premda su se uspjeli sačuvati gradski zapisnici iz XV. stoljeća¹ na temelju kojih je nastalo mnogo radova koji se tiču gospodarskog stanja Varaždina u tom stoljeću, uključujući trgovinu i obrt kao temeljne djelatnosti ovoga gradskog naselja, kao i radova o demografskim, socijalnim i političkim temama. Ti zapisnici obuhvaćaju vrlo kratko razdoblje od desetak godina (od 1454. do 1464. godine uz dodatak nekih sačuvanih stranica iz kasnijih godina) a bili su to uglavnom sudski spisi parnica koje su se odvijale pred gradskim sucem, a u kojima ponegdje možemo naići i na odluke gradske općine prvenstveno usmjerene na funkcioniranje gradske uprave i gospodarstva (statut grada Varaždina iz srednjega vijeka nije još tada postojao). Objavljene vladarske listine koje se tiču grada Varaždina² donose nam vrijedne podatke o trgovačkim i drugim povlasticama, a popis građana Varaždina iz 1520. godine³ koristan je, pak, za proučavanje stanja obrta te godine u usporedbi s XV. stoljećem.

Nekoliko znanstvenih doprinosa istraživanju srednjovjekovnog Varaždina, pa tako i trgovine i obrta u XV. stoljeću, moramo izdvojiti kao temeljna polazišta i pomagala u istraživanju teme ovog rada, vrlo korisnih brojnošću podataka i referenci koje se nalaze u njima. To su radovi Mire Ilijanić i Slavka Kapustića, Nevena Budaka te Mirka Androića. Ilijanić i Kapustić u svome članku⁴ temeljito razmatraju urbani, demografski i gospodarski razvoj te život srednjovjekovnog Varaždina (do kraja XVI. stoljeća) s nekim novim tumačenjima. Trgovina i obrt XV. stoljeća zastupljeni su u velikoj mjeri, a autori su se u svojem istraživanju oslanjali na gradske zapisnike kao temeljni izvor za to stoljeće. Veliki značaj Ilijanić i Kapustić pripisuju kraljevim sajmenim povlasticama Varaždinu (dobivenima u prvoj polovici XV. stoljeća) koji su omogućili da taj grad postane značajno trgovačko središte čiji su trgovci putovali i izvan varaždinskog kraja, pa i dalje, a ni obrtnici, po autorima, nisu proizvodili samo za lokalno tržište. Što se obrtnika tiče, autori su na temelju zapisnika pobrojali sve obrtničke i neobrtničke struke koje se spominju s posebnim osvrtom na mesare koji su bili najbrojniji. Monografija Nevena

¹ Zlatko Tanodi i Adolf Wissert, ur., *Poviestni spomenici slobodnog i kraljevskoga grada Varaždina – Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasdini*, sv. II., dio I., *Gradski zapisnici iz g. 1454.-1464. i 1467.-1469.*, (Varaždin: Svobodina „Narodna tiskara“, 1944). (Dalje u tekstu pod MCV II.)

² Zlatko Tanodi, ur., *Poviestni spomenici slob. Kralj. Grada Varaždina. Sv. I: Zbornik isprava 1209.-1526. - Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasdini I* (Varaždin: Svobodina „Narodna tiskara“, 1942). (Dalje u tekstu pod MCV I.)

³ Ljerka Perči, "Popis građana Varaždina iz 1520. godine," u: Ljerka Perči, *Polja prošlosti* (Varaždinske Toplice: Tonimir, 2002), 9-22.

⁴ Mira Ilijanić i Slavko Kapustić, "Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća," u: *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, ur. Andre Mohorovičić (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983), 169-190.

Budaka⁵ predstavlja vrlo značajan prilog istraživanju urbanizacije gradova i naselja Varaždinske županije u srednjem vijeku (također do kraja XVI. stoljeća) u kojem, naravno, važno mjesto pripada gradu Varaždinu. Autor analizira funkcije što su ih mjesta vršila na svoju okolicu, poput upravnih, vjerskih, kulturnih i gospodarskih, rasvjetljavajući pritom unutrašnji život promatranih naselja i gradova, tj. socijalnu, gospodarsku i kulturnu strukturu. Zbog brojnosti izvora najviše podataka prilaže se za grad Varaždin, pa tako i za XV. stoljeće gdje možemo pronaći mnoštvo vrijednih podataka i autorovih tumačenja tadašnjega gospodarskog razvoja grada. Već je rečeno koliko su sajmovi značili za jedan grad u srednjem vijeku, stoga je Budak u svojoj knjizi sajmovima posvetio jedno poglavlje u kojemu je potvrdio da je Varaždin u XV. stoljeću bio najvažnije sajamsko središte u županiji. Također, autor iscrpno obrađuje obrt i neagrarne djelatnosti Varaždina ističući da je grad u XV. stoljeću bio relativno razvijeno obrtničko središte ali u tom času ne toliko koliko zagrebački Gradec, a pogotovo Beč. Stoga autor zaključuje da je relativna nerazvijenost obrta u Varaždinu (u usporedbi s većim gradovima) bila razlogom kašnjenju u stvaranju cehovske organizacije. Budući da su u monografiji predstavljeni i drugi gradovi te naselja Varaždinske županije, knjiga nam predstavlja i koristan komparacijski alat. “Ekonomika srednjovjekovnog grada Varaždina” Mirka Androića,⁶ nedavno je objavljena znanstvena monografija o gradu Varaždinu u srednjem vijeku koja je nažalost preko trideset godina ležala u rukopisu u varaždinskom arhivu. Autor knjige jedan je od najzaslužnijih i najkvalitetnijih povjesničara grada Varaždina, osnivač Državnog arhiva u Varaždinu, poznat po minucioznom analiziranju povijesnih izvora. Budući da je ova knjiga prilog ekonomskoj povijesti (u što spada i agrarna proizvodnja grada), njezin temeljni dio zauzimaju trgovina i obrt XV. stoljeća gdje Androić u jednom poglavlju na temelju gradskih zapisnika daje neke nove vrijedne podatke i tumačenja potkrepljujući ih mnoštvom bilježaka. Između ostalog, Androić za razliku od Budaka, pretpostavlja da “u tadašnjem Varaždinu obrt nije ništa manje razvijen, no što je to u onovremenom Zagrebu” (str. 56). Posebno poglavlje posvećuje pitanjima tridesetine, maltarine i placovine te onodobnim varaždinskim mjerama, novcu, cijenama i plaćama za što objavljuje u prilogu i posebnu tabelu. Ovaj nam znanstveni doprinos varaždinskoj povijesti, iako star preko trideset godina, predstavlja snažan poticaj da krenemo sličnim putem.

⁵ Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku* (Zagreb, Koprivnica: Dr. Feletar, 1994).

⁶ Mirko Androić, *Ekonomika srednjovjekovnog grada Varaždina* (Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2009).

Daljnji znanstveni radovi i monografije količinom vrijednih podataka i tumačenja imaju također značajno mjesto u istraživanju trgovine i obrtništva Varaždina, premda više ranoga novog vijeka. Krešimir Filić autor je velike monografije o varaždinskome mesarskom cehu⁷ nastale na temelju zapisnika tog ceha koji potječu iz razdoblja od kraja XVI. do početka XVIII. stoljeća, a u knjizi su i objavljeni. Autor daje kratak pregled razvoja mesarstva i obrtništva u gradu Varaždinu od samih početaka, pa tako i u XV. stoljeću. Po broju mesara kojih je u tom stoljeću u gradu bio vrlo velik broj, Filić smatra da je Varaždin tada mogao u najboljem slučaju brojiti oko 2500 stanovnika, s čijom su se aproksimativnom brojkom kasnije neki autori složili (Gabričević, Ilijanić, Kapustić, Budak), a neki ne (Androić). Autorov vrlo informativan prikaz ustrojstva mesarskog ceha i načina vršenja obrta i cehovskih običaja (vjerske dužnosti, sprovodi, cehovske gozbe) kao i načina stjecanja majstorskog zvanja, odnosa majstora prema naučnicima i djetićima te prikaza trgovine i cijena proizvoda može nam pomoći u zamišljanju mogućeg života varaždinskih obrtnika XV. stoljeća i u usporedbi. Središnja tema priloga demografskoj historiji Ante Gabričevića⁸ jest kretanje stanovništva grada Varaždina kroz povijest, a kao izvor autor koristi i gradske zapisnike iz XV. stoljeća pomoću kojih nastoji procijeniti broj stanovnika grada utvrđivanjem broja obrtnika i trgovaca koji se spominju u tom izvoru. Na demografsko stanje nedvojbeno se uzročno-posljedičnim vezama oslanja i gospodarska moć grada, stoga autor ukratko opisuje povijest obrtništva i trgovine od samih početaka naselja kroz srednji vijek na dalje, a pomoću zapisnika iz XV. stoljeća ukratko prikazuje stanje trgovine i obrte u tom stoljeću (pobrojane su vrste i broj obrtnika koji se spominju u izvorima, uz korisnu komparaciju s kasnijim stoljećima). Nadopunu Filićevom djelu predstavlja nam članak Eugena Strahonje, "Nadzor nad klanjem stoke i tržišni nadzor mesa u Varaždinu u 15. stoljeću"⁹ gdje je autor priredio iscrpan prikaz opskrbe građana mesom te nadzora nad proizvodnjom i prodajom takve vrste robe u XV. stoljeću (nadziranje prodaje, vaganja, određivanje cijena te kazni za prekršitelje gradskih propisa), a što se sve ticalo mesarskih obrtnika koji su tada bili najbrojniji obrtnici u

⁷ Krešimir Filić, *Varaždinski mesarski ceh* (Varaždin: Kulturno-prosvjetno vijeće općine Varaždin, 1968).

⁸ Ante Gabričević, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća* (Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad – Varaždin, 2002).

⁹ Eugen Strahonja, "Nadzor nad klanjem stoke i tržišni nadzor mesa u Varaždinu u 15. stoljeću", u: *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, ur. Andre Mohorovičić (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983), 245-249.

gradu. O varaždinskim mjerama kroz povijest vrlo vrijedan znanstveni doprinos objavio je Zlatko Herkov,¹⁰ a o vinogradarstvu Srećko Ljubljanović.¹¹

Nadalje, izdvojiti ćemo i neke preglede trgovine i obrta grada Varaždina kroz povijest koji mogu poslužiti za prvu informaciju o toj temi. “Obrtništvo u Varaždinu”¹² Damira Hrelje i Mirana Bojanića Morandinija najnovija je popularno pisana i raskošno ilustrirana monografija koja se bavi varaždinskim obrtništvom od srednjeg vijeka do suvremenosti. Može poslužiti kao izvor korisnih podataka, no ne ulazi dublje u materiju, tj. ne donosi podatke citirane u izvorima niti neka nova tumačenja. Nedavno je objavljen bogato opremljen i također raskošno ilustriran povijesni atlas grada Varaždina Mirele Slukan Altić¹³ u kojem se u dijelu o srednjem vijeku, unutar analiziranja centralnih funkcija grada, daje širi opis trgovačkih i obrtničkih prilika uz naglašavanje važnosti prometnoga položaja grada. Još jedan zajednički rad Mire Ilijanić i Slavka Kapustića, “Bratovštine i cehovi, meštiri i djetići”¹⁴, daje sumaran pregled povijesti obrtništva u gradu Varaždinu od početaka gradskog naselja do kraja XVIII. stoljeća, dok pregledni članak Ivy Lentić-Kugli, “Obrt i trgovina u Varaždinu”¹⁵, daje također opći pregled razvoja obrtništva kao i trgovine grada Varaždina od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća u kojem je obuhvaćeno i XV. stoljeće ponekim podatkom i tumačenjem. Ista autorica u svojoj monografiji “Povijesna urbana cjelina grada Varaždina”¹⁶ o urbanističkom razvoju grada kroz stoljeća, obuhvaća i gospodarsku komponentu pri čemu se na nekoliko stranica dotiče i XV. stoljeća što, naravno, ostaje u sjeni građevinskih poduhvata toga doba, no daje solidnu okvirnu sliku uvjeta razvoja trgovine i obrtništva. Mirko Androić je, pak, objavio seriju kratkih novinskih članaka o obrtništvu grada Varaždina kroz povijest koji su izlazili u Znanstvenom listu godine 1981.¹⁷

¹⁰ Zlatko Herkov, “Stare varaždinske mjere,” *Ljetopis JAZU* 73 (1969): 295-331.

¹¹ Srećko Ljubljanović, “Vinogradarstvo grada Varaždina u srednjem vijeku,” *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 16-17 (2006): 259-300.

¹² Damir Hrelja i Miran Bojanić Morandini, *Obrtništvo u Varaždinu: izdanje povodom 100. godišnjice osnivanja Zanatlijskog i pomoćničkog društva, preteče Udruženja hrvatskih obrtnika Varaždin* (Varaždin: Vall 042, 2004).

¹³ Mirela Slukan Altić, *Povijesni atlas gradova, V. svezak: Varaždin* (Zagreb, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Državni arhiv Varaždin, 2009).

¹⁴ Mira Ilijanić i Slavko Kapustić, “Bratovštine i cehovi, meštiri i djetići. Prilog povijesti varaždinskog obrta,” u: Mira Ilijanić, *Urbanizam, graditeljstvo, kultura: zbornik radova* (Varaždin: Grad Varaždin; Gradski muzej Varaždin, 1999), 175-188.

¹⁵ Ivy Lentić-Kugli, “Obrt i trgovina u Varaždinu,” *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* XXVI 3 (1977), 25-35.

¹⁶ Ivy Lentić-Kugli, *Povijesna urbana cjelina grada Varaždina* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1977).

¹⁷ Mirko Androić, “Obrtnici i obrt kroz varaždinsku prošlost,” *Znanstveni list*, br. 366, 367, 369, 372/373, 375, (1981).

Dragutin Feletar¹⁸ komparativno opisuje nastanak, razvoj i prostorni raspored srednjovjekovnih bratovština te kasnije cehova šire podravske regije kojoj pripada i grad Varaždin kao najveći i gospodarski najjači grad. Za razvoj obrtništva autor naglašava važnost prostornog rasporeda gradova i naselja sjeverozapadne Hrvatske (mreža centralnih naselja).

Manje važni, no nekim vrijednim podacima koji se tiču trgovine i obrta korisni nam mogu biti i monografija Ive Lentića, "Varaždinski zlatari i pojasari"¹⁹, te članci Đure Antauera²⁰, Jadranke Akalović²¹, Artura Krajanskog²² te Franje Ruže i Slobodana Kaštela²³, kao i povijesni pregled Rudolfa Horvata²⁴ te diplomski rad Ivana Lajnvaša.²⁵

¹⁸ Dragutin Feletar, "Cehovi i bratovštine u Podravini krajem srednjeg i početkom novog vijeka," *Podravina* 3 (2003), 173-194.

¹⁹ Ivo Lentić, *Varaždinski zlatari i pojasari* (Zagreb: Insitut za povijest umjetnosti, 1981).

²⁰ Đuro Antauer, "Aktivnost kirurga i razvoj kirurgije na području Varaždina od 15. do 19. stoljeća," u: *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, ur. Andre Mohorovičić (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983), 395-402.

²¹ Jadranka Akalović, "Varaždinsko obučarstvo - od obrtničke radionice, preko industrijskog pogona do sveučilišnog centra obučarstva," u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, ur. Miroslav Šicel i Slobodan Kaštela (Varaždin, Zagreb: Zavod za znanstveni rad HAZU, 2009), 399-409.

²² Artur Krajanski, "O statutu varaždinskog ceha ranarnika, brijača i kupalištara iz god. 1557." u: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935.*, ur. Andre Mohorovičić, Ljerka Šimunić, Eduard Vargović [Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin i Gradski muzej Varaždin, 1995 (pretisak originala iz 1935.)], 56-72.

²³ Franjo Ruža i Slobodan Kaštela, "Povijesni uvjeti gospodarskog razvitka Varaždina" u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, ur. Miroslav Šicel i Slobodan Kaštela (Varaždin, Zagreb: Zavod za znanstveni rad HAZU, 2009), 333-344.

²⁴ Rudolf, Horvat, *Povijest grada Varaždina* (Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad – Varaždin, 1993).

²⁵ Ivan Lajnvaš, *Svakodnevi život u srednjovjekovnom Varaždinu*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002.

2. TRGOVINA GRADA VARAŽDINA U XV. STOLJEĆU

2.1. Preduvjeti razvoja varaždinske trgovine

Glavni preduvjet nastanka i dobroga gospodarskog razvoja nekog trgovačko-obrtničkoga naselja povoljan je prometni položaj. Tako je i Varaždin, kao naselje koje će se zahvaljujući tome kasnije u regionalnim okvirima razviti u značajan srednjovjekovni grad, nastao na mjestu na kojemu su se ljudi od davnina kretali i susretali. Ovdje je prolazio stari rimski prometni pravac od istoka prema zapadu [od Ptuja (*Poetovio*) do Osijeka (*Mursa*)] koji je tekao uz rijeku Dravu te se odvajao prema jugu vjerojatno baš na mjestu gdje se od vremena Arpadovića počelo razvijati buduće naselje.²⁶ Osim toga, Varaždin je smješten i u blizini povoljnog prijelaza preko rijeke Drave kojom se moglo i prometovati. Ovime vidimo da je već od najranijeg doba ovo naselje slovalo kao važna prometna točka u kojoj su se spajale prometne linije od pravca sjevera, juga, istoka i zapada.

Susretima i kretanjima ljudi koji su stoljećima nakon pada Rimskoga Carstva prolazili ovim teritorijem spontano su nastala konačišta za odmor ljudi i konja te uz njih i prvi oblici razmjene roba, a prvi trgovi privlače i stvaraju plemenske moćnike te crkvene autoritete, koji grade utvrđene gradove i kaštele, crkve i samostane, te traže razne obrtničke proizvode, kao i luksuzniju robu. Pobiranjem dijela prihoda od trgovine lokalni moćnici upravljaju ovim naseljem koje svojim potencijalom privlači nove došljake, *hospites* (strane trgovce i obrtnike), koji se pritom trajno nastanjuju stvarajući zametak budućega većeg naselja.²⁷ Ovakvo trgovište privlači seljake iz okolice koji u njemu razmjenjuju poljoprivredne proizvode čija se količina povećava sveopćim razvojem poljoprivredne proizvodnje u to vrijeme. Ovo naselje se već prije prvih vijesti o njemu iz izvora (XII. stoljeće) prometnulo u središte značajne lokalne trgovačke razmjene čiji su potencijal prepoznali i ugarsko-hrvatski vladari iz dinastije Arpadovića koji nastoje oslabiti utjecaj feudalaca stvarajući osnovu za veći razvitak trgovine i obrta u gradu. Grad se time oslobađa od eksploatacije te političkog utjecaja i ograničenja lokalnih moćnika,

²⁶ Ilijanić i Kapustić, "Prilog istraživanju," 169-170; Slukan-Altić, 47.

²⁷ Mijo Mirković, *Ekonomika historija Jugoslavije* (Zagreb: Informator, 1968), 51.

čime oni slabe, a dio prihoda od grada prebacuje se direktno u ruke vladara, pa i građani i kralj imaju zbog toga koristi.²⁸

Najraniji izvori koji se tiču grada Varaždina, isprava kralja Andrije II. iz 1209. godine²⁹ te isprava Bele IV. iz 1220. godine,³⁰ potvrđuju da se Varaždin već na prijelazu iz XII. u XIII. stoljeće nametnuo kao značajna trgovačko-obrtnička naseobina, kada joj kralj već tada dodjeljuje prava slobodnoga kraljevskog grada. Ona uključuju upravnu samostalnost i imovinsko-pravnu sigurnost građana, te određen gradski teritorij, uz dodatak važnih trgovačkih odredaba te poreznih olakšica koje će određivati razvoj trgovine i ubuduće.³¹ U Andrijinoj povelji saznajemo da se mještane te tzv. *hospites* (koloniste), koje se nastojalo privući u to naselje, oslobađalo poreza i tridesetine, osim ako svojom robom idu put Njemačke (*ad Theutonium*), pa su pritom bili dužni plaćati 3 denara za svaka natovarena kola, 2 denara po konju koje odvođe na prodaju, 1 denar za 2 vola, 1 denar za 3 svinje, a na obali Drave 1 denar za svaki voz.³² Odmah nam je u prvoj ispravi ostalo zabilježeno da su trgovci već tada odlazili u Štajersku trgovati stokom (konji, volovi i svinje) što će ostati glavnim obilježjem varaždinske trgovine i krajem srednjega vijeka.³³ Ovim mjerama, uvođenjem zaštitne carine prema njemačkim zemljama, kralj je nastojao poticati trgovinu na području svoje zemlje te se novčano okoristiti porastom vanjske trgovine. Trgovačke veze s Njemačkom (Štajerskom) postojale su odavno jer su neki njemački pisci iz XII. stoljeća spominjali jake trgovačke veze Štajerske s krajevima preko Drave.³⁴ U Andrijinoj ispravi već se spominju novčana jedinica “denar” te vinska mjera *cubulus* (domaći naziv je “vedro”), što je bio

²⁸ Mirković, 52.

²⁹ MCV I, 1-3.

³⁰ MCV I, 3-4.

³¹ Vladari su tako pomagali i stvarali slobodne gradove zbog izravne materijalne koristi koju su mogli imati cvatom trgovine i obrta u njima. Valja odmah naglasiti da u varaždinskoj historiografiji postoji mišljenje, kojeg zastupaju Mirko Androić te recentno Mirjana Matijević-Sokol, da je Andrijina povelja iz 1209. godine falsifikat nastao u XV. stoljeću poradi dobivanja prednosti u borbama za varaždinski zemljišni teritorij koji su građani vodili protiv okolnih feudalaca te da sadržaj iste kod pitanja granica varaždinskoga posjeda oslikava faktično stanje tog stoljeća, a ne početka XIII. Kralj Andrija je doista Varaždincima dao neku povelju slobode, ali nam je taj dokument nepoznat jer je, po obavijestima koje se nalaze u Belinoj povelji iz 1220., izgorio. Gubitak ove isprave Varaždinci su nadoknadili onom kralja Bele iz 1220. godine, a koja je mogla biti identična izgorjeloj Andrijinoj ispravi. Androić, *Ekonomika*, 17; Mirjana Matijević-Sokol, “Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. godine: povijesno-diplomatička analiza”, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.-2009.*, ur. Miroslav Šicel i Slobodan Kaštela (Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Varaždinska županija, 2009), 19-26.

³² *Nullus autem burgensis tributum et tricesimam soluere teneatur, nisi qui audit in Teuthoniam cum suis mercimoniis, de quolibet curru ponderato solute tres denarios, de singulis uero equis venalibus duos denarios, de duobus bobus vnum denarium, de tribus porcis vnum denarium, in portu Draue de quolibet curru vnum denarium.* MCV I, 1.

³³ Budak, 45.

³⁴ Ilijanić-Kapustić, “Prilog istraživanju,” 171.

prvi spomen mjera u Slavoniji. Uz poznate prometne pravce (*Via magna per quam itur ad Theuthoniam*, *Via magna* i *Via exercitualis*) spominju se i dvije luke na Dravi. Građani i hospiti su još uvijek bili dužni gradskom županu plaćati godišnji porez i to na dan Sv. Martina od svake kuće po 12 denara koje je bio dužan pobirati njihov sudac. Isprava kralja Bele iz 1220. spominje iste trgovačke povlastice, ali bez spominjanja carina za konje, volove, svinje i voz preko Drave, osim za porez za natovarena kola, a ispušta i riječ *tricesimam*, što upućuje na ozbiljno neslaganje teksta između ove dvije najstarije isprave.³⁵ Je li Bela u međuvremenu olakšao porezna opterećenja na granici koja je postavio njegov prethodnik (ili ukinuo trgovinu stokom) ili su ove Beline odredbe prethodile falsificiranoj Andrijinoj povelji koja u tome ne zrcali faktično stanje samoga početka XIII. stoljeća? Čini se da istini odgovara ova druga opcija. Naime, kasnije saznajemo da je Bela IV. godine 1242. gradu Varaždinu potvrdio povlastice koje mu je potvrdio i dao njegov pokojni brat Koloman, kada je samostalno vladao kao herceg Slavonijom od 1226. do 1241. godine.³⁶ Herceg Koloman također je potvrdio izgorjelu Andrijinu povelju, u kojoj su, čini se, bile sadržane trgovačke odredbe kao u Belinoj ispravi iz 1220. ali ih je proširio zbog razvitka vanjske trgovine dodavši navedene poreze za stoku i voz na Dravi uz dodatak obveze plaćanja pola denara poreza za pečat kojim se potvrđivalo plaćanje poreza na granici, što nije bilo uključeno u falsificiranu Andrijinu povelju.

Prava i obveze sadržane u ovim kraljevskim poveljama XIII. stoljeća, barem “na papiru”, čine osnovu trgovačkog, obrtničkog i poljoprivrednog razvoja Varaždina u idućim stoljećima. Sve do početka XV. stoljeća nemamo nekih podataka u izvorima koji bi nam rasvjetljavali kako su se razvijale trgovina i obrt i jesu li se i u kakvom obujmu ove trgovačke privilegije poštivale i primjenjivale. Ispravom iz 1357. godine kralj Ludovik je potvrdio ranije Beline povlastice, oslobodio je građane od sudske vlasti župana te ih stavlja pod nadležnost suda svoga tavernika, a pritom je građanima uveo obvezu plaćanja kraljevskoj komori golemih 100 zlatnih forinti godišnje što bi nam indirektno govorilo o priličnoj razvijenosti trgovine i obrtništva u

³⁵ Androić, *Ekonomika*, 15. Naime, u Belinoj ispravi iz 1220. navodi se (u zagradi dodaci iz Andrijine isprave): *Nullus autem burgensis tributum* (Andrija: *et tricesimam*) *soluere teneatur, nisi qui vadit in Teuthoniam cum suis mercimoniis, de quolibet curru ponderato solute tres denarios* (Andrija: *de singulis uero equis venalibus duos denarius, de duobus bobus vnum denarium, de tribus porcis vnum denarium, in portu Draue de quolibet curru vnum denarium*). MCV I, 3.

³⁶ MCV I, 4. Ovaj privilegij je sadržan u prijepisu i potvrdi od kralja Stjepana iz 1272. u MCV I, 13: *Item nullus.....(ten)eat, nisi qui vadit in Theutonium cum suis mercimoniis, tunc enim de quolibet curru honerato (!) solute tres denarios, de singulis equis venalibus duos denarios, de duobus bobus vnum denarium.....vnum den(arium), pro sigillo a tributario habendo dimidium denarium, in portu Drawe de quolibet curru honerato vnum denarium.*

Varaždinu.³⁷ Brojnošću izvora i podataka iz XV. stoljeća vidjet ćemo da se grad Varaždin izdigao u značajno trgovačko središte čemu su bez sumnje pridonijeli gore opisani preduvjeti (prometni položaj, porezne olakšice, vladarska zaštita). Međutim, da bi grad stekao ugled i prosperitet u regionalnim okvirima pa i šire, na osnovne gorespomenute preduvjete valja nadodati i onaj presudni, a to je održavanje velikoga godišnjeg sajma.

2.2. Gradski sajmovi

Gradski sajmovi su jedan od najbitnijih činilaca života i razvoja jednoga srednjovjekovnog gradskog naselja. Bez sajmova nema prosperirajućega grada, a niti običnog trgovišta. Iako se za grad Varaždin prvi sajam spominje relativno kasno, tek 1406. godine u ispravi kojom kralj Žigmund građanima odobrava da sami izaberu dan za održavanje godišnjega sajma, sa sigurnošću možemo pretpostaviti da su se ovdje održavali sajmovi i prije nego ih možemo pratiti zabilježene u izvorima. Naime, za nastanak i razvoj gradova nisu bili presudno bitni ti godišnji sajmovi koji su privlačili putujuće trgovce iz dalekih krajeva s luksuznom robom nego lokalni sajmovi (tjedni sajmovi i dnevni trg) na kojima se snabdijevalo gradsko i okolno stanovništvo koje je gravitiralo gradu.³⁸ Kvaliteta i kvantiteta sadržaja na lokalnim sajmovima mogla je, u krajnjem slučaju, neko naselje učiniti privlačnim za trajno naseljavanje. Tjedni sajam se u Varaždinu održavao četvrtkom kao što se spominje 1430. godine,³⁹ a možda i subotom što se zadržalo do danas. Ljudi su se i svakodnevno mogli opskrbiti potrepštinama na glavnome gradskom trgu te u dućanima i radionicama obrtnika.

No, upravo je održavanje godišnjeg sajma moglo neki grad učiniti uglednim i privlačnim i van njegove uže regije, pogotovo putujućim trgovcima. Moramo imati na umu da su trgovačka putovanja u ono vrijeme bila spora i duga, opterećena brojnim davanjima (maltarina, mostarina, cestarina) te su uključivala velike opasnosti od krađa i razbojstava. Putujući trgovci su bili spremni na takve velike rizike zbog dobiti koju im je omogućavao promet uvijek traženom luksuznom robom. Ovi profesionalni trgovci, iako su međusobno bili konkurencija, surađivali su razmjenjujući robu i informacije. Problem sastajanja tih trgovaca radi ugovaranja poslova riješen je uspostavljanjem velikih godišnjih sajmova čija svrha je bila skupiti na jednome mjestu čim

³⁷ MCV I, 23, 33.

³⁸ Budak, 76.

³⁹ MCV I, 94-95; Budak, 86.

više putujućih i profesionalnih trgovaca iz okolice i većih daljina kojima bi vlast jamčila sigurnost za njihovu robu i stabilno regionalno tržište.⁴⁰ S druge strane, tjedni sajmovi su služili za opskrbu lokalnog tržišta jeftinijom robom svakodnevne potrošnje uz gdje kojega trgovca luksuznijim proizvodima.⁴¹

Kao što je rečeno, kralj Žigmund je gradu podijelio prvi sajamski privilegij tek 1406. godine.⁴² Zašto nije Varaždin već prije imao određen i od kralja dodijeljen sajmeni dan, što je bila uobičajena povlastica, nije poznato. N. Budak smatra da su se sajmovi sigurno održavali, ali da su vjerojatno bili vezani uz župnu crkvu Sv. Nikole i njezin blagdan, te da nisu bili slobodni od plaćanja tržne pristojbe, tridesetine.⁴³ Oduvijek se sajmovalo tijekom proštenja, a tek su naknadno ti sajmovi bili privilegirani. Naime, povlastice su u srednjem vijeku, pa i kasnije, često bile potvrde postojećeg stanja, a manje pokušaj uvođenja novoga.⁴⁴ Ovaj Žigmundov privilegij oslobodio je trgovce, koji bi u Varaždin dolazili na godišnji sajam, od plaćanja tridesetine te ih je stavio, zajedno s robom, pod zaštitu kralja. Građani su mogli sami izabrati dan održavanja sajma, a trebao se održavati osam dana prije i osam dana poslije toga glavnog datuma. Žigmund je ovaj privilegij potvrdio 1421. godine.⁴⁵ Nadalje, njegovom odredbom iz 1431. Varaždinci su bili slobodni pod kraljevom zaštitom trgovati po cijelome Žigmundovom kraljevstvu i to oslobođeni poreza i raznih davanja (maltarina, mostarina) te su odgovarali jedino pred svojim varaždinskim sudom.⁴⁶ Ove povlastice Varaždinu odraz su politike kralja Žigmunda koja je bila okrenuta jačanju gradova poradi pridobivanja njihove potpore.⁴⁷ Još od 1397. varaždinskom utvrdom upravljali su grofovi Celjski koji su vladali i čitavim Zagorjem te su na neki način bili opunomoćenici kralja Žigmunda u ovim krajevima. Oni su bili skloni Varaždincima, a Ulrih Celjski je 2. veljače 1448. godine u Varaždinu izdao ispravu u kojoj je potvrdio Andrijin privilegij (prvi puta, do tada su vladari potvrđivali Belin privilegij) te odredio (ili potvrdio) da se sajam održava za dan Sv. Jakova (25. srpnja) te da započne osam dana prije toga datuma i traje još osam dana poslije toga datuma.⁴⁸ Ulrih ističe da mu je stalo do toga da se poveća blagostanje

⁴⁰ N. J. G. Pounds, *An Economic History of Medieval Europe* (London, New York, 1994), 358.

⁴¹ Isto.

⁴² MCV I, 36, 60-63.

⁴³ Budak, 48.

⁴⁴ Isto, 77.

⁴⁵ MCV I, 60-63.

⁴⁶ MCV I, 111. Žigmundovo kraljevstvo uključivalo je Ugarsku, Hrvatsku, Dalmaciju i Češku kako vidimo u navedenoj ispravi.

⁴⁷ Budak, 85.

⁴⁸ MCV I, 165; Horvat, *Povijest grada Varaždina*, 26-27.

grada Varaždina i cijeloga slavonskog kraljevstva te određuje da ga se proglasi stovarištem svakoake robe. Sajam se morao održavati na sajmištu u varaždinskom predgrađu Ciglenica, gdje su se održavali i drugi sajmovi (tjedni), što nam potvrđuje da je u Varaždinu bilo sajмова i prije no što ih izvori spominju.⁴⁹ Ovaj tzv. jakopovski sajam bio je također oslobođen plaćanja tridesetine, a uz to Ulrih je odredio da svi trgovci koji prolaze Varaždinom i njegovim područjem moraju svoju robu izložiti na prodaju u gradu, inače će im njihova roba biti zaplijenjena. To pravo zvalo se tzv. "Niederlagh" (stovarišno pravo) i bilo je često u austrijskim zemljama i zahvaljujući Celjskima bilo je dano jedino Varaždinu.⁵⁰ Ulrih je, nadalje, kupcima i trgovcima garantirao potpunu sigurnost te je upozorio kapetane, potkapetane, kaštelane, činovnike, suce i sve podložnike da ne smetaju niti brane posjetiteljima sajмова u obavljanju poslova te da im u tome pomažu. Određuje i da svi ranije uvedeni i uobičajeni sajmovi u Varaždinu i dalje ostaju. Ovaj sajam imao se narodu objaviti na svim tržnicama i javnim mjestima u okolici da bi se privuklo čim više ljudi. Možemo pretpostaviti da je ovaj godišnji sajam tek nakon Ulrihovih sajamskih privilegija sasvim zaživio u Varaždinu, jer trebamo uzeti u obzir da je razvoj grada privremeno bio zaustavljen dvije godine ranije, 1446., kada je gradsko naselje popalio Ivan Hunjadi za vrijeme sukoba s grofovima Celjskim.⁵¹ Sljedeći gospodar Varaždina grof Ivan Vitovec je godine 1462. ovaj sajam, radi kolizije s drugim okolnim sajmovima, pomaknuo za četiri dana nakon Sv. Jakova. Sve ranije date povlastice i slobostine je zadržao.⁵² Ovaj Vitovčev datum nije se zadržao jer godine 1550. kralj potvrđuje Ulrihov privilegij i datum koji je bio sadržan u njemu.⁵³ Osim ovoga sajma na dan Sv. Jakova, doduše tek 1509. godine, spominje se i veliki sajam na dan Sv. Šimuna i Jude (28. listopada).⁵⁴

⁴⁹ U dokumentima XV. stoljeća dosta se često spominje *locus, platea* ili *forum Cziglenicza*, a to mjesto nalazilo se izvan gradskih zidina u istoimenom predgrađu. Varaždinski historičar Adolf Wissert taj trg locirao je sjeverno od Staroga grada, u blizini današnje Vodnikove ulice, a mogao se nalaziti i na mjestu ili nedaleko današnjega sajmišta. Taj toponim se nakon XVII. stoljeća gubi. Ilijanić-Kapustić, "Prilog istraživanju," 173.

⁵⁰ Budak, 79. Kasnije, godine 1618., kralj Matija II je u Beču izdao listinu u kojoj potvrđuje zaključak staleža i redova kraljevine Slavonije kojim se grad Varaždin imao smatrati stovarištem meda, soli, svinja, volova i ostale marve i robe, a trgovci koji su kroz taj grad prolazili bili su obvezni da svoju robu najprije izlože na prodaju u njemu, pa tek onda mogu nastaviti put. Lentić-Kugli, *Obrt i trgovina u Varaždinu*, 32.

⁵¹ Ilijanić-Kapustić, "Prilog istraživanju," 171; Horvat, *Povijest grada Varaždina*, 24-25.

⁵² MCV I, 184-185; Horvat, *Povijest grada Varaždina*, 37. Pritom napominje da se sajam trebao držati *extra muros civitatis* što potvrđuje našu raniju tezu o položaju sajmišta Ciglenice. Moguće je da je spomenuta kolizija nastala zbog sajma u nedalekom Jakopovcu koji se održavao isti dan, pa da ga se ne bi ugrožavalo, Vitovec je pomaknuo početak održavanja velikoga godišnjeg sajma u Varaždinu za nekoliko dana. Budak, 84.

⁵³ Budak, 79.

⁵⁴ MCV I, 267-268. Taj sajam bio je poprištem krvavoga sukoba između varaždinskih građana i viničkoga kaštelana Benedikta Nagha i njegovoga sluga. Kao sudionici sajma spominju se trgovci i kupci iz udaljenijih mjesta poput Radkesburga, Maribora, Ptuja, Križevaca i Koprivnice. Horvat, *Povijest grada Varaždina*, 53-56.

Godišnjim sajmovima je trgovina u Varaždinu krajem srednjega vijeka dobila nove poticaje za dalji i jači razvoj te je time ovaj grad postao najvažnije sajamsko središte u županiji. Naime, varaždinski godišnji sajmovi privlačili su ponajviše trgovce i kupce iz užega (polumjer oko 15 km) i širega (polumjer oko 60 km) prstena oko grada.⁵⁵ Rekli smo već da je godišnji sajam privlačio prvenstveno putujuće trgovce s luksuznom robom koji su svakako imali svoje kupce u krugu imućnijih varaždinskih građana. Potvrde tih stranih trgovaca i luksuznijih roba imamo i u izvorima što ćemo u nastavku i prikazati.

2.3. Trgovačke prilike u Varaždinu u XV. stoljeću

Bez obzira na dobre preduvjete, vladarsku zaštitu i povlastice, da bi osigurala dobro i stabilno funkcioniranje trgovačkih djelatnosti u Varaždinu, gradska općina nije sjedila besposlena, skrštenih ruku. Uostalom, uprava slobodnih kraljevskih gradova, sa svojim posebnim pravnim položajem, imala je ovlasti pobiranja svih vrsta posrednih i neposrednih poreza te potpunu samostalnost organizacije trgovine u vlastitom gradu.⁵⁶ Varaždinska općina je pokazivala nemalu aktivnost i inicijativu u organiziranju trgovine u gradu koji je svojim proizvodnim djelatnostima i mjestima za sajmovanje snabdijevao velik broj potrošača, a time i osiguravao stabilan prihod koji se slijevao u gradsku blagajnu. Grad je, radi osiguranja stabilne i nesmetane trgovine, te pružanja zaštite i trgovcima i kupcima kao sudionicima razmjene proizvoda, donosio brojne propise, te postavljanjem ovlaštenih gradskih tržnih nadzornika obavljao efikasan nadzor nad odvijanjem trgovine u gradu. Ti sačuvani zapisi u gradskom zapisniku iz XV. stoljeća nam govore da je gradska općina vrlo često raspravljala i odlučivala o snabdijevanju tržišta, zaštiti potrošača, kvaliteti robe, pravilnom mjerenju i mjerama, te oporezivanju robe.⁵⁷

Najprije je gradska uprava godine 1454. donijela odredbu o tzv. “placovini” (porezu za prodajno mjesto na trgu) koju su trebale plaćati pekarice i kramarice koje su prodavale svoju robu na trgu, a bili su obvezni plaćati i trgovci te kupci žita.⁵⁸ Slična odredba propisana je 1459.,

⁵⁵ Budak, 82.

⁵⁶ Mirković, 53.

⁵⁷ Više o upravi grada Varaždina vidi u: Zlatko Tanodi, *Uprava grada Varaždina u srednjem vijeku* (Zagreb: (s.n.), 1940); Zlatko Herkov, “Organizacija uprave grada Varaždina i njezin djelokrug od 15. do 18. stoljeća,” u: *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, ur. Andre Mohorovičić (Varaždin: JAZU, 1983), 219-232.

⁵⁸ *Item von erst, das ein yegliche Pratpekchin, die täglich auff den Kauff pachen will, geb all Wochen ain Phennig. Item ein iegliche Fragnerin all Wochen zwen Ph. Item ein ieglicher, der Waitz, Rokchen oder anderley Korn auff den Markch furett, geyt vom Wagen vier Phennig, vnd der von im kaufft, von ainem ieglichen Gortz geb ain*

ovaj put i za prodavačice maslaca i sira.⁵⁹ Imamo podatak da je postojala i gradska vaga pošto je određeno da se za vaganje centa robe određuje naknada od jednog feniga domaćem čovjeku, a dvostruko strancu, dok se kod kuće može vagati samo do pola centa.⁶⁰ Općenito, pazilo se na točno i pošteno mjerenje te su određene kazne za krivo mjerenje, a provjeru su vršili posebni nadzornici (godine 1454. to su bili Matija Pognar i Fabijan Mastalar) koji su morali paziti da se točno mjeri.⁶¹

Nadalje, nailazimo i na neke odredbe o prometu vinom, solju, mesom, stokom. Cijena vinu određivala se prema kvaliteti koju su procjenjivali od općine određeni procjenitelji. Tako su godine 1455. za taj posao određeni “sudac” Gregorić te kovač Juraj. Tko bi vino prodavao mimo ocjene procjenitelja, u koju se ne smije posumnjati, plaćao je globu pola funti feniga.⁶² Gradski prisežnici i tržišni nadzornici Matija Pognar i Fabijan Mastalar spominju se 1458. kao nadziratelji točnih vinskih mjera, a ako bi tko bio uhvaćen da koristi krivu mjeru i vara na mjerama bit će mu zaplijenjeno svo vino i uz to bit će kažnjen po gradskome običaju.⁶³ Na funkciju je nadziratelja trgovine vinom, kao i ribom te plodinama, godine 1459. postavljen prisežnik Andrija Gosak i to uz veliku godišnju plaću od 24 marke. On je bio ovlašten da noću obilazi grad i pazi da ne bi prekupci ilegalno preprodavali robu.⁶⁴ Vino je bilo vrlo važan izvor prihoda gradske općine koja je skupljala prihode prodajom vlastitog vina i oporezivanjem trgovine privatnih vina.⁶⁵ Kao kolektivni feudalac, grad Varaždin je uživao pravo vinotočja. To pravo je u srednjovjekovnoj Slavoniji bilo vremenski ograničeno i trajalo je od Jurjeva do Martinja (24. travanj - 11. studeni) i u tom razdoblju nitko drugi nije smio točiti i prodavati vina

Helbling, vnd ein ieglich Frombder, er kauff von wem er well, geb albeg einem Gortz ein Helbling. MCV II, 15; Ilijanić-Kapustić, “Prilog istraživanju,” 176.

⁵⁹ *Item venditrices panum in foro sedentes et vendentes coram nobis. Item quecumque vendere vlt et intendit in foro sedere, tunc talis ven(di)trix iuxta decretum nostrum per nos stabilitum singulis sabbatis diebus per denarios II soluere teneatur. Ciuissa seu burgensis in ciuitate commorans integrum caseum, butirum autem secundum prout potest pro duobus aut quatuor denarios vendere valeat et alia sicuti superius in decreto continetur preseruamus.* MCV II, 114-115.

⁶⁰ *Item von der Wag, wer da wägen will, der geb von dem Zentten ain Phennig, der ein Hierger ist vnd ein Frombder zwen, aber in der Freyung geyt ider Taill zwen Phennyg, vnd ist auch verpoten, das kainer in seinem Haws vber einem halben Zentten wegen soll.* MCV II, 15.

⁶¹ MCV II, 16.

⁶² *Item Zodetz Gregoritz vnd Jorg Smyd sein gesetzt zu dem Wein Schätzen, das die ein iegleichen Wein nach seiner Güt schätzen sullen vnd nyemantd an ir Wissen vnd Willen aufftun soll. Ist der Wein güt, er gelt destmer, ein letzterer auch darnach. Item vnd wer an iren Willen ain Wein aufftut, ist auff dy Stat ein halb Phundt Phennig verfallen.* MCV II, 16.

⁶³ MCV II, 105.

⁶⁴ MCV II, 118.

⁶⁵ Ljubljanović, 284.

na malo.⁶⁶ Jedan gradski dekret iz 1463. godine opominje da oni koji su točili gradska vina na malo nisu smjeli točiti i svoja vina.⁶⁷ Grad je svoje vino davao pouzdanim građanima koji su posjedovali određene uvjete da ga prodavaju za njega. Ostali nisu smjeli prodavati svoje vino, u svojoj kući ili izvan nje, sve do isteka prava gradskoga vinotočja, a ako su se ogriješili sudac će im oduzeti bačvu vina iz koje su točili.⁶⁸ Nema podataka koji su građani bili ti zakupci prava prodaje gradskoga vina, koliko su plaćali zakup te kolike je prihode ostvarivala gradska općina prodajom svojega vina.⁶⁹

Kod trgovine solju posvećivala se naročita pažnja pravilnim mjerama i mjerenju soli, pa su i ovdje nadzornici kontrolirali prodaju te vrste robe i određivali globe za prekršitelje propisa.⁷⁰ Pazilo se i na cijenu soli jer je solar Vidak jednom povisio cijenu i tako mimoišao gradske propise pa su ga neki kupci soli tužili.⁷¹ Zaštita potrošača ogleda se i u tome da je zabilježeno staro gradsko pravilo da nitko ne bi smio kupovati sol u vrećama kako bi je bilo dovoljno i za siromašnije koji ne mogu kupovati u tako velikim količinama.⁷² Nadalje, radi zaštite potrošača, gradska je uprava odredila da sitni trgovci, kramari, (*der Fragnerin*) robu, koju će oni dalje preprodavati, mogu na tjednim sajmovima kupovati tek iza 12 sati, a na dnevnim iza 14 sati, pošto se pretpostavljalo da su do tog vremena građani namirili svoje potrebe. Ako se nisu pridržavali ovoga propisa, oduzimala im se sva kupljena roba i poklanjala gradskoj ubožnici, a prekršitelj se kažnjavao globom od jedne marke, od čega su dvije trećine išle gradu, a jedna gradskim inspektorima koji su prijavili slučaj.⁷³ Pregršt propisa bilo je namijenjeno prodaji mesa

⁶⁶ Ljubljanić, 284.

⁶⁷ MCV II, 242.

⁶⁸ MCV II, 247.

⁶⁹ Ljubljanić, 286.

⁷⁰ *Item ydem Mathias et Fabianus Masthalar venditores salis conspiciere debent, vt quicumque in falsis mensuris repertus fuerit, birsagium consuetum super talem sine intermissione extorqui debeant prouidi viri supranotati.* MCV II, 105.

⁷¹ *Item Czuzenisch Wlasz vnd Sdraunik Wlasz vnd dye ander Salzkauffer all haben Klag vber den Vydak solär, daz in aller Infall tuett vnd Salcz verteurt vnd kaufft vnderm Huetlen, daz wider der Statt Gerechtkait ist.* MCV II, 58.

⁷² *Item durch den Richtar vnd Ratt ist erkant worden, vnd sey daz alt Statt Recht, daz kainer in Sekchn Salcz kauffen soll, ewen der Kauff geschicht, aber Phenbertt mag man woll verkauffen d[e]nr armen Lewt Willen, die dez Kauffs nicht erwarten mugen oder nach dem Star.* MCV II, 59.

⁷³ *Item von der Fragnerin wegen ist betracht worden, welche Fragnerin am Wochenmarckt kauff vor Mittentag, wo die begriffen wirt, die soll woll gepessert werden vnd verfallen I Markch Ph an alle Gnad, vnd waz pey ir begriffen wirt, in daz Spittall soll geben werden. Der Fall soll gefallen zway Taill der Statt, der Drittaill den Schaczern. Vnd die andern Teg in der Wochen, welche Peurin herein tregt, ez sein junge Huner, Ayr, Kesz, Smalcz, Kesz (!) oder welcherlay Obs daz sey, so soll sy [bis] zwo Vr faill haben. Darnach mugen sy woll kauffen, die Fragnerin vnd nicht ee. Darauff ist gesezt auch der Dlustecz Gall, Mathecz Pognar.* MCV II, 127. Ova bilješka još jedna nam je potvrdila da se u Varaždinu odvijao ne samo tjedni sajam (Wochenmarckt), nego i svakodnevni trg (*die andern Teg in der Wochen*) na kojima su se snabdjevali varaždinski građani, a i kramari koji su se bavili preprodajom robe. Važno

i mesarima pošto se meso onda mnogo trošilo. Godine 1458. zaključeno je da su mesari dužni svakoga dana imati dovoljno mesa izloženog za prodaju, boljeg uz višu, a lošijeg uz nižu cijenu, te se pritom precizno određuju vrste mesa i visina cijena. Mesari i nadzornici morali su paziti da je meso svježije, čisto, i da nema otpadaka. Za propuste plaćala se globa, 2/3 gradu, a 1/3 tržnom nadzorniku, a za propuste su se kažnjavali i tržni nadzornici. Pazilo se i na točno mjerenje.⁷⁴

Trgovački se poslovi zasnivaju ponajviše na kupoprodaji, no u obzir dolaze i razni oblici zamjena. Tim poslovima ne bave se samo trgovci, uključujući sitne trgovce (preprodavače, kramare), nego se njima mogu baviti i drugi, poput obrtnika, plemića i velikaša, seljaka, muškog i ženskog. Svatko je ponekad imao nekakav višak koji je želio prodati ili zamijeniti za drugu robu. Varaždinski trgovci dolaze nam pod različitim nazivima: *kramer*,⁷⁵ *institor*,⁷⁶ *frangar*⁷⁷ te jednom *liber venditor*.⁷⁸ U Zagrebu nailazimo na termin *mercator* (ponajviše za veletrgovca, domaćeg ili stranca) kojeg u Varaždinu srednjeg vijeka međutim nema.⁷⁹ Kramari su se obično bavili prodajom mješovite robe, no imamo zapisane i trgovce određenih artikala. Tih sitnih domaćih trgovaca smo u gradskom zapisniku pronašli 18.⁸⁰ Već smo se susreli s jednim trgovcem soli (*solar*, *venditor salis*), a u zapisniku smo ih pronašli ukupno petoricu.⁸¹ Često birani gradski sudac Andrija Pivarić spominje se kao trgovac mirodija⁸² te kao trgovac ulja.⁸³ Moguće je i da je u Varaždinu djelovao trgovac konjima (ili mjenjač konja, konjušar) Kristoff

je naglasiti da je i na Gradecu općina pazila da kramari ne pokupuju robu prije nego su se njome namirili građani. Nada Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982), 275.

⁷⁴ MCV II, 126; Strahonja, 245-249. O mesarskim obrtnicima vidi više u poglavlju "Obrtništvo grada Varaždina u XV. stoljeću."

⁷⁵ MCV II, 68.

⁷⁶ MCV II, 38.

⁷⁷ MCV II, 131. Frangar, frangarin (od njem. der Frangner) – prekupac, kramar. *Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae* = *Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije*, Sv. I i II., ur. Marko Kostrenčić, Veljko Gortan, Zlatko Herkov (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973, 1978). (Dalje u tekstu pod *lexicon*).

⁷⁸ MCV II 43.

⁷⁹ Zlatko Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine* (Zagreb, Samobor: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, "Zagreb", 1987), 5.

⁸⁰ Ivan Dlesk (MCV II, 4, 6), Ivan Grumbergar (MCV II, 1, 9, 13, 23), Toma (MCV II, 25, 38, 265, 270), Kytrwlin (Kyhrwlyn) (MCV II, 45, 89), Kocherl (MCV II, 47, 57), Antonije (Jantol) (MCV II, 178, 222, 228, 235, 248), Pancir (MCV II, 248), Andrija (MCV II, 56, 68), Pavao (MCV II, 62, 78, 131, 273), Augustin (MCV II, 74, 78), Gal (MCV II, 153, 260), Kestlin (MCV II, 156), Kehruh (MCV II, 156), Leonard (MCV II, 185), Petar (MCV II, 129, 216, 229, 230, 233, 236, 240, 247, 263, 271, 272); Mate (MCV II, 217, 228), Stjepan (MCV II, 241) te Ivan (Iwanus) (MCV II, 214).

⁸¹ Adrijan (Odrian) (MCV II, 67, 68, 98, 199), Vidak (MCV II, 58, 165, 188, 219), Franc (MCV II, 65), Ivan (Iwanus) (MCV II, 225, 251) te jedan neimenovani (MCV II, 186).

⁸² *Item Andreas Pywaricz conqueritur super Gregorium sudecz pro media libra piperis*. MCV II, 160. Papar se, kao trgovačka roba, još spominje u: MCV II, 168.

⁸³ *Item Paulus zwdecz conqueritur super Andreas Pywarich, quod sibi oleum pro XVIII florenis vendidisset*. MCV II, 238.

Roschtauscher.⁸⁴ Osim u dućanima (trgovačkim, mješovite robe, te obrtničkim), roba se prodavala svaki dan na trgu. Vidjeli smo već da se roba prodavala i u određene sajmene dane. Na dnevnom trgu su, uz povremene prodavače, sudjelovali i stalni, kao već gorespomenute prodavačice kruha, sira i maslaca.⁸⁵ Kruh se na prodaju donosio i iz udaljenijih mjesta, jer nam je godine 1462. zabilježeno da se kruh na prodaju u Varaždin doprema i iz desetak kilometara udaljenog Jurketinca.⁸⁶ Primjer gradskog suca Andrije Pivarića pokazuje, a to smo već istaknuli, da se nisu trgovinom bavili samo profesionalni trgovci nego su se u manjem ili većem obujmu njome bavili i svi odrasli stanovnici grada koji su imali viška određene robe koju su mogli zamijeniti za drugu ili za nju dobiti novac. Na gradskim trgovima i sajmovima robu su prodavali i seljaci te obrtnici koji su posjedovali i vlastite dućane, kao što smo već i napomenuli.

Mesari su bili najbrojniji obrtnici u gradu (bilo ih je tridesetak⁸⁷), a budući da je proizvodnja i potrošnja mesa u gradu bila velika, mesari su dobro zarađivali jer u izvorima nije zabilježeno da je ikoji mesar propao.⁸⁸ Oni su svoju robu prodavali u mesnicama koje su bile smještene u tzv. Mesničkoj ulici⁸⁹ koja se vjerojatno nalazila uz sjeverni zid grada, na prostoru današnje Bakačeve ulice.⁹⁰ Mesari su se bavili i trgovinom stokom te kožom, a ta grana trgovine u velikoj mjeri je bila izvozna. Stoka se kupovala na sajmovima u Varaždinu, ali i mnogo istočnije (današnja Slavonija) te se tjerala i preprodavala ponajviše na području Štajerske.⁹¹ Osim toga, stoka se izvozila i u Veneciju. Naime, u ono vrijeme je Debrecin bio važno središte izvoza stoke,⁹² a grad Varaždin, a možda i još koje trgovište, sudjelovali su u trgovini stokom iz Mađarske koja se preko Ptuja i Varaždina i dalje preko luka u Primorju izvozila na veliko mletačko tržište.⁹³ U gradskom zapisniku imamo izravnu potvrdu o izvozu stoke iz Varaždina.

⁸⁴ MCV II, 11, 14, 50, 55, 89, 96, 109, 131, 132, 214, 215, 217. Prezime je moglo nastati od kombinacije riječi *das Rosz* (njem. konj) i *der Tausch* (njem. zamjena, izmjena, mijenjanje, razmjena). Latinska verzija njegovog imena je Cristhoff Rosthosar. Iako se za njega u zapisniku izrijekom ne spominje da se bavio trgovinom konjima, sudeći po prezimenu možemo oprezno pretpostaviti da jest ili bar ako već nije prodavao i kupovao konje, mogao se baviti konjima na način da se brinuo o njima u staji ili ih možda iznajmljivao.

⁸⁵ MCV II, 114-115.

⁸⁶ *Item Petrus textor prenotatus insuper testimonium produxit Martinum filium Georgy de Iwrkethincz penes suam conscienciam suam asservit, quod ipse ad forum panes portando...* MCV II, 207.

⁸⁷ Vidi poglavlje "Obrtništvo grada Varaždina u XV. stoljeću" za više informacija.

⁸⁸ Strahonja, 245.

⁸⁹ *Mesznýchka gaza i Platea sew vicus Mesnychky.* MCV II, 153, 243.

⁹⁰ Strahonja, 247; Ilijanić-Kapustić, "Prilog istraživanju," 174-175.

⁹¹ Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, 18; Budak, 92.

⁹² Budak, 157.

⁹³ Isto, 173. Početkom XV. stoljeća senjski knez Nikola Frankopan sklopio je trgovački ugovor s Venecijom u kojem saznajemo da su mletački trgovci nastanjeni u Zagrebu posjedovali značajne povlastice pri otpremi i dopremi svoje robe. Iz Senja se roba, luksuzna, prevozila preko Modruša i Zagreba do Varaždina, gdje se tovarila na riječne

Naime, godine 1463. spominju se karavane s volovima koje odlaze u Italiju zbog zamjene za veronsko platno.⁹⁴ Iz jedne odredbe gradske uprave kojom je 15 mesara poimence bilo određeno da grad redovito opskrbljuju mesom, razvidno je da nisu svi mesari živjeli samo od proizvodnje i prodaje mesa te da su svoju robu (stoka, kože) dijelom namjenjivali prodaji izvan grada, tj. da su se direktno i indirektno bavili izvozom stoke i kože.⁹⁵

Trgovinom vinom bavili su se svi slojevi stanovništva – građani, plemići, svećenici, kmetovi – a pri tome klasne, imovinske i rodne razlike nisu uopće smetale. Vino se obično isporučivalo na kućnim ili podrumskim vratima do kojih je sezala prodavačeva odgovornost za količinu i kvalitetu. Vina je bilo u dovoljnim količinama jer su građani (i kmetovi) posjedovali vlastite vinograde, a brojni sporovi pred gradskim sudom oko trgovine vinom i vinograda, samo potvrđuju da je trgovina vinom u Varaždinu bila vrlo razvijena, a ono se kupovalo i izvozilo i izvan varaždinske regije (Koprivnica, Štajerska).⁹⁶

Kao uvjeti za dobro trgovačko poslovanje i danas se postavljaju dovoljan novčani kapital, velika snalažljivost i dobre veze. Već krajem srednjega vijeka trgovce je prilika za dobru zaradu navela da se međusobno organiziraju u tzv. *societates in mercantiis*. Cilj ovakvoga udruživanja bio je uvećavanje kapitala, dioba profita (*lucrum*) te eventualne pretrpjele štete (*dampnum*). Bez obzira na spomenutu zaštitu i obećanja kraljeva i banova, svaki trgovački posao koji je iziskivao velika putovanja i velike količine robe snosio je rizik da se loše svrši zbog nesigurnosti; oružanih napada i krađa.⁹⁷ U gradskom zapisniku susrećemo se s formom trgovačkog udruživanja godine 1458. kada građanin Šimun Geljan optužuje Jurja Kovačića zbog utaje profita koji su trebali dijeliti od prodaje svinja, a koji je iznosio 4 zlatnih forinti.⁹⁸ Na drugom mjestu, Andrija Pulkov

brodove i otpremala Dravom i Dunavom ili kopnenim putem do Budima i dalje. Natrag se u Veneciju istim putem prevozila ruda iz slovačkih rudnika iz okolice Banske Bystrice, a vjerojatno i stoka. Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, 10.

⁹⁴ ...Item Stephanus Kurbecz testificando dicit, quod ipse cum Hanslino certos boues a Stephano recepisset, in quibus sim[u]ltary fuissent, quod boues, cum ad Italiam pepulissent, dominus ipsius Erhardi boues recipiens dixit, quod pro ipsis bobus pannos circa scriptorem ciuitatis petouiensis aut in testudine Munyak XXXVI pannos et circa Laczkonnem reperissent, quibus non repertis, iterum ad Italiam misissent, tandem a Gerardo littera et clauis sibi datis fecisset et cum eadem clauis testudinem aperientes, nouem pannos pernisch reperissent. MCV II, 243.

⁹⁵ MCV II, 127-128.

⁹⁶ Ljubljanić, 287-289.

⁹⁷ Androić, *Ekonomika*, 58. I zagrebački sudski zapisnici obiluju sporovima oko diobe dobiti u zajedničkom poslu, stoga je ovakav način poslovanja u srednjem vijeku bio uobičajen i sveprisutan. Klaić, 272.

⁹⁸ Item Symon Gelyan conqueritur super Georgium Kowachicz pro alicuiusmodi porcis et lucru eorundem. Idem respondit superinde, quod idem Symon plus quam quatuor florenos auri in dictis porcis per ipsum dampnum percepisset. MCV II, 87.

potraživao je dio dobiti od 5 maraka i 40 denara od Jurja Medvarića.⁹⁹ Godine 1459. je Juraj Strosak (Strosaak) optužio Klementa Dička (Dichko, Dyczko) zbog duga od 6 pensa koji je bio njegov dio od trgovačkoga profita kojeg su obojica trebali dijeliti na jednako. Klement se branio da nije postojao dogovor između njega i Jurja o trgovačkom udruživanju, pa stoga nije bio dužan dijeliti s njime dobit. Gradski sud zahtijevao je od Klementa Dička da mu podnese uvjerljivije dokaze da između njega i tužitelja Jurja Strosaka nije bilo trgovačkoga udruživanja, a u protivnom će morati dati tužitelju novac kako on zahtijeva u svojoj optužnici.¹⁰⁰ Sljedeće godine varaždinski sud rješavao je spor udruženih trgovaca iz Varaždina koji su surađivali s nekim strancima. Neki Ciprin (Zyprin) iz Borlina (moguće Borl u Sloveniji koji se nalazi na samoj granici s Hrvatskom na glavnoj cesti prema Ptuj) bio je u trgovačkom udruženju s uglednim Varaždincima Emerikom Gomboltovićem i Andrijom Tunsarićem. Potonji su bili opet udruženi s drugom dvojicom, jedan je bio Gal Fratrić iz Sv. Mihajla pod tvrđavom zvanom *Kempnek* [Veliki Kalnik (od mađ. Kemlek)], a drugi plemić Klement *de Chunowcz* (možda Čukovec). Pred gradskim sudom dokazano je sudioništvo Ciprina, Emerika i Andrije u trgovini, pa je određeno da dijele profit i štetu.¹⁰¹ Nadalje, godine 1467. Stjepan Horvat je optužio kramara Pancira i nekog Antonija zbog nepodijeljene dobiti od prodaje riba.¹⁰² Ovo su samo neki od mnogih

⁹⁹ *Andreas Pulkow conqueritur super Georgium Meduaricz pro lucro et precio quinque marcis denariorum et denario XL. Idem respondit, quod nichil sibi tenetur. Item Georgius prenotatus ad fidem recipere debet coram iudice, quod nullum lucrum optinuit. Facte (!) in ipso, benequidem, alioquin sibi porcionem extradare debet et soluere socys suis prenotatis.* MCV II, 87-88.

¹⁰⁰ *Item Georgius Strosaak proponit per modum querimonie super Clementem Dyczko pro debito sex pensis denariorum lucri et superinde proponit, quod ipse eundem supplicauit. Item Clemens respondit in eo, quod nullus socius suus esset in mercancys inter ipsos currentibus et habitis et nullum lucrum sibi dare tenetur. Item idem Clemens Dyczko, si coram iudice super fidem recipere debet, ita tamen, quod ipse socius suus in mercancys premissis non fuit, si non, alioquin porcionem sibi dare sicuti met ipso.* MCV II, 111.

¹⁰¹ *Item feria tertia proxima, videlicet, in festo penthecosten nos iudex, iurati de Warosd pro aliqua causa seu causis fuimus congregati, tunc primo principaliter pro causa, quam Zyprin vocatus de Borlin, qui cum Emrico, filio Georgy Gombolthoich et Andrea Thunsarich in mercimonibus fuerunt constituti et dispositi, qui dictus Zyprinus super eosdem reoptinere et rehabere volebat iuridice florenos III auri, super quo idem Zyprinus iuxta adiudicacionem dictorum iudicis, iuratorum post octauas pasche domini iuramentum deponere sola sua in persona debebat, quem invenimus dictum suum deponere repertum iuramentum taliter, quod idem Zyprinus in dictis mercancys ipsis nullus socius fuisset. Tandem hys habitis, prenominati Emricus et Andreas super premissis ipsa feria tertia instante cum socys ipsorum in dictis mercancys fuerunt constituti, videlicet, Gallus Fratricz de sancto Michaelle sub minori Kempnek castri, item Clemens, nobilis de Chunowcz, item apud quem idem Zyprinus cum societate sua prescripta fuerunt nomine in hospicio, Vrbanum sutorem in Thoplica, qui penes eorum puram conscienciam et humanitatem coram ipsis iuratis unanimi et pari voluntate testati sunt eo modo, vt ipse Zyprinus in dictis mercancys, prout fertur, cum ipsis Emrico et Andrea veri consocys fuerunt, sunt constituti tam in lucro, quam in dampnis. Item super hys testes hy sunt: Georgius Gosich, Anthonius Rogech de Gneginch, item Paulus Czwsich, ciuis de Warosd.* MCV II, 155-156.

¹⁰² *Stephanus Harwath conqueritur contra Anthonium et Panczir, institorem, quomodo ipsi emissent quosdam pisces in simultarium et requisuisset suam procionem, et illi eidem noluisse eandem assignare et adhuc petit porcionem suam vna cum lucro.* MCV II, 248.

dokaza udruživanja trgovaca u Varaždinu XV. stoljeća, a učestalost takvoga načina poslovanja govori nam o velikoj potencijalnoj dobiti koju su udruženi pojedinci očekivali kao rezultat upuštanja u ovakve zajedničke poslove prodaje robe na veliko. Usuđujemo se pretpostaviti da se vrlo često tako udruživalo i poradi izvoza.

Već smo objasnili dobre prometne veze koje je Varaždin imao sa susjednim gradovima i većim mjestima. Grad je samim svojim smještajem značio vezu između Zagreba i štajerskih gradova. Po dokumentima (najviše iz kasnijih stoljeća) moguće je utvrditi postojanje trgovačkoga puta od Varaždina do Beča (Varaždin-Ptuj-Maribor-Graz-Beč). Tim putem se kretala roba iz ovih krajeva na tržišta srednje Europe, ali se i odvajao put preko Celja, Ljubljane i Gorice za Italiju. Naravno, Varaždin je bio povezan i s Budimom preko Nedelišća i Kaniže i dalje s Požunom. Južnije se povezivalo preko Zagreba s hrvatskim Primorjem odkuda je roba dolazila i odlazila u Veneciju, a stari podravski put vezao je Varaždin s istočnom Slavonijom.¹⁰³ Već smo spominjali luku (pristanište) na Dravi nedaleko od Varaždina na koju je roba dolazila splavima i raznim drugim plovilima. Potvrde o vezama grada Varaždina s gradovima i krajevima van njegove uže okolice imamo i na mnogo mjesta u gradskome zapisniku. Tako se od većih mjesta (iz kojih dolaze pojedinci pred gradskoga suca) spominju Graz,¹⁰⁴ Ptuj,¹⁰⁵ Ljubljana,¹⁰⁶ Ormož,¹⁰⁷ Koprivnica,¹⁰⁸ Zagreb,¹⁰⁹ i Krapina.¹¹⁰ Nadalje spominju se i Regensburg,¹¹¹ Nürnberg,¹¹² Celje,¹¹³ Villach ili Ilok,¹¹⁴ Pečuh,¹¹⁵ Osijek,¹¹⁶ *Luettberg* i *Hoff*,¹¹⁷ koji bi mogli biti mjesta Leutenberg (Tiringija) i Hof (sjeverna Bavarska) u Njemačkoj, te neka njemačka mjesta *Welcz* (možda Wels),¹¹⁸ *Grayfmburg* (možda Greifenberg u Bavarskoj),¹¹⁹

¹⁰³ Ilijanić-Kapustić, "Prilog istraživanju," 186.

¹⁰⁴ *Item Christian Zuschrottar Purgar zw Gracz ist herkommen...* MCV II, 58.

¹⁰⁵ MCV II, 59, 136, 138, 142, 150, 156, 211, 243.

¹⁰⁶ Kao *Laybako* (MCV II, 55) i *Laybach* (MCV II, 64 i 66).

¹⁰⁷ MCV II, 187.

¹⁰⁸ *Item Stephanus carnifex proponit per modum querimonie, quod in facto Andree Gossak res et aliqua bona in opido Kaprownicha...* MCV II, 180. Također i MCV II, 86.

¹⁰⁹ MCV II, 48, 251, 255.

¹¹⁰ MCV II, 99, 101, 172.

¹¹¹ MCV II, 219.

¹¹² Isto.

¹¹³ MCV II, 220.

¹¹⁴ Kao *Wylak*. MCV II 165.

¹¹⁵ Kao *Funffkirchen* i *Quinqueelesiis* (MCV II, 222, 264).

¹¹⁶ MCV II, 255.

¹¹⁷ MCV II, 222.

¹¹⁸ MCV II, 104.

¹¹⁹ MCV II, 102.

*Folkchennarkcht*¹²⁰ (Völkermarkt u Koruškoj) i *Lubring*¹²¹ itd. Iako se u zapisnicima uglavnom izrijekom ne spominje da su pojedinci iz ovih udaljenijih mjesta u Varaždinu samo radi trgovine, sama njihova prisutnost svjedoči da je grad Varaždin bio prometnim vezama lako dostupan brojnim stranim namjernicima kao odredište i kao usputna stanica. Već smo spomenuli da nam jedan izvor iz ne tako daleke 1509. godine opisuje jedan krvavi događaj kojeg je izazvao kaštelan grada Vinice na šimunskom sajmu u Varaždinu gdje se kao svjedoci spominju, osim trgovaca i kupaca iz 12 mjesta bliže varaždinske okolice, i pojedinci iz Segedina, Radkesburga, Maribora i Križevaca, za koje pouzdano znamo da su u Varaždin došli zbog godišnjeg sajma.¹²² Rekli smo već da je grad prodavao stoku i ostale svoje viškove, a primao robu koja mu je nedostajala, poglavito onu luksuzne prirode. U izvorima imamo vijesti o posebnim vrstama platna koje su bile porijeklom iz udaljenih krajeva – tako imamo podatke o *pannus pernis*, grimiznom platnu iz Verone¹²³ te o platnu *de Achy*, moguće iz njemačkog Aachena.¹²⁴ Zabilježen je i boravak nekih talijanskih trgovaca u Varaždinu – Ivana Italica (Italicus) 1455. godine,¹²⁵ Marka iz Venecije koji je 1467. na varaždinskom tržištu nudio platno, žito, konje uz neku drugu robu,¹²⁶ te nekog kramara Talijana Kestlina koji se nastanio u Varaždinu.¹²⁷ Rekli smo već za karavane s volovima koje su 1463. išle u Italiju zbog zamjene za veronsko platno.¹²⁸ Sve ove potvrde u izvorima sugeriraju nam da Varaždin nikako nije bio “otok za sebe” te da se u njega, u svrhu trgovine, slijevalo mnoštvo ljudi koji su, osim roba, sa sobom donášali i informacije, a vidimo i da su se i pojedinci iz Varaždina upuštali na dalja putovanja, na sajmove u druge gradove i mjesta te da su

¹²⁰ MCV II, 136, 220.

¹²¹ MCV II, 229. Možda se ipak radi o Ludbregu.

¹²² MCV I, 267.

¹²³ *Pernis* smatramo za njemačko ime grada Verone – Bern. Androić, *Ekonomika*, 57; Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, 211; MCV II, 2.

¹²⁴ Androić, *Ekonomika*, 57; MCV II, 2. Ovim vrstama platna možemo pribrojiti i *pannus subtilis* (MCV II, 179), *pannus simplex* (MCV II, 2) te *pannus trisnchar* (MCV II, 4) što su sve bili nazivi za razne vrste (uvoznog) platna koje se pojavljuju na varaždinskom tržištu. Činjenica da ih nalazimo više vrsta dokaz je da je platno bilo jedno od najtraženijih uvoznih artikala na varaždinskome tržištu i da su putujući trgovci redovno sa sobom, uz ostalu luksuznu robu, nosili i platno.

¹²⁵ *Item Georgius Medwarich proponit per modum querimonie super Iwanum Italicum pro verberibus*. MCV II, 24.

¹²⁶ ...*circumspectus vir Bartholomeus Czinsar in figura iudicii comparens, prouidum Marcum de Weneciis de Iudea (?) ratione et pretextu certarum mercanciarum, quas idem abs (!) iure emmphetetico patrabat, videlicet, in pannis, equis, bladis et ceteris absque insinuacione et solucione mute et tributi, quod wlgare (!) theoloneuum (! i.e. telonium) appellatur, arestavit et inhiuit vsque decisionem iuris super premissi fiendam*. MCV II, 254. Moguće je da je trgovac Marko Židov, ali i ne mora biti, pošto bi se navod “de Iudea” mogao odnositi na mletački otok Guidecca na kojem se nalazio židovski geto, a na kojem su živjeli i nežidovi. (Zahvaljujem prof. Lovorki Čoralić na informaciji.)

¹²⁷ *Item Laurencius de Pethouia conqueritur super relictam Kestlin pro debito XXII libris denariorum debitum, quem tenet adhuc Kestlin Cramar, quiquidem Italian, modernus maritus eiusdem domine, ...* MCV II, 156.

¹²⁸ MCV II, 243.

očito iz toga izvlačili prilične materijalne dobiti. Bilo bi zanimljivo proučiti izvore drugih gradova, najbližih Varaždinu, u kojima bi se mogli naći podaci o trgovcima iz Varaždina (npr. Ptuj, Maribor, Graz, itd.), koji su sasvim sigurno tamo odlazili poput navedenih stranih trgovaca koji su dolazili u Varaždin.

Naravno, ako se govori o trgovini, neizostavni predmeti razmatranja su nam cijene roba na varaždinskome tržištu i kupovna moć varaždinskih građana (za koje imamo podatke o plaćama). Što se tiče cijena u Varaždinu XV. stoljeća, o tome gradski zapisnik donosi mnoštvo podataka od kojih neke, radi preglednosti, iznosimo u sljedećoj tablici (za pojašnjenje naziva mjera i novca vidi poglavlje "Mjere, novac i porezi u gradu Varaždinu u XV. stoljeću"):

ARTIKL	CIJENA	MCV II	ARTIKL	CIJENA	MCV II
1 korec pšenice	1 marka	4	bik	1 libra denara	92
31 <i>babatha</i> i 1 <i>ferrum</i> ¹²⁹	60 denara	5	platno	70 denara po ulni	112
vinograd	2 pensa	5	mač	1 libra denara	112
mač	30 denara	26	bačvica ulja (<i>aliquod lodricis olei</i>)	15 forinti	116
zob	5 pensa (plaćeno u vinu)	26	1 korec prosa	1 dieta oranja	117
gradsko vino	26 denara po kubulu	34	3 vasa vina	21 bečkih maraka	152
vinograd	7 pensa	34	1 vas vina	3 vasa pšenice	152
vino	6 pensa (po vasu)	36	gnojivo	50 denara	157
koruška tunika	1 marka	38	1 korec zobi	17 pensa - 10 denara	160
pojas	26 denara	39	platno	4 libra - 15 denara	164
plug	15 denara	42	mošt (novo vino)	9 pensa + 20 denara	177
1 korec neke žitarice	80 denara	54	mač	90 denara	179
vol	2 i pol forinta	57	16 kubula mošta	1 marka	185
meso vola (dobro)	2 feniga po funti	57	vol	2 forinta	188
meso vola (lošije)	3 helblinga po funti	57	usoljene ribe	17 forinti	193
1 vas vina	12 guldena	65	vinograd	12 pensa	194
kobila	1 marka	74	3 vola i vino	5 forinti	195
6 kubula vina	100 denara	74	2 jablana	90 denara	201
konj	3 guldena	81	meso krava	3 obola	205
krava	2 pensa	85	meso vola	2 denara	205
vino	60 denara po kubulu	86	par cipela	18 feniga	230
konj	1 forint	87	<i>ain Swarzpofft</i> ¹³⁰	18 feniga	230
2 konja	11 pensa	87	4 kotača	2 pensa	235
svinje	više od 4 forinta	87	ulje	18 forinti	238
ribe	17 denara	88	konj	4 forinti	239
konj	4 maraka	90	gradsko vino	56 denara po kubulu	247
bik	55 feniga	91	kuća s dvorištem	100 forinti	277

¹²⁹ Domaći naziv *cakel*, što bi bio neki željezni alat ili mač. MCV II, 5.

¹³⁰ Vjerojatno vrsta obućarskog proizvoda.

Najviše cijena zabilježeno je za prehrambene artikle koji su, razumljivo, bili najčešći na varaždinskom tržištu. Cijene osnovnih prehrambenih artikala bile su određene i ograničene od strane gradske općine koja je time pazila da si ih i siromašniji građani mogu priuštiti. Tako je bolje meso vola koštalo 2 feniga (denara) po funti, lošije meso vola te meso krave 3 helblinga (obola) po funti, usoljene ribe su jednom koštale 17 denara, a sve su to bile vrlo pristupačne cijene. Cijene vina, pak, nisu bile stabilne, već su ih diktirale ponuda i potražnja koje su, naravno, ovisile o rodnosti vinograda i posljedično godišnje proizvedenom vinu. Dakle, što je bila obilnija berba to je bilo i jeftinije vino i obratno. Tijekom godine cijena se mijenjala, pa je bila viša što je vrijeme odmicalo od berbe, zbog potrošnje zaliha vina.¹³¹ Za grad Varaždin u XV. stoljeću poznate su nam samo veleprodajne cijene, pri čemu je osnovna mjera bio *cubulus* (kubul, kabao, vedro). Zabilježene su nam ove cijene: 20, 26, 28, 56, 60, 100 denara za kubul vina. Pri tome je staro vino uvijek bilo skuplje od mladoga.¹³² Imamo podatke i o luksuznim prehrambenim artiklima, poput ulja (možda maslinovog ili, pak, za rasvjetu), koje je koštalo 15 i 18 forinti (1500 i 1800 denara). Mjera je u jednom slučaju bila *lodrica*, koja bi mogla biti neka vrsta bačvice. Usoljene ribe koje su jednom bile predmet veleprodajne trgovine koštale su 17 forinti. Za žitarice imamo premalo podataka da uspostavimo nekakav zaključak, ali pretpostavljamo da je i njihova cijena rasla kako se udaljavalo vrijeme žetve. Već smo utvrdili da je stoka bila vrlo važan predmet trgovanja i da se izvozila. Ako samo bacimo pogled na cijene u oko nam upada da su konji i volovi bili uvjerljivo najskuplji na tržištu stoke. Za konja imamo ove cijene (poredano od najviše do najniže): 4 maraka, 4 forinta, 3 guldena (forinta), 11 pensa za dva (220 denara za jednoga) i 1 forint. Naravno, cijenu je određivala dob i kvaliteta životinje. Skup je bio i vol, kao životinja koja je vukla plug i prevozila teže terete (poput drva iz šume) te se koristio i u prehrani, a koštao je 2 i pol forinta odnosno 2 forinta. Bik je bio mnogo jeftiniji: 55 feniga (denara) i 1 libru (20 denara). Krava je u jednom slučaju koštala 2 pensa (80 denara). Za ostalu raznoliku robu (odjeća, obuća, oružje, oruđe) teško je nešto definitivno zaključiti jer imamo premalo podataka. Koruška tunika, luksuznije prirode, koštala je 1 marku (200 denara) u usporedbi s domaćim proizvodima obrtnika (pojas od 26 denara, cipele od 18 denara) tako da se, razumljivo, više cijenila kvalitetna strana krojačka i obućarska roba. Platna je, također, bilo u raznim cjenovnim razredima zavisno od kvalitete i porijekla. Mačevi (vjerojatno slabije

¹³¹ Ljubljanović, 290.

¹³² Isto, 294.

kvalitete) su bili prilično jeftini (90 denara, 60 denara (plus 31 *babbatha*), 1 libru, 30 denara), pa pretpostavljamo da ih je bilo mnogo na varaždinskome tržištu jer je mnogo bilo i kovača koji su pravili takvo osnovno oružje slabije kvalitete. Na kraju, imamo neke podatke i o nekretninama, a najviše o vinogradima kojih je u okolici Varaždina i onda bilo vrlo mnogo. Cijena je zavisila o veličini, a vjerojatno i o položaju, pa tako bilježimo vinograde od 12 pensa, 7 pensa i 2 pensa. Imamo, također, podatke i o jednoj kući s dvorištem u varaždinskome predgrađu Poklečane koja je 1473. godine koštala 100 forinti.¹³³ U Varaždinu još u XV. stoljeću postoji naturalna izmjena dobara, a nekoliko primjera naveli smo u tablici. Povrh toga, imamo podatak da je godine 1458. roba naplaćena dijelom u novcu, a dijelom u robi kada je Matija Gosvinak izrađivaču lukova i strijela Juraju za konja, cijenjenog na 1 forintu, dao 3 koreca zob, a za ostatak se obvezao platiti u novcu.¹³⁴ Važno je istaknuti i da se roba naplaćivala i radom, kao u slučaju kada se korec prosa naplatio dietom (danom) oranja.¹³⁵

Na kraju, korisno je nešto navesti o kupovnoj moći varaždinskih građana, premda o plaćama imamo premalo podataka. Usporedit ćemo kupovnu moć prosječnoga sluge (Neža¹³⁶ i Pavao Makušić¹³⁷) te gradskoga notara Matije koji je za godinu dana službe dobivao 12 maraka (2400 denara).¹³⁸ Služkinja Neža (a slično i sluga Pavao) je plaćom od 138 denara mogla kupiti 69 funti volovskoga mesa, 5 kubula gradskoga vina (po cijeni od 26 denara za kubul), 7 pari cipela, a nije si nikako mogla priuštiti konja, korušku tuniku (niti bilo koju kvalitetniju uvoznu odjeću), korec pšenice, a kamoli ulje. No, ipak vrijedi imati na umu da je slugama gospodar obično omogućavao hranu, stan i odjeću, pa svoju plaću nisu morali opterećivati prehrambenom robom ni odjećom. Notar Matija je, pak, s plaćom 12 maraka (2400 denara) mogao kupiti 1200 funti volovskoga mesa, 92 kubula gradskoga vina (po cijeni od 26 denara za kubul), 12 koreca pšenice, 133 pari domaćih cipela, uvozno platno i uvoznu odjeću. Mogao si je, također, priuštiti ulje, najboljega konja i vola, veliki vinograd, a i prosječnu kuću s dvorištem, ako je plaćao na kredit. Kupovna moć varaždinskih građana je, naravno, varirala u zavisnosti od prihoda koje su

¹³³ MCV II, 277. Ista kuća je, možda nakon popravaka, godine 1499. koštala 120 zlatnih forinti (MCV II, 278), da bi se 1506. njezina cijena dodatno povećala na 140 zlatnih forinti (MCV II, 279).

¹³⁴ MCV II, 87.

¹³⁵ MCV II, 117.

¹³⁶ Za godinu dana plaća joj je kod zlatara Areha bila 138 denara. MCV II, 3.

¹³⁷ Za godinu dana plaća mu je kod liječnika Ivana bila 3 pense (120 denara). MCV II, 26.

¹³⁸ Uz to za stimulaciju je dobivao 2 diete oranja, a mogao je naplatiti svoje usluge i van grada kod plemenitih i neplemenitih stranaka (MCV II, 110, 151). Stražari u tornju dobivali su za godinu dana službe čak i više - 14 maraka (MCV II, 155, 187).

ostvarivali. Skromniji građani, poput sluga i radnika, bili su, dakle, ovisni o proizvodima domaćih obrtnika i poljoprivrednika, a uvozu i kvalitetniju robu, u pravilu, nisu si mogli priuštiti. S druge strane, bogatiji građani, kao što smo vidjeli, privlačili su putujuće trgovce koji su nosili sa sobom robu luksuznije prirode koja je u Varaždinu konstantno bila tražena i kupovana.

3. OBRTNIŠTVO GRADA VARAŽDINA U XV. STOLJEĆU

Pod obrtništvom podrazumijevamo skup svih neagrarnih zanimanja u gradu, uključujući i neke neproizvodne djelatnosti koje možemo zvati uslugama, kao što su liječnici-ranarnici, kupalištari, pisari, razni gradski službenici i posluga. Dakle, u taj skup uključujemo sve pojedince kojima poljoprivreda i stočarstvo nije primarna ili jedina djelatnost, nego svoje prihode ostvaruju u brojnim proizvodnim i neproizvodnim djelatnostima koje sve čine ekonomiju jednoga tipičnog srednjovjekovnog grada. Obrtnici se, kao profesionalan sloj ljudi, pojavljuju u svim gradskim društvima te svojim djelovanjem, zajedno i u uzajamnoj suradnji s trgovcima, definiraju jedan tipični srednjovjekovni gradski prostor. Obrtnička proizvodnja naših srednjovjekovnih gradova gotovo je isključivo usmjerena na lokalno tržište uključujući okolni seoski prostor koji mnoge stvari nije mogao proizvoditi sam za sebe nego je ovisio o gradskoj proizvodnji.¹³⁹ Grad Varaždin ubraja se u manje srednjovjekovne gradove u kojemu su obrtnici činili manji dio stanovništva te su uglavnom zadovoljavali lokalno tržište. Specijalizirana proizvodnja bila je prisutnija u većim gradovima kojima je cilj bilo mnogo veće tržište.¹⁴⁰ Kod nas takvih gradova nema osim Dubrovnika koji je proizvodio sukno velikim dijelom namijenjeno za izvoz.¹⁴¹ Općenito je grad na kontinentalnom području Hrvatske u srednjem vijeku zaostajao za gradom na istočnom Jadranu.¹⁴² No, ono što kontinentalni grad poput Varaždina razlikuje od grada na Jadranu njegova je početna ovisnost o kraljevskoj vlasti, koja, kao što smo već istaknuli, privilegijama (oslobađanje poreznih obveza, zaštita od vlastele, upravna samostalnost) potiče razvoj gospodarskih djelatnosti u njima, a političke promjene, slabljenje kraljevske i jačanje velikaške moći, ne djeluju mnogo na njihova gospodarstva. Naime, iako je moćna obitelj Celjskih u XV. stoljeću zavladała gradovima kao što su Gradec i Varaždin, oni nisu gušili razvoj tih gradova, nego su, naprotiv, svojim povlasticama poticali trgovinu i obrt, dobivajući time potporu građanskoga staleža.¹⁴³

¹³⁹ Tomislav Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva* (Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2003), 21; Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV. stoljeća* (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta, 1979), 17.

¹⁴⁰ Pounds, 253.

¹⁴¹ Dragan Roller, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951), 1.

¹⁴² Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije*, 8.

¹⁴³ Isto, 21.

Dolazak obrtnika u grad Varaždin omogućile su odluke nekadašnjih župana koji su poticali naseljavanje tzv. “gostiju“ (*hospites*), stranih obrtnika koji su dolazili sa zapada (najčešće njemačkoga porijekla). “Hospites“ je bio sloj slobodnih ljudi izvanpoljoprivrednih djelatnosti (obrnika i trgovaca) koje je još ugarski kralj Sv. Stjepan (1001-1038) pozivao u svoju zemlju da je unaprijede svojim znanjem te da se tu nastane i ostanu živjeti i raditi.¹⁴⁴ Dolaskom tih “gostiju“ formirao se i grad Varaždin koji je sve do XV. stoljeća, pozivajući se na pravice koje potječu od kralja Stjepana, sačuvao spomen na toga kralja koji je, zajedno sa svojim nasljednicima, omogućio u svojem kraljevstvu, pa tako posredno i u Varaždinu, stvaranje gradskoga sloja sa svojim posebnim pravima i povlasticama.¹⁴⁵ S privilegijama koje su im omogućili kraljevi Andrija II i Bela IV, kasnije Žigmund, obrtnici i trgovci ekonomski jačaju te postaju glavni čimbenici ekonomskoga razvoja Varaždina pretvarajući se s vremenom u građansku klasu.

O srednjovjekovnom obrtništvu i njegovoj strukturi u gradu Varaždinu najviše podataka nalazimo u gradskim zapisnicima koji potječe iz XV. stoljeća koje je općenito, što se tiče srednjovjekovlja, znatno bogatije izvorima od ranijih stoljeća. U tim zapisnicima spominju se samo oni majstori koji su imali posla sa sudom, a koji su, pretpostavljamo, činili pretežan dio obrtnika, jer je obrtnik kad-tad imao posla sa sucem, bilo kao stranka u sudskome sporu ili kao svjedok. To možemo potvrditi i time da se manje obrtnika u zapisniku spominje samo jednom, i to ponajviše kao već pokojnici. Drugi srednjovjekovni izvor koji nam je nužan za proučavanje varaždinskoga obrta je popis građana Varaždina iz 1520. godine.¹⁴⁶ Taj izvor potječe, doduše, iz XVI. stoljeća kada se dogodio drastičan demografsko-ekonomski pad, ali nam je koristan poradi usporedbe sa stanjem u XV. stoljeću. Na temelju ovih izvora mnogi autori su prije nas detaljnije analizirali varaždinski obrt (najvažniji su Krešimir Filić, Mira Ilijanić i Slavko Kapustić, Neven Budak, Mirko Androić) te davali svoje ocjene njegovoga značaja i razvoja.

Ono što bi nas kod varaždinskog obrta posebno trebalo zanimati njegova je struktura (vrste obrta i ostalih djelatnosti koji se pojavljuju), obrtnici i u kojem se kontekstu pojavljuju u izvoru i može li se izvući koji vrijedan podatak o njihovom radu, materijalnom stanju i uvjetima

¹⁴⁴ Gabričević, 74.

¹⁴⁵ Sačuvana je bilješka u gradskome zapisniku iz 1455. godine koja govori o pravima koje su varaždinski građani dobili od svetoga kralja: *Item daz ist vnser Statt Recht, wann ainer ain erslecht, so mag er furbaz in vnser Statt nicht Wanu[n]g haben. Daz Recht haben wir von dem heyling Kunig Sand Steffan.* MCV II, 16.

¹⁴⁶ Perči, 9-22.

u kojima žive i načinu na koji obavljaju svoj posao, zatim njihovo ukupno brojčano stanje u gradu i u pojedinim djelatnostima koje govori o njihovoj jačini i značaju. Nadalje, zanima nas podrijetlo tih obrtnika, zašto postoje pojedini obrti i usluge u Varaždinu, kakav je bio odnos gradske uprave i obrtnika te mnoga druga pitanja. Na sva ta pitanja teško je odgovoriti pomagajući se samo literaturom koja se bavi gradom Varaždinom, nego je potrebno obuhvatiti u našim razmatranjima, poradi usporedbe, i druge naše gradove te stranu literaturu koja nam može pomoći u shvaćanju varaždinskoga obrta u širem kontekstu. Ovo poglavlje podijelili smo na analizu pojedinih proizvodnih obrta, zatim djelatnosti koje se mogu svrstati u usluge i javne službe, nekih nepoznatih ili dvojbenih obrta, te naposljetku smo nastojali sve to uklopiti u širu sliku o varaždinskom obrtu XV. stoljeća (broj obrtnika, postoci, komparacija s drugim gradovima, obrtnička udruživanja i drugo) tako vlastitom ocjenom i dojmom dajući završni pečat. Za lakše praćenje vrsta i broja obrtnika pronađenih u gradskome zapisniku u prilogu je ponuđena tablica (vidi str. 64).

3.1. Vrste varaždinskih obrta

3.1.1. Proizvodni obrti

U pregledu varaždinskih obrta koji se pojavljuju u XV. stoljeću najprije valja prikazati one koji su označavali proizvodne djelatnosti. Budući da se pojavljuju mnogobrojni i raznovrsni obrti (iz izvora smo ih iščitali 30), radi lakšega pregleda i analiza svrstali smo ih u sljedeće obrtničke struke: metalsku (kovači, bravari, zlatari), izrada oružja (izrađivači lukova i strijela, izrađivači oklopa, puškari, oružari), zatim drvodjelsku (stolari/tesari, kolari, bačvari, sitari), građevinsku (graditelji, klesari ili kamenari), tekstilnu (krojači, tkalci), kožarsku (postolari, pojasari ili remenari, krznari, torbari), prehrambenu struku (mesari, mlinari, pekari, ribari, vrtlari) te ostale obrte koje nismo svrstali ni u jednu struku (izrađivač orgulja ili orguljaš, izrađivač pivoštanih niti za uljanice ili svjećar, izrađivač sudova ili posuđa (sudar), staklari).

3.1.1.1. Metalska struka

Kovački obrt osnovni je metalski obrt te je u srednjem vijeku predstavljao jedan od najvažnijih obrta za normalno funkcioniranje gradske sredine, a kovači su redovito bili jedni od najbrojnijih

obrotnika u gradu. U to vrijeme, bar u Varaždinu, još nije postojala mnogostruka specijalizacija u obradi željeza i proizvodnji željezne robe. Kovač je kovao i izrađivao gotovo sve: razne alate (čekiće, škare, kliješta, noževe, igle), poljodjelsko oruđe (plugove, motike, srpove, vile), čavle, vijke, okove, ležajeve, spojke, zakovice, brave, lokote, kuke, udice, potkove, lance, metalne kutije, kotlove, jednostavno oružje,¹⁴⁷ a uz to lijevao je željezo i pravio kalupe. Kovač je radio sve željezne radove kod gradnje kuća, a proizvodio je i olovne ploče za pokrivanje krovova.¹⁴⁸ Tako široka lepeza robnog asortimana stvarala je potrebu za velikim brojem kovačkih majstora, kojih je u zapisnicima grada Varaždina ostalo zabilježeno 21, a navedeni su kao *faber* i *der Smit* ili *der Smidt*.¹⁴⁹ U svakome dijelu grada i predgrađu djelovao je barem jedan kovač jer je postojala potreba za čim većom disperzijom ovoga važnog zanata, a bitno je bilo i međusobno odvojiti kovače zbog opasnosti od požara. To nam potvrđuje popis varaždinskih građana iz 1520. godine koji pored unutarnjega grada, u kojem je bilo najviše kovača, bilježi kovače u svim predgrađima osim Poklečana.¹⁵⁰ Nemamo razloga ne vjerovati da tako nije bilo i u XV. stoljeću, premda nam je samo za kovača Matiju sačuvano da je stanovao u “lange Gasse“, tj. u Dugoj ulici koja je bila dio južnoga predgrađa Varaždina.¹⁵¹ Neki kovači uspjeli su se na društvenoj i imovinskoj ljestvici, kao Juraj Kovačić, Mihael, Laurenc i Ivan koji su bili izabirani za gradske prisežnike. Posebice je bio ugledan Juraj Kovačić koji se uvjerljivo najviše spominje u gradskom zapisniku kao svjedok, tužitelj i tuženik. On je aktivno sudjelovao u gradskoj vlasti te je jednom bio izabran za kušača vina, tj. gradskoga procjenitelja koji je bio zadužen za procjenu kvalitete vina.¹⁵² Imao je zaposlenog radnika (*mercenarius*) koji mu je pomagao ili ga zamjenjivao na

¹⁴⁷ Varaždinski kovač Juraj Prude proizvodio je i mačeve. MCV II, 26.

¹⁴⁸ Lučić, 50-52; Roller, 93.

¹⁴⁹ Juraj Kovačić (MCV II, 1, 4, 5, 6, 7, 9, 14, 16, 19, 23, 28, 29, 36, 37, 40, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 56, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 73, 76, 77, 83, 86, 87, 93, 94, 105, 106, 108, 112, 113, 153, 165, 166, 173, 227, 240), Mihael (MCV II, 6, 9, 13, 58, 74, 77, 96, 97, 108, 135, 137, 145, 150, 151, 162, 183, 187, 190, 207, 209, 214, 216, 218, 240), Andrija (MCV II, 6), drugi Andrija (MCV II, 22), Benedikt Skasa (MCV II, 9, 214), Petar Domisel (MCV II, 9, 18, 46, 155, 205), Juraj Prude (MCV II, 26, 28, 86, 92, 179), Matija (MCV II, 28, 83, 122, 219, 223), Valentin (MCV II, 47), Benedikt (MCV II, 54), Lovro (Laurencz) (MCV II, 62, 126, 147, 162, 185, 190, 196, 197), Gabrijel (MCV II, 70, 96, 100, 126, 129, 133, 141, 146, Toma (MCV II, 125), Ladislav (Lacko) (MCV II, 189, 212, 217, 219, 223), Blaž (MCV II, 192, 203, 205, 214, 218), Šimun (MCV II, 213), Stjepan (MCV II, 261), Gregurić (MCV II, 62), Linhart (MCV II 222, 229), Ivan (MCV II, 129, 235, 240, 247, 259), Skasić (MCV II, 227)). Ovaj broj, kao i kod nekih drugih masovnih obrta, treba uzeti kao relativan jer se nekolicina kovača spominje samo kao pokojna, a zabilježena imena nekih kovača bi se mogla preklapati sa drugim označavajući istu osobu. Broj koji smo iznijeli bi nam trebao služiti kao pokazatelj brojnosti i razvijenosti obrta, a ne kao egzaktni podatak. Tako bi trebalo biti i u slučaju drugih masovnijih obrta, pogotovo mesara, kao što ćemo vidjeti kasnije.

¹⁵⁰ Perči, 9-22; Budak, 93.

¹⁵¹ MCV, II, 83.

¹⁵² MCV II, 16.

poslu.¹⁵³ Sluge i radnike imali su i kovači Andrija,¹⁵⁴ Gabrijel¹⁵⁵ i Gregurić.¹⁵⁶ Ponegdje se iz izvora može naići i na podatke o imovini pojedinoga kovačkog majstora, kao kod spomenutog Matije iz Duge Ulice iz čije oporuke vidimo da je posjedovao kuću s dvorištem, vinograd, 3 diete oranica, stoku i domaće životinje.¹⁵⁷ Kovač i gradski prisežnik Mihael imao je u vlasništvu mlin na rijeci Dravi.¹⁵⁸ Sačuvana su nam i svjedočanstva o nasljeđivanju kovačkoga obrta. Tako imamo podatak da je kovač Ladislav (Lacko) bio sin kovača Matije iz Duge Ulice,¹⁵⁹ kovač Skasić (Schasicz) mogao je biti sin kovača Benedikta Skase, a sudeći po prezimenu, otac Jurja Kovačića također je bio kovač. Nailazimo na podatke i o rodbinskom povezivanju između kovača jer je kovač Blaž bio zet kovača Gabrijela.¹⁶⁰ I ovi mršavi podaci govore nam da je u srednjovjekovnom Varaždinu bez sumnje postojalo prenošenje obrta s oca na sina, kao i da su pojedini obrtnici, koji nisu imali sinove, kćeri udavali za svoje djetice (kalfe) ili druge kovače da bi osigurali nastavljanje njihova obrta. Nažalost, varaždinski izvori nam ne daju obavijesti o sofisticiranijim rodbinskim vezama i odnosima te materijalnim prilikama kovača i ostalih obrtnika. Pored obavijesti da su pojedini kovači zapošljavali radnike i pomoćnike, nemamo konkretnih podataka o uvjetima rada kovačkih majstora niti podatke o tome otkuda su nabavljali sirovine (željezo kao najvažniji i najrašireniji metal te ugljen). Možemo pretpostaviti da su na prostoru Varaždinske županije postojali neki površinski rudnici (Ivančica), a moguće je i da se ruda dopremala i iz Gvozdanskog, Samoborske gore, Bosne, Srbije,¹⁶¹ rudnika i talionica u Sloveniji, Gornjoj Ugarskoj (današnja Slovačka), Češkoj i Njemačkoj.¹⁶² To nam govori da ondašnji kovači u pravilu nisu oskudijevali sirovinama. Nemamo podataka ni o šegrtima, učenicima, koji su službovali kod pojedinoga kovačkog majstora, a tako je i kod ostalih obrtnika.

Bravari (*der Sparar/Sporar/Sporer, serar*) bavili su se finom obradom metala. Samo ime kaže da su izrađivali brave, ključeve i lokote, ali u izvorima postoje dokazi da su se bavili i

¹⁵³ MCV II, 40.

¹⁵⁴ MCV II, 22.

¹⁵⁵ MCV II, 129.

¹⁵⁶ MCV II, 62.

¹⁵⁷ *Mathe faber in der Langen Gassen hat ain Geschefft getan. Von erstn hat er seinen Weyb geschaffen ain Kue, zwo Gayss. Vnd mit dem Kindt, daz die Fraw mit im gehabt hat vnd noch in Leben [ist], hat er auch geschaffen drey Tagberch, statt halben Taill mit sambt dem Kind vnd den halben Tayll den zwain seinen Sunnen. (...) Aber in Haws vnd Hoff vnd Weingarten soll die Muetter mitsambt dem Kind vnd den zwain Knaben vnd dez eltrn Brueder in vier Taill mit in erben. (...) MCV II, 83.*

¹⁵⁸ MCV II, 9, 58.

¹⁵⁹ *...Laczko, dez Mathe faber Sun. MCV II, 223.*

¹⁶⁰ *Wlasz faber, der Gabriellin Aydam, ... MCV II, 218.*

¹⁶¹ Lučić, 50; Slukan-Altić, 27.

¹⁶² Pounds, 331-332.

popravljanjem satova. Tako je varaždinski bravar Pavao godine 1463. popravljao jedan sat.¹⁶³ Budući da tada još nisu postojali posebni majstori potkivači, niti iglari (prvi puta se majstor iglar u Varaždinu spominje 1509. godine¹⁶⁴), bravar je možda bio zadužen i za proizvodnju željezne konjske opreme (potkove, ostruge) te igli, uz mnogu drugu sitnu metalnu robu. Osim bravara Pavla, u gradskim zapisnicima spominju se bravar Ivan (Hans)¹⁶⁵, te *serar* Hans¹⁶⁶ (možda ista osoba kao bravar Ivan).

Prisutnost trojice zlatara u Varaždinu dokaz je da je grad Varaždin, nakon Zagreba, bio najznačajniji zlatarski centar srednjovjekovne Slavonije. Zlatarski obrt, izrazito luksuzne prirode, javlja se samo u gospodarski i urbano razvijenim sredinama u kojima živi dovoljno materijalno potkovanih kupaca njihovih proizvoda.¹⁶⁷ Zlatari su proizvodili svakovrsne ukrasne predmete od zlata i srebra: nakit, crkveno posuđe, stolni pribor i posuđe, pojaseve, gumbе, kutijice i dr.¹⁶⁸ U ono vrijeme zlato se najviše dobivalo ispiranjem šljunka i pijeska. Poznato je da su aluvijalni sedimenti rijeke Drave zlatonosni, a zlato se na njoj ispiralo sve do poslije Drugoga svjetskog rata.¹⁶⁹ Kao zlatari (*aurifaber, der Goldsmidt*) u gradskom zapisniku spominju se Areh (ili Henrik),¹⁷⁰ Juraj¹⁷¹ te Franjo (Franciscus).¹⁷² Proizvodnja zlatara bila je mala po količini, a velika po vrijednosti pa nije čudno da su oni svugdje bili jedni od najimućnijih građana. Zlatar Areh/Henrik bio je redovito izabiran u gradski magistrat te je aktivno sudjelovao u gradskoj upravi i kao gradski procjenitelj za mjere.¹⁷³ Imao je i sluškinju Nežu, o kojoj je već bilo riječi. Zlatar Juraj se priženio u uglednu i bogatu varaždinsku obitelj Pivarić, iz koje dolazi više puta birani gradski sudac Andrija.¹⁷⁴ Imao je u posjedu i vinograd zbog kojega ga je Andrija Pivarić jednom tužio.¹⁷⁵ I on je imao slugu.¹⁷⁶ Jedan od ovih zlatara vrlo vjerojatno načinio je originalno

¹⁶³ *Ann der heiling dreyer Künig Tag ist eingangen daz Jar dez Maister Paullen Sparar von der Vr wegen, daz er die rechten soll. Darvnm̃b hat er sein Sold, als dan die andern vor gehabt habenn.* MCV II, 229.

¹⁶⁴ MCV I, 268.

¹⁶⁵ MCV II, 108, 142, 171.

¹⁶⁶ MCV II, 50, 131.

¹⁶⁷ Ivo Lentić, *Varaždinski zlatari i pojasari*, (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1981), 67; Pounds, 333.

¹⁶⁸ Lučić, 64.

¹⁶⁹ Slukan-Altić, 27.

¹⁷⁰ MCV II, 1, 3, 23, 26, 29, 52, 60, 76, 89, 105, 127, 135, 137, 142, 148, 162, 181, 183, 206, 211, 216, 230, 259.

¹⁷¹ MCV II, 27, 32, 38, 45, 46, 64, 65, 84, 124, 137, 137, 211, 265, 266.

¹⁷² MCV II, 158.

¹⁷³ MCV II, 127.

¹⁷⁴ *Item provida Marga, soror Pywarich, citauit Iwrg Golchmik, vitricum suum, rationabili de causa. Idem Georgius, aliter Iwrg dictus, primum terminum recepit.* MCV II, 45.

¹⁷⁵ *Item Andrias Pyberisch klagt vber Jorgen Goltsnidt (!) vmb ain Weingarten, der vormalen dez Pybericz Andrias Vater seligen gebesen ist. Do hat bezeugt Cuzenisch Wlasz, der Weingarten sold dez Jorgen Goldsmid Weyb vnd (nach) irnn Abgancz (!) auff ir nachts Erben gefallen.* MCV II, 64.

žezlo varaždinskoga gradskog suca koje se čuva u varaždinskom Gradskom muzeju. To žezlo, izrađeno od srebra i zatim pozlačeno, izrađeno je 1464. godine, popravljeno 1604. te temeljito obnovljeno 1778. godine. Iz 1464. godine sačuvao se donji dio.¹⁷⁷ U isto vrijeme kada i žezlo, izrađen je i veliki srebrni pečatnjak koji se koristio za pečaćenje listina.¹⁷⁸

3.1.1.2. Izrada oružja

Srednjovjekovni grad koji je držao do sigurnosti svojih građana, osim zidina i bedema, morao je biti opskrbljen i adekvatnim oružjem. Varaždin tu nije bio iznimka, jer su se sredinom XV. stoljeća u njemu proizvodile raznovrsne vrste oružja. Tako se pojavljuju izrađivači lukova i strijela (*pugnar*, *arcuper*),¹⁷⁹ izrađivač oklopa ili oklopar (*toracipar*),¹⁸⁰ puškar (*der Puschenmaister*, *pixidarius*).¹⁸¹ Iako njihova struka u širem smislu pripada u metalsku struku, analizirali smo je posebno budući da proizvode zajednički asortiman proizvoda. Najviše je bilo izrađivača lukova i strijela, a poimenice se spominju Matija Pugnar,¹⁸² prisežnik i u tri navrata gradski sudac, Juraj Pugnar¹⁸³, pokojni Martin Pugnar¹⁸⁴ i Wolfgang Pugnar.¹⁸⁵ Izrađivač oklopa (*toracipar*) spominje se samo jednom i to kao neimenovana osoba,¹⁸⁶ dok je jedan bio i puškar Janko,¹⁸⁷ podrijetlom Čeh.¹⁸⁸ Oružara ili štitonoše (*armiger*) bila su dvojica: Baltazar¹⁸⁹ i Ilija (Elyas).¹⁹⁰ O vrsti robe koju su ti izrađivači oružja proizvodili, u zapisniku nema egzaktnih podataka osim jednoga, da je Wolfgang Pugnar izrađivao samostrijele (*die Armbrust*)¹⁹¹, a već

¹⁷⁶ MCV II, 266.

¹⁷⁷ Lentić, 8.

¹⁷⁸ Krešimir Filić, „Varaždinski gradski suci (načelnici)“, u: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935* (Varaždin: Narodna tiskara, 1935; Pretisak: Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, 1995), 9.

¹⁷⁹ *Pugnar*, *pwgnar*, m. (od njem. Bogner) - koji izrađuje lukove i strijele (lexicon); *arcuper*, *arcuper*, m. (arcus+parare) - koji izrađuje lukove (lexicon); ... *arcuper*, *aliter pugnar dictus*. MCV II, 87.

¹⁸⁰ *Toracipar* (-ari), m. - koji izrađuje oklope, oklopar (lexicon), od lat. thorax.

¹⁸¹ *Pixidarius*, *pyxidarius*, m. - puškar (lexicon); *puxar*, m. - puškar; *puxmagister*, *puxmester* (od njem. Büchsenmeister) - obrtnik koji pravi puške, puškar (lexicon); oružari ili štitonoše (*armiger*) - od lat. *armigerare* - naoružari (lexicon).

¹⁸² MCV II, 1, 16, 19, 23, 51, 52, 61, 62, 76, 77, 89, 105, 111, 162, 183, 184, 200, 205, 211, 216, 229, 230, 269.

¹⁸³ MCV II, 9, 38, 65, 77, 87, 139, 144, 145.

¹⁸⁴ MCV II, 19.

¹⁸⁵ MCV II, 91, 100.

¹⁸⁶ MCV II, 241.

¹⁸⁷ MCV II, 71, 73, 89, 99, 118, 119, 120, 133, 217, 218, 277.

¹⁸⁸ ...*Iankonem*, *pyxidarium bohemum*... MCV II, 118.

¹⁸⁹ MCV II, 207, 208.

¹⁹⁰ MCV II, 74.

¹⁹¹ MCV II, 91.

prije spomenuli smo da je kovač Juraj Prude izrađivao mačeve. Za oružare se nezna jesu li proizvodili kakvo oružje ili su ga samo skladištili i držali pod nadzorom, tj. brinuli se o naoružavanju građana u slučaju kakve vanjske opasnosti. Treba imati na umu da u drugoj polovici XV. stoljeća već uvelike postoji neposredna opasnost od Osmanlija koji počinju navaljivati na Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo u čiju se obranu aktivno uključio kralj Matija Korvin prodrijevši u Bosnu i osnovavši Jajačku i Srebreničku banovinu radi zaštite Slavonije i Ugarske.¹⁹² Možemo, stoga, pretpostaviti da je i grad Varaždin svojom proizvodnjom oružja nastojao osigurati obranu grada i okolice od moguće turske opasnosti, a možda i proizvoditi za vojsku koja je odlazila u borbe s Osmanlijama.

3.1.1.3. Drvodjelska struka

Drvodjelska struka jedna je od najstarijih zanatskih struka, što je razumljivo pošto je čovjek od samih svojih početaka koristio drvo kao sirovinu, na ovaj ili na onaj način. U srednjem vijeku drvo je bilo još uvijek najvažnija sirovina u gradnji kuća, većina kojih je bila drvene građe. Građevni stolari ili tesari sudjelovali su u izradi drvene konstrukcije kuće, ali i u radu na pripadajućim unutarnjim elementima (vrata, prozori, ljestve, podovi, dovratnici, stubišta, stropovi, itd.). Osim njih, stolari za pokućstvo pravili su stolove, stolice, ormare, krevete, lijesove. Nadalje, u svakom srednjovjekovnom gradu pojavljuju se kolari koji su izrađivali i različite vrste kola, kolica, tački i pripadajućih dijelova. Bačvari su, pak, izrađivali bačve, kace, kablove, škafove. Ponegdje se pojavljuju još i sitari i rešetari, tokari, košaraši i pletari te rezbari.¹⁹³ Mnoge predmete od drva zacijelo su znali izrađivati i sami građani te seljaci u kućnoj radinosti. U srednjovjekovnom gradu Varaždinu, unutar drvodjelske struke, pojavljuju se stolari i tesari (*Thyslar, der Zimerman*),¹⁹⁴ kolari (*carpentarius*),¹⁹⁵ bačvari (*pintar, der Pinter*) i sitar. Stolaru se spominju sedmorica od kojih jedan pokojni Toma Stolar¹⁹⁶ i jedan prezimenom Stolarić (sin stolara), Mate, za kojeg se, međutim, ne može znati da li se također bavio tim

¹⁹² Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 94-95.

¹⁹³ Lučić, 36.

¹⁹⁴ *Der Zimmermann* -s,- - tesar, drvodjelja (Marijan Uroić, Antun Hurm, *Njemačko-hrvatski rječnik: s gramatičkim podacima i frazeologijom* (Zagreb: Školska knjiga, 2002). Dalje u tekstu pod *njem-hrv.*)

¹⁹⁵ *Carpentarius, carpenterius*, m. - graditelj kola, kolar; drvodjelac (lexicon).

¹⁹⁶ MCV II, 180.

obrtom.¹⁹⁷ Kao *der Zimerman* spominju se Vartzko Czimermann,¹⁹⁸ Jorg Zimerman¹⁹⁹ i Hans Zimermann,²⁰⁰ od kojih dva titulom “Maister”. Pod starim hrvatskim nazivom “tišljar” spominje se Bernard Thyslar.²⁰¹ Kao kolari spominju se Juraj Kolar,²⁰² Krista²⁰³ i Pavao.²⁰⁴ Pod prezimenom “Kolarić” javljaju se još pokojni Benedikt,²⁰⁵ Martin²⁰⁶ i Jakob²⁰⁷ za koje se, poput Stolarića, ne može utvrditi jesu li se također bavili kolarskim zanatom ili im se samo netko od predaka bavio tim poslom. Bačvar se u gradskom zapisniku spominje tri puta, dva puta bez imena²⁰⁸ i jedan Mate, koji se spominje kao pokojni i za kojeg se napominje da se njegova kuća nalazila kod gradskih mesnica, vjerojatno uz sjeverni zid grada.²⁰⁹ Spominje se i jedan sitar Ivan (Johannes Sytar, Iwanns Sitaricz)²¹⁰ koji je, između ostalog, proizvodio sita i rešeta.

3.1.1.4. Građevinska struka

Većina kuća u srednjovjekovnom Varaždinu bila je građena od drva, a jedan dio s kamenim temeljima ili barem izgrađenim kamenim prizemljem. Crkve su sigurno bile građene od kamena, a u gradu su kamenu kuću mogli priuštiti i poneki bogatiji građani i plemići. Kamena je bila i obližnja tvrđava. Stoga nije ni čudno da se u gradskom zapisniku spominju klesari (*lapicida*) Pavao²¹¹ i Žigmund (Sigismundus)²¹² te graditelj (*der Paumeister, der Palmester* od njem. *der*

¹⁹⁷ MCV II, 59, 80, 82, 141, 148, 219, 221, 222, 226, 241.

¹⁹⁸ MCV II, 22.

¹⁹⁹ MCV II, 64.

²⁰⁰ MCV II, 214.

²⁰¹ MCV II, 12, 17, 38, 39, 41, 84, 94, 103, 122, 179, 200.

²⁰² MCV II, 9, 122, 175.

²⁰³ MCV II, 6.

²⁰⁴ MCV II, 109.

²⁰⁵ MCV II, 40.

²⁰⁶ MCV II, 98, 168.

²⁰⁷ MCV II, 263.

²⁰⁸ MCV II, 171, 241.

²⁰⁹ *Graff Vlreich von Cilli, dem Gott genedig sey, hat, genomen dem Fabian Stupper vnd seinem Aydam die Hofstett, do yeczunder der Kasten, der zw dem Geslosz gehort, vnd hat im von Gnaden ain andre Hofstatt geben, gelegen neben den Vleischpenkchen vnd neben dez Pinter Haws gelegen, gehaissen Mathe, der auch mit dem Tod abgangen ist. (...) MCV II, 98.*

²¹⁰ MCV II, 65, 69.

²¹¹ MCV II, 153. Sačuvana nam je njegova oporuka u kojoj je ostavio tri i pol diete plodne zemlje kod Višnjice crkvi sv. Vida u Varaždinu: *Item Paulus, condam lapicida, alias ciuis ciuitatis warosdiensis, in extremis suis seu in vltima voluntate sua, sana mente, corpore tamen languns, fecit et disposuit pro anima et pro peccatis suis quasdam terras arabiles fimatas prope Wysniche habitas et existentes ad tres dietas cum media se existentes ecclesie sancti Viti in Warosd fundate legauit et dimisit tali sub condicione, quod quicumque ipsas terras arabiles seruauerit sew fructus earundem perciperit, singulis annis vitricis ecclesie sancti Viti prenotate pro tempore constitutis de vna dieta terre arabilis earundem vnum gorczonem frumenti talis, sicuti pro tunc deminauerit, seminator predictorum terrarum*

Baumaister - graditelj) Nikola Ramković (Niclas Ramkoicz, Rankowitz).²¹³ Oni su zasigurno, sa svojim radnicima, bili zaposleni na obnovi i izgradnji crkve Sv. Nikole za što imamo svjedočanstva i u izvorima u kojima se spominje nekolicina varaždinskih građana koji su davali određene svote za obnovu i izgradnju crkve.²¹⁴ U graditeljsku struku možemo ubrojiti i zdenčara (*der Brunner, Prunar*) Ivana.²¹⁵

3.1.1.5. Tekstilna struka

Proizvodnja tekstila bila je najveća i najprožimajuća proizvodna grana tijekom srednjega vijeka, i u gotovo svakome srednjovjekovnom gradu obrtnici tekstilne struke čine jednu od najvećih skupina obrtnika, pa tako i u srednjovjekovnom Varaždinu.²¹⁶ Sirovine za proizvodnju tekstila, kao i gotove tkanine, činile su vrlo veliki dio, a možda i polovicu, ukupnoga trgovačkog prometa kopnom i vodom.²¹⁷ Razlog dominacije tekstilne "industrije" u srednjem vijeku možemo tražiti i u činjenici da je odjeća u srednjem vijeku, kao uostalom i kasnije, pa i danas, bila jedan od vanjskih znakova društvenog statusa pojedinca.²¹⁸ Sirovine za proizvodnju tkanina kod nas bile su vuna, lan, konoplja i, ako si je netko mogao priuštiti, pamuk i svila. Ovce su se uzgajale diljem Europe i niti jedna europska regija nije bila bez svog izvora vune.²¹⁹ Tkalac je proizvodio tkaninu, platno, od raspoloživih sirovina koja je naposljetku služila krojačima da bi iz nje pravili svakovrsnu odjeću. Platno bolje kvalitete uvozilo se, pa tako smo već istaknuli da za Varaždin

arabilium anno illius, qui perarabit terram prenotatam. Item Gallus Cramar tenet terras arabiles III de eisdem terris arabilibus. Item Iacobus Crambolicz tenet vnam dietam earundem terrarum arabilium annos per aluquot.

²¹² MCV II, 213.

²¹³ MCV II, 21, 22, 36, 49, 61, 62, 66, 83, 113, 197.

²¹⁴ *Item Mikula, dictus Cuckoicz, in platea sew vicu Mesnychky vocati in extremis suis vitricis ecclesie sancti Nicolai in eadem Warosd fundate vnum florenum auri legauit et dimisit ad structuram seu reformationem eiusdem ecclesie sancti Nicolai prenotate. MCV II, 153; Item Laurencius, alio nomine Lowrek, filius Martini Waydicz hic ciuis in Warosd, tenetur ad reformationem seu structuram ecclesie sancti Nicolai hic in Warosd fundati pensas denariorum vnam marcam, denarios viginti. MCV II, 167; Item Paulus Stheknech tenetur ecclesie cum quatuor florenis auri, quos Iwrg, condam faber, ecclesie sancti Nicolai ad structuram seu reformationem eiusdem ecclesie legauit. MCV II, 173. Današnja kasnobarokna župna crkva sv. Nikole bila je isprva romanička, a tijekom XV. stoljeća pregrađena je i povećana u gotičkom stilu od čega nam je ostao sačuvan toranj s gotičkim kontraforima na kojemu je uklesana godina 1494. kada je toranj mogao biti dovršen. Lentić-Kugli, *Povijesna urbana cjelina grada Varaždina*, 22; Adolf Wissert, „Bilješke o nekim varaždinskim kućama,“ u: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935*, 46-47.*

²¹⁵ MCV II, 20, 231.

²¹⁶ Pounds, 284.

²¹⁷ Isto, 301.

²¹⁸ Isto.

²¹⁹ Isto, 303.

imamo podatke o platnima iz Aachena (*pannus achy*)²²⁰ i iz Verone (*pannos pernisch*),²²¹ a spominju se još platna koja se zovu *trishnichar*,²²² *suptilis*²²³ i laneno platno (*lintheamen*).²²⁴ Platno i svakovrsna tkanina bile su uobičajen predmet trgovanja među varaždinskom gradskom populacijom, a osobito na sajmovima. U gradskom zapisniku spominje se 8 tkalaca (*textor*, *tkalech*),²²⁵ a krojača (*sartor*, *der Sneider*) smo nabrojili 18.²²⁶ Ilijanić i Kapustić naveli su i jednu krojačicu, a možda su mislili na Cerku, suprugu krojača Ivana, koju je tužio Andrija Gosak zbog 7 ulni platna.²²⁷ Rekli smo da je tako velik broj obrtnika tekstilne struke uobičajen u srednjovjekovnom gradu, pošto je kod nas obrtnik, pa tako i tekstilni, proizvodio uglavnom za lokalno tržište, uključujući bližu i dalju okolinu, a odjeća se trošila pa je trebalo grad opskrbljivati novom. Usporedbe radi, u Gradecu u drugoj polovici XIV. i prvoj polovici XV. stoljeća bilo je 27 krojača.²²⁸ U Šibeniku i Splitu u XV. st. bilo je 19 krojača,²²⁹ a Dubrovnik je bio glasovit po proizvodnji sukna koje se i izvozilo.²³⁰ U Varaždinu 1520. godine, usprkos općem padu broja obrtnika, tekstilci (krojači i tkalci) su zadržali vodeće pozicije u brojnosti.²³¹ Neki krojači jamačno su dobro živjeli pošto su dvojica, Ivan Wild i Pongrac, izabrana u gradski magistrat. Nailazimo i na podatak o tužbi zbog loše obavljenoga posla. Tako je gradski notar Matija tužio krojača Juraja kome je za iskrojavanje jednoga plašta dao fino platno duljine 8 ulni, ali mu je iskrojena samo jedna mala tunika.²³² Ovaj navod dokaz je da su pojedinci platna bolje kvalitete sami kupovali na sajmovima da bi ih zatim davali lokalnim krojačima da im iskroje

²²⁰ MCV II 193.

²²¹ MCV II, 242.

²²² MCV II, 4.

²²³ MCV II, 179.

²²⁴ MCV II, 200.

²²⁵ Alberto (MCV II, 69), Petar (MCV II, 152, 207, 208), Urban (MCV II, 174), Andrija (MCV II, 187), Blaž (MCV II, 191), Toma (MCV II, 124), Krunen (MCV II, 36, 47, 170) i Klement (MCV II, 92).

²²⁶ Ivan (MCV II, 4, 31, 46, 48, 49, 55, 59, 112), Barnaba Svelić (MCV II, 31), Matija (MCV II, 84, 159, 188), Juraj (MCV II, 107, 179, 216, 234), Juraj Šantavi (MCV II, 150, 151), Filip (MCV II, 156, 159, 163, 185, 228), Juraj Kranec (MCV II, 177), Ivan Wild (MCV II, 194, 210, 211, 247, 255, 271), Pongrac (MCV II, 230, 277), Primus (MCV II, 248), Blaž (MCV II, 268), Ulrik (MCV II, 269), Andrija (MCV II, 273), Mihael (MCV II, 4, 34, 96, 132), Urban (MCV II, 40, 82, 89, 118, 163, 178), Miklić (MCV II, 73, 79), Mettl (MCV II, 96) i Valent (MCV II, 21).

²²⁷ Ilijanić-Kapustić, "Prilog istraživanju," 177; MCV II, 112. Sasvim je moguće da su supruge krojača također izrađivale odjeću, no u zapisniku nismo uspjeli pronaći posebnu majstoricu – krojačicu. Također, moguće je da su supruge i ostalih obrtnika pomagale svojim muževima.

²²⁸ Franjo Buntak, *Povijest Zagreba* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996), 99. Tekstilaca je ukupno bilo 35. Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1981), 57.

²²⁹ Josip Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 253.

²³⁰ Roller, 5-6.

²³¹ Bilo ih je 10. Perči, „Popis građana Varaždina iz 1520. godine.“

²³² *Item idem Mathias literatus conqueritur super Georgium sartorem pro vno palio de panno subtili, octo vlnas mulierum, de quo quidem palio vnam paruuam (!) tunicam sartunt.* MCV II, 179.

odjeću po želji. Krojači su, prema tome, uz uobičajen asortiman odjeće, pravili i odjeću po posebnim narudžbama.

3.1.1.6. Kožarska struka

Vrlo jaka struka u Varaždinu bila je i kožarska (postolari, pojasari ili remenari, krznari i torbari). U srednjem vijeku štavljena se koža najviše upotrebljavala za proizvodnju obuće i odjeće (opanci, čizme, papuče, kožusi itd.), a ostatak je služio za potrebe pojasara ili remenara i torbara koji su proizvodili vreće, torbe, novčanike, rukavice, a možda i sedla uz ostalu konjsku kožnu opremu te za krznare koji su proizvodili oplemenjenu štavljenu kožu s dlakom, tj. krzno.²³³ Brojnost majstora kožarske struke u srednjovjekovnim gradovima, u kojima su uvijek bili među najbrojnijim obrtnicima,²³⁴ možemo objasniti činjenicom da obični čovjek nikako nije mogao sam izraditi proizvod od kože nego je ovisio o posebnim majstorima koji su bili osposobljeni i imali su potrebnu opremu za proizvodnju takve vrste robe. Naime, proces štavljenja kože bio je prilično dugotrajan i kompliciran te je trošio veliku količinu vode, a i posebnih kemijskih dodataka, a uz to proizvodio je agresivan smrad te zagađivao okoliš, posebice kanale i rijeke.²³⁵ Kožarski majstori izravno su ovisili o mesarima kojih je u Varaždinu bilo najviše od svih vrsta obrtnika. U Varaždinu i okolici za potrebe mesara i kožara uzgajao se vrlo velik broj stoke, koja se i izvozila, o čemu smo već rekli nešto u poglavlju o trgovini. Kožu su stavili krznari ili kožari, postolari, ali i sami mesari perući je u gradskom grabištu što je sprječavala gradska uprava o čemu imamo potvrde u gradskom zapisniku.²³⁶ Unutar kožarske struke u Varaždinu XV. stoljeća pojavljuju se postolari (*sutor, der Schuster*), pojasari ili remenari (*der Gurthlar, der Riemer, der Remar*),²³⁷ krznari ili kožari (*pellifex*), i torbari (*paythlar*).²³⁸ Postolara smo nabrojili 21 (od kojih

²³³ Lučić, 85.

²³⁴ U Varaždinu XV. stoljeća tridesetak, 1520. godine 24 (Perči, „Popis građana Varaždina iz 1520. godine“), u Zagrebu XV. stoljeća čak osamdesetak (Krivošić, 57), u Šibeniku XV. stoljeća oko šezdesetak (Kolanović, 253), itd. Općenito u dalmatinskim gradovima kožarska struka bila je najzastupljenija čineći gotovo trećinu ukupnih obrtnika, a unutar nje postolari su bili daleko najbrojniji, ali i najsiriomašniji. (Kolanović, 255)

²³⁵ Lučić, 86; Pounds, 321.

²³⁶ Naime, pod prijetnjom kazne globom od tri marke zabranjivalo se mesarima, kovačima i ostalim građanima da grabište koriste za pranje crijeva i ostaloga što može onečistiti vodu: *Fleischacker waschen im Graben ir Wanppen, Smitt vnd andertt Leutt. Vnd waschen auch gebannt vnd allerlay hadern. Daz soll der Richter lassen beruffen, vnd wer daz vberfuer, der ist dem Richter verfallen drey Merkchen Ph an alle Gnaden.* MCV II, 78.

²³⁷ *Der Guttler, der Gurtler* - pojasar, remenar (njem-hrv); *gurthler, gurthlar, gwrthlar* - (od njem. Gürtler) - remenar, pojasar (lexicon), *der Riemer = der Riemer* – remenar (njem-hrv); *frenator*, m. - uzdar, remenar (frenipar) (lexicon).

se nekolicina spominje pokojna),²³⁹ što ih čini, uz kovače, drugim obrtom po brojnosti u Varaždinu, poslije mesara. Dvojica postolara, Ivan i Barnaba, bili su i prisežnici u gradskom magistratu. Postolari su izrađivali i pojaseve, za što nam svjedoči zapis o tužbi rečenoga postolara Barnabe koji je tužio Andriju Nadula zbog duga, između ostalog, i jednog pojasa (*cingulum*) koji je koštao 26 denara.²⁴⁰ Varaždinski pojasari ili remenari, kao što im ime govori, bavili su se izradom pojaseva i pripadajućim metalnim ukrasima na pojasevima i gumbima, a I. Lentić smatra da su izrađivali i crkveno posuđe od jeftinijih materijala, pozlaćenog i posrebrene bakra i mjedi, kao što su svijećnjaci, vječna svjetla, raspela, kanonske tablice, metalni okovi za knjige itd.²⁴¹ U izvorima, međutim, nemamo izravnih podataka o tome što su proizvodili. Pojasara ili remenara nabrojili smo petoricu uključujući jednog dvojbenog pod imenom *Riember* kojega možemo čitati i kao *Riemer* što je njemački naziv za remenara.²⁴² Ostali su Ivan Gurtlar,²⁴³ Erazmo Gurtlar,²⁴⁴ Andrija Guthlar²⁴⁵ i Jakob Remar²⁴⁶ koji se označuje kao “frenator” ali i “serar” (bravar) što bi bila potvrda Lentićeve teze o proizvodnji finijih metalnih proizvoda varaždinskih pojasara. Torbara (*paythlar*) našli smo dvojicu, Ivana Wyndista²⁴⁷ i Andriju,²⁴⁸ a proizvodili su razne predmete od kože kao što smo ranije naveli, a možda i konjsku opremu, poput sedla, jer u XV. stoljeću u Varaždinu još uvijek ne nalazimo posebnog majstora za to - sedlara. Krznara ili kožara također su bila dvojica: Juraj²⁴⁹ i Mihael.²⁵⁰

²³⁸ Od *der Beutel* - kesa, vrećica, tobolac, novčarka (njem-hrv); *paythlar*, m. (od njem. Beutler) - mošnjak, torbar (lexicon).

²³⁹ Ozimec, (MCV II, 64, 98), Blaž (Wlasz. MCV II, 67), Valent (MCV II, 68, 128), Mate (MCV II, 131, 264), Kranjec (MCV II, 266, 267), Ivan (MCV II, 1, 23, 29, 52, 60, 105, 141, 185, 205), Simon Cvile (MCV II, 10), Barnaba (MCV II, 39, 42, 46, 52, 129, 138, 178, 216, 222, 228), Benedikt (MCV II, 48), Toma (MCV II, 85), Urban (MCV II, 156), Stjepan (MCV II, 185), Franc (MCV II, 200), Luka (MCV II, 233), Jakob (MCV II, 236), Nikola (MCV II, 26, 65, 106), Gal (MCV II, 102, 138, 176), Pavao (MCV II, 41, 166, 194, 203), pokojni Pavao (MCV II, 92), Antonije (MCV II, 136, 137, 152) i pokojni Antonije (MCV II, 84).

²⁴⁰ *Item Barnabas sutor conqueritur super Andream Nadul pro debito vnius marcae, minus quindecim denarios, et pro vno cingulo, valente XXVI denarios et pro tribus marcis denariorum, ad quos ipse Andreas sibi vnum vas vini, continens cubulos decem vini, cuius iam instat reuolucione tercia anualis.* MCV II, 39.

²⁴¹ Lentić, 71-72.

²⁴² MCV II, 134.

²⁴³ MCV II, 10, 107, 214, 218, 222, 226, 229.

²⁴⁴ MCV II, 136.

²⁴⁵ MCV II, 5, 185.

²⁴⁶ MCV II, 53.

²⁴⁷ MCV II, 107.

²⁴⁸ MCV II, 173.

²⁴⁹ MCV II, 251.

²⁵⁰ MCV II, 268.

3.1.1.7. Prehrambena struka

Obrtničke struke koje su se bavile preradom prehrambenih proizvoda, poput mesara, pekara, mlinara i ribara nalazile su se u svakome gradu iz razumljivih svakodnevnih životnih potreba građana. U gradu Varaždinu najvažniji i najbrojniji obrt uopće bio je upravo mesarski (u zapisniku se mesari vode pod nazivima *carnifex* i *der Fleischacker*). Nabrojili smo tridesetak mesarskih obrtnika.²⁵¹ U srednjem vijeku meso se trošilo mnogo više nego danas, a to su pokazale analize otpadnih jama u nekim njemačkim gradovima.²⁵² Tako velika potražnja za mesom rezultirala je velikim brojem mesara koji su trebali grad opskrbljivati tom namirnicom. Tako je godine 1459. čak i poimence određeno koji mesarski majstori moraju isključivo opskrbljivati grad mesom. To su bili Grgur Petermanić, Matija Lanšak, Valpot Turković, Juraj Kajanić, Emerik Gomboltović, Andrija Tožnarić, Klement Jugović, Juraj, Cvilettin zet, Petar, Pognerov šurjak, Jantol (ili Antolek), Nikola Kusić, Henselin, Stjepan Hernec, Osvald Turković i Janže Nedelko.²⁵³ Iako smo nabrojili ukupno tridesetak mesara koji su spominjani u zapisniku, po ovome vidimo da se nisu svi u isto vrijeme bavili mesarstvom, pa je realnija brojka od oko dvadesetak mesara koja je djelovala u gradu. Rekli smo već da su se vjerojatno mesari bavili i

²⁵¹ Naši rezultati broja mesara pronađenih u zapisniku veći su nego kod ostalih autora koji su objavljivali svoje rezultate. Naime, K. Filić je nabrojio 18 (Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, 19), Ilijanić i Kapustić nabrojili su 19 (Ilijanić – Kapustić, “Prilog istraživanju,” 177), dok je N. Budak nabrojio 24 (Budak, 91). Već smo jednom istaknuli da nam ovdje nije cilj baviti se apsolutnim, već orijentacijskim brojkama, da pokušamo utvrditi važnost i jačinu pojedinog obrta, a rezultati svih do sada zbrajanja mesarskih obrtnika, uključujući naše, pokazuju nam upravo to. Traženje pojedinih obrtnika po gradskome zapisniku i njihovo popisivanje nije lak posao jer se imena mnogih majstora na raznim mjestima pišu drugačije (njemačka kršćanska imena, primjerice, drugačije se pišu od latinskih, a i ponekad unutar istoga jezika), a iste osobe razbacane su na mnogim mjestima u zapisniku te se preklapaju. Nakon svega, nikako ne isključujemo mogućnost naše pogreške. Naposljetku, dužnost nam je ovdje nabrojiti naše rezultate zbrajanja mesarskih majstora pa neka čitatelj sam procijeni: Antolek (MCV II, 13, 26, 89, 97, 128, 172, 209, 259), Ivan (MCV II, 26, 31, 45, 47, 58, 189), Bricko (MCV II, 34), Janže Nedelko (MCV II, 41, 128, 145, 161, 218, 223), Klement Jugović (MCV, 44, 51, 80, 92, 108, 11, 128, 136, 175, 200, 210, 231), Petroman (MCV II, 44, 46, 150), Toma (MCV II, 44), Juraj Kajanić (MCV II, 104, 128, 129, 149, 161, 177, 188, 200, 213, 224, 242, 264), Valpot Turk (MCV II, 41, 112, 128, 165, 178, 188), Juraj, Cvilettin zet (MCV II, 112, 128, 165, 166, 189, 213), Stjepan (MCV II, 116, 132, 136, 145, 180, 181), Maren Kovačić (MCV II, 177), Stjepan Kovačić, zvan Črnec (MCV II, 192, 204, 207, 209, 233), Matija Domković (MCV II, 273), Grgur Petermanić (MCV II, 128, 132, 139, 140, 142, 148), Kajan (MCV II, 149), Luka (MCV II, 81), Kirin (MCV II, 97, 126, 135, 154, 209), Jorglen (Možda jedan od Juraja? MCV II, 223), Nikola Kusić (MCV II, 27, 52, 73, 76, 128, 136, 140, 145, 154, 163, 180, 183, 209, 216, 226, 230, 235, 240, 242, 247), Emerik Gomboltović (MCV II, 29, 45, 52, 68, 73, 76, 77, 97, 105, 111, 117, 128, 209), Osvald Turković (MCV II, 58, 60, 62, 64, 67, 71, 128, 145), Andrija Tožnarić (MCV II, 83, 89, 209), Matija Lanšak (MCV II, 85, 110, 128, 191, 192), Nikola Gambelin (MCV II, 104, 188, 205, 209, 247, 268, 277), Mihael Skrulec (MCV II, 113, 209), Stjepan Hernec (MCV II, 125, 128, 132, 140, 212, 227, 268), Petar, Pognerov šurjak (MCV II, 128, 165), Henselin (MCV II, 128) i Osvald Terek (MCV II, 1, 14, 15, 21, 23, 29, 30, 37, 42, 45, 52, 58, 76, 77, 105, 209, 216, 228, 230, 235, 239, 243, 247, 263, 265, 277).

²⁵² Budak, 92.

²⁵³ MCV II, 127-128.

preprodajom stoke i koža, najviše na područje Štajerske, a i da su i meso možda izvozili.²⁵⁴ Rekli smo već da su mesari imali i svoju “mesarsku” ulicu (poput mesara u Zagrebu²⁵⁵) u kojoj su posjedovali svoje mesnice gdje su na mesarskim klupama (*Vleischpenkchen*²⁵⁶) sjekli i prodavali meso građanima. Ta ulica se najvjerojatnije nalazila na mjestu današnje Bakačeve ulice uz sjeverni zid grada.²⁵⁷ Dokaz razvijenosti neke obrtničke struke u nekome gradu svjedočanstvo je o udruživanju obrtnika u posebne srednjovjekovne korporativne organizacije - cehove i bratovštine. U XV. stoljeću još nemamo vijesti o cehovima u Varaždinu, ali imamo o bratovštinama i to onim baš obrtnika mesara, što nam odmah govori o njihovoj važnosti za grad Varaždin. U gradskome zapisniku spominju se bratovštine Sv. Nikole,²⁵⁸ bratovština Blažene Djevice Marije²⁵⁹ te bratovština Tijela Kristova.²⁶⁰ Dok za prve dvije sa sigurnošću možemo reći da su bile mesarske, za onu Tijela Kristova možemo pretpostaviti da je bila također mesarska, jer su mesarski obrtnici u kasnijim stoljećima najsvečanije proslavljali upravo blagdan Tijelova te su se brinuli za svoj žrtvenik Kristova raspeća u župnoj crkvi.²⁶¹ Godine 1462. spominje se da su pojedini mesarski majstori (Osvald Terek, Stjepan Kovačić, Nikola Kusić, Antolek, Emerik Gomboltović, Andrija Tožnarić, Nikola Gambelin i Mihajlo Skrulec) obećali davati neke svoje godišnje prihode od mesnice za bratovštinu crkve sv. Nikole.²⁶² Gradska je uprava od svih obrtnika najviše pažnje pridavala upravo mesarima koji su bili najviše nedisciplinirani, i to nadzorom klanja stoke i čistoće mesa te mesnih prerađevina, kao i limitaciji cijena mesu, da se spriječi samovoljno nabijanje cijena mesara i da bi ono bilo čim više dostupno i siromašnjima.²⁶³ Za mesare su određeni posebni gradski tržišni nadzornici ili procjenitelji koji su se brinuli o tome pridržavaju li se gradskih propisa i poštenih mjera. Već 1455. određeno je da “svaki pojedini mesar ovdje koji bez znanja i pristanka procjenitelja kolje bilo vola, govedo, svinju ili bilo što drugo, dužan je platiti gradu pet maraka, a onome koji ima netočne utege ili

²⁵⁴ Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, 18; Budak, 92.

²⁵⁵ Krivošić, 58.

²⁵⁶ MCV II, 98.

²⁵⁷ U varaždinskoj historiografiji postojao je mali prijem oko toga gdje se nalazila ta ulica. Filić je smatrao da je to bila današnja Školska ulica kod župne crkve. Više o tome u: Ilijanić-Kapustić, “Prilog istraživanju,” 173-175; Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, 44.

²⁵⁸ MCV II, 55, 208, 209.

²⁵⁹ MCV II, 209.

²⁶⁰ MCV II, 65.

²⁶¹ Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, 16.

²⁶² MCV II, 209.

²⁶³ Više o klanju stoke i tržišnom nadzoru mesa: Eugen Strahonja, „Nadzor nad klanjem stoke i tržišni nadzor mesa u Varaždinu u XV. stoljeću,” u: *Varaždinski zbornik 1181-1981*, 245-249.

odvratno meso, mora mu se zaplijeniti.“ Nadalje, mesari su morali prije klanja obavijestiti procjenitelja da žele zaklati stoku. Tek nakon odobrenja mogli su pristupiti klanju.²⁶⁴ 1456. godine određuju se cijene mesu: dobro volovsko meso po 2 feniga (ili denara) po funti, lošije meso tri helblinga (ili obola) po funti.²⁶⁵ Otpaci i lošije meso nije se smjelo prodavati na trgu, već izložiti u mesarevu domu ili potrošiti za sebe.²⁶⁶ Sljedeće godine sudac Andrija Pivarić zapečatio je mesarske klupe na kojima su mesari sjekli i prodavali meso radi toga što su mesari klali stoku u unutarnjem gradu što nije bilo po propisima. Nadalje, grad je upozorio mesare, kao i kovače te ostale građane, da u grabištima ne peru više crijeva, kože, meso, krpe i odjeću, što je zagađivalo vode koje su tekle kroz grad šireći bolesti i zarazu.²⁶⁷ Građani i stranci koji su htjeli na trgu prodavati svinjetinu morali su funtu svinjetine prodavati po dva feniga, kao što je rečeno. Ako je netko bespravno ili krišom prodavao meso na trgu, zaplijenili su mu ga, a prodavača kaznili s tri dana zatvora i globom od dvije marke feniga.²⁶⁸ Mesari su bili dužni imati svakoga dana dovoljno mesa za prodaju, kako bi se zadovoljile potrebe građana. Mesar nije smio klati nezdravu stoku. Naime, prodaja mesa bolesne životinje kažnjavalo se kaznom zatvora od tri dana i noći te oduzimanjem dozvole mesarenja na godinu dana te zapljenom nezdravog mesa koje se bacalo psima.²⁶⁹ Prilično stroge novčane globe općenito su se plaćale kod nepoštivanja svih odredaba općine, a određene su kazne i za procjenitelja koji bi pristrano donio odluku, ne bi se pridržavao propisa i neuredno bi vršio svoju dužnost.²⁷⁰ Sve ove odredbe za mesare kazuju nam koliko je, zapravo, gradska općina imala problema s ovim često nediscipliniranim obrtnicima, a također i to da se već onda velika važnost pripisivala održavanju standardne kvalitete prehrambenih artikala, u cilju sprečavanja moguće zaraze pučanstva. Pošto je bilo toliko mesara i pošto je meso svakodnevno moralo biti izloženo za prodaju (osim četvrtka (*Phincztag*) sve do večernjih sati, zbog nemrsa u petak), trebalo je uzgajati mnogo stoke za potrebe klanja, a potrebno je bilo osigurati i dovoljno opremljenih klaonica, koje su se nalazile van unutarnjega grada.²⁷¹ Pet mesara bilo je izabirano u gradski magistrat (Kirin, Nikola Kusić, Emerik

²⁶⁴ MCV II, 16.

²⁶⁵ MCV II, 57. 1462. godine određene su cijene masnom (boljem) mesu krava od 3 obola (po funti), te masnome mesu vola od 2 denara (po funti). MCV II, 205.

²⁶⁶ MCV II, 205.

²⁶⁷ MCV II, 78.

²⁶⁸ Isto.

²⁶⁹ MCV II, 126.

²⁷⁰ Isto.

²⁷¹ MCV II, 192. Vjerojatno se klalo i u unutarnjemu gradu jer činjenica da su se u Varaždinu mesnice nalazile uz zid, blizu gradskih vratiju (kao, uostalom, i Mesnička ulica u Gradecu) navodi na pomisao da su mesnice strateški

Gomboltović, Nikola Gambelin i Osvald Terek), a za Osvalda Tereka, uglednoga građanina, nije nam izravno zabilježeno da je bio mesar, nego samo da je posjedovao mesnicu čije prihode je dao na raspolaganje bratovštini Sv. Nikole.²⁷² Moguće je da je on, zajedno s ostalima koji su zabilježeni kao vlasnici tih mesnica namijenjenih za bratovštinu, bio vlasnik i upravitelj (zakupnik) mesnice i klaonica u kojoj je zapošljavao druge mesare koji su radili za njega. Kao i kod kovača, i ovdje nam je zabilježeno nasljeđivanje obrta s oca na sina. Tako nam je zabilježeno da je mesar Juraj Kajanić bio sin mesara Kajana,²⁷³ a mesar Maren Kovačić bio je sin mesara Stjepana Kovačića, Crnčeca.²⁷⁴

Posebnih obrtnika pekara u srednjovjekovnom Varaždinu nije bilo, nego nam se samo spominju tzv. pekarice (*Brotpekchin, venditrices panum*), prodavačice kruha, koje su svakodnevno građanima prodavale kruh na gradskome trgu.²⁷⁵ Treba znati da se onda zasigurno kruh pekao u svakome domaćinstvu, a postojanje posebnih pekarica, tj. prodavačica kruha, nam govori da su pojedinci svoj višak prodavali. Gradski mlinovi nalazili su se na rijeci Dravi i obližnjim rukavcima, a mlinara (*molendinator, der Muller*) nam je spomenuto osam.²⁷⁶ Mlinari su često varali na mjerama, stoga je u dva navrata gradska općina izdavala opomene mlinarima protiv varanja na mjerama i to uz kaznu od tri dana zatvora i globom od 1 funte denara.²⁷⁷ Rijeka Drava bila je, kao i danas, izvor svakovrsne ribe, pa nije čudno da nam se spominju i neki ribari (*der Fischer, piscator*).²⁷⁸ Spominje se i ulica "Fischer Gassen"²⁷⁹ koja je zasigurno vodila prema Dravi, a nalazila se van unutarnjega grada, te je moguće da su svi ribari stanovali upravo u toj ulici. Postojali su i posebni vrtlari (*hortular, der Gartnär*) od kojih su nam ostali zabilježeni

tamo pozicionirane da bi se izbjegao prolazak stoke kroz grad. Vidjeli smo već da se u to vrijeme počelo zabranjivati klanje unutar zidina, stoga pretpostavljamo da se to radilo u posebnim klaonicama s vanjske strane zidina i uz grabište čiju su vodu mesari koristili za pranje.

²⁷² MCV II, 209.

²⁷³ MCV II, 149.

²⁷⁴ MCV II, 192.

²⁷⁵ MCV II, 15, 16, 81, 114, 115.

²⁷⁶ Fabijan (MCV II, 19), Juraj (MCV II, 85, 88, 101, 158, 159), Toma (MCV II, 118, 148, 189, 207, 256, 257), Jebes (MCV II, 237), Egidije (MCV II, 259), Pavao Stainhauff (MCV II, 90, 97, 98, 232), Ivan Keller (MCV II, 217), Valent (MCV II, 72, 103, 122, 169).

²⁷⁷ MCV II, 127, 235.

²⁷⁸ Kuersner (MCV II, 171), Zatlar (MCV II, 141), Pavao (MCV II, 32, 90, 189, 214), Andrija Vrahatt (MCV II, 219), Punek (MCV II, 231), Ilija Petar Ribić (MCV II, 138), Juraj Ribić (MCV II, 100, 167) i Valentin Ribić (MCV II, 108).

²⁷⁹ MCV II, 130, 222.

Juraj Wruthar,²⁸⁰ koji se spominje u kontekstu kapelana crkve sv. Nikole i mogao je raditi u njegovu vrtu, te Bartol Gartnär.²⁸¹

3.1.1.8. Ostali varaždinski obrtnici

Spomenut ćemo i ostale varaždinske obrtnike koje nismo mogli nigdje svrstati, a zabilježeni su također u gradskome zapisniku. Godine 1459. spominje se *die Orgelmaistrin*²⁸² koja je mogla biti supruga majstora izrađivača orgulja ili pak orguljaša (možda i baš orguljašica, sviračica orgulja). To je sasvim moguće jer su se orgulje do XIV. stoljeća prilično proširile, pa ih je imala gotovo svaka veća crkva, a u Zagrebu su dokumentirane već 1359. godine.²⁸³ Nadalje, spominje se *lucinista seu chychar* Juraj²⁸⁴ koji bi trebao biti nekakav majstor koji se bavio izradom svijeća ili kakvih uljnih svjetiljki, ako već nije bio samo “izrađivač pivoštanih niti za uljanice” kao što navodi “Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae”.²⁸⁵ Matija Sudar²⁸⁶ vjerojatno je bio izrađivač posuđa ili sudova, a staklari Ivan (Hans)²⁸⁷ i Benedikt Zteklar²⁸⁸ možda su također bili zaposleni u gradnji i obnovi crkve sv. Nikole.

²⁸⁰ MCV II, 12.

²⁸¹ MCV II, 215.

²⁸² MCV II, 134.

²⁸³ Ilijanić-Kapustić, “Prilog istraživanju,” 177.

²⁸⁴ MCV II, 94.

²⁸⁵ *Lucinista*, m. - obrtnik koji pravi pivoštane niti za uljanice, žižar; *chychar*, m. (serb.-croat. - kikar) - obrtnik koji pravi pivoštane niti za uljanice, žižar (lexicon).

²⁸⁶ MCV II, 2, 19, 25, 27, 42.

²⁸⁷ MCV II, 10, 210.

²⁸⁸ MCV II, 271.

3.1.2. Usluge i javne službe

Pod usluge i javne službe ubrojili smo osobe koje izravno ne sudjeluju u proizvodnji nego pridonose gradskom životu i gospodarstvu obavljajući razne uslužne djelatnosti koje su im bile glavni ili jedan od izvora prihoda. Tako su u Varaždinu postojala razna zdravstvena (liječnici - kirurzi, kupalištari, brijači), umjetnička (slikari, svirači frule), ugostiteljska zvanja (krčmari, kuhari), gradski službenici (desetinari, glasnici, "cinsari", literati, gradski bilježnici, stražari, vojnici, vratari) te, najbrojniji, posluga i radnici (sluge, sluškinje, šegrti, pastiri, dojilje). Trgovačka zanimanja (kramari, solari, trgovci) koja se pojavljuju u Varaždinu obrađena su već u poglavlju "Trgovina u gradu Varaždinu u XV. stoljeću."

3.1.2.1. Zdravstvena zanimanja

Liječnici, ranarnici ili kirurzi se u gradskom zapisniku spominju pod nazivom *medicus* i *der Arzt*, a nabrojili smo ih trojicu sigurnih – Ivana,²⁸⁹ Frycza²⁹⁰ i Matiju,²⁹¹ te jednog dvojbenog pod nazivom Blaž Zdravnik.²⁹² U zapisniku stoji zabilježeno da su ti *medici* liječili vanjske bolesti i ozljede te da su se usput bavili i ljekarništvom. Tako, primjerice, piše da je liječnik Ivan tužio stolara Kristu jer mu nije platio za lijekove (*medicinis*) kojima ga je liječio,²⁹³ a isti je liječio i ozljedu sluge Klementa Siročića.²⁹⁴ Također, tražio je od Filipa Šantavog jedan zlatni forint za lijekove.²⁹⁵ Liječnik Matija je, pak, od Jurja Galovića tražio 2 marke za liječenje njegove sluškinje.²⁹⁶ Za spomenutoga Blaža Zdravnika nemamo potvrde u izvorima da se uopće bavio liječenjem, ali nam njegovo prezime sugerira (slovenski "zdravnik" označuje liječnika) da se možda mogao baviti barem ljekarništvom ili narodnom medicinom kao travar, ako već nije bio

²⁸⁹ MCV II, 6, 12, 17, 26, 31, 37, 71, 73, 80, 91, 92, 99, 100, 115, 131, 136, 160, 174, 179, 185, 189.

²⁹⁰ MCV II, 193.

²⁹¹ MCV II, 219, 232, 238, 243. Njega Krešimir Filić navodi kao Matiju Kozakovića, vjerojatno domaćeg podrijetla, za što u izvorima nema potvrde da se uopće prezivao tako. Gustav Piasek, "Neobjavljeni rukopis Krešimira Filića o zdravstvu Varaždina," u: *Spomenica Gradskog muzeja Varaždin 1925-1995* (Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 1995), 45.

²⁹² MCV II, 6, 10, 12, 55, 58, 64, 66, 89, 102, 161, 167, 174, 196.

²⁹³ MCV II, 6.

²⁹⁴ MCV II, 189.

²⁹⁵ MCV II, 179.

²⁹⁶ MCV II, 238.

školorani liječnik.²⁹⁷ Liječnik Fritz spominje se samo dvaput, i to na istom sudbenom ročištu, a u kontekstu trgovine usoljenim ribama između Ugarske i Štajerske, te možda i nije bio građanin Varaždina. Pretpostavljamo da je za grad veličine Varaždina bio dovoljan jedan službeni gradski liječnik - ranarnik jer se prvi spomenuti liječnik Ivan prestao pojavljivati u izvorima nakon 1462., da bi se iste godine i nadalje pred sudom pojavljivao samo liječnik Matija. Izgleda da je Ivan u međuvremenu odselio iz grada ili umro, a da je gradska općina umjesto njega angažirala Matiju. Ovi liječnici bili su bez sumnje školorani ljudi. U srednjem vijeku postojale su dvije vrste liječnika. Na medicinskim fakultetima školorali su se liječnici pod nazivom "magister physicus" (fizik), te su sticali pravo na naziv "doktor", a bili su sposobni liječiti (i) unutrašnje bolesti. Oni su tada bili najviša razina medicinske struke. Na kirurškim školama znanje su sticali liječnici koji su se zvali "magister medicus plagarim" ili "magister chirurgicus", kirurzi - ranarnici, a oni su nosili titulu "magister", tj. majstor, a bili su specijalizirani liječiti vanjske bolesti (rane, kožne bolesti, očne bolesti, vađenje kamenaca, amputacije, prehlade itd.).²⁹⁸ Pretpostavljamo da je potonja vrsta djelovala u Varaždinu, a vjerojatno su bili osposobljeni i za liječenje unutrašnjih bolesti, budući da izdaju razne lijekove. Naravno, u ono vrijeme postojali su i pučki liječnici, a to je mogao biti spomenuti Blaž Zdravnik. Poseban ljekarnik ili apotekar ne spominje se u Varaždinu u XV. st., kao što je, primjerice, to bio slučaj u dalmatinskim gradovima i u Zagrebu,²⁹⁹ jer su se tim poslom bavili, kao što smo već vidjeli, ovdašnji liječnici.³⁰⁰ Liječnici su obično za svoje usluge bili dobro plaćeni, a vidjeli smo već da su u Varaždinu naplaćivali lijekove u iznosima od dvije marke i jednog zlatnog forinta, što su tada za prosječnoga građanina bili poprilični iznosi.³⁰¹ Liječnik Ivan imao je vlastitoga radnika ili slugu.³⁰²

Kupalištari su bili obrtnici koji su se brinuli o gradskim kupalištima te su se u njima bavili osnovnim liječenjem ljudi (puštanje krvi, vađenje zubiju, liječenjem rana, liječenjem

²⁹⁷ Đuro Antauer smatra da je bio liječnik. Đuro Antauer, "Aktivnost kirurga i razvoj kirurgije na području Varaždina od 15. do 19. Stoljeća," u: *Varaždinski zbornik 1181-1981.*, 395.

²⁹⁸ Lučić, 131; Antauer, 395.

²⁹⁹ Krivošić, 56.

³⁰⁰ Piasek, 45.

³⁰¹ Nezna se jesu li liječnici siromahe besplatno liječili, kako se navodi u kasnijim cehovskim pravilima liječnika, brijača i kupalištara iz 1557., gdje su članovi ceha bili dužni besplatno liječiti siromašne građane: "Dogodi li se nesreća kojemu siromahu te ne bi imao čime platiti majstora, tad je potonji u ime Božje dužan postupiti s istom savjesnošću, kojom bi liječio kojega imućnog pacijenta. Tko se o to ogriješi, plaća u cehovsku ladicu 5 solida i povrh toga još je obvezan da i dalje njeguje siromašnog bolesnika." Artur Krajanski, „O statutu varaždinskog ceha ranarnika, brijača i kupalištara,“ u: *Spomenica varaždinskog muzeja 1925-1935*, 58; Antauer, 397.

³⁰² MCV II, 26.

travama, masaža). Postojanje gradskih kupališta u srednjem vijeku dokaz je da je srednjovjekovno građanstvo puno više vodilo brigu o osobnoj higijeni i zdravlju no što se to misli još i danas. Kupališta su bile karakteristične ustanove u srednjovjekovnim europskim gradovima, a u njih su građani zalazili kao na mjesta javnog okupljanja na kojima se razvijala društvenost, slično kao u antici. U njima su zajedno boravili, kupali se i preznojavali muškarci i žene bez ikakvoga stida.³⁰³ U varaždinskim gradskim zapisnicima je pod terminima *balnator* i *der Pader* ili *der Padar* spomenuto 6 kupalištara: Matija,³⁰⁴ Ilija (Elyas),³⁰⁵ Toma,³⁰⁶ Jakob,³⁰⁷ Petar³⁰⁸ i Andrija.³⁰⁹ Njihov broj sugerira da se u gradu nalazilo nekoliko kupališta koja su zadovoljavala higijenske potrebe varaždinskih građana. Ona su se nalazila i u srednjovjekovnom Gradecu (sredinom XIV. stoljeća nabrojano je 7 kupalištara³¹⁰), dok ih u dalmatinskim gradovima nije bilo. XV. i XVI. stoljeće bilo je doba cvata kupalištarske djelatnosti, a od kraja XVI. to je zvanje u opadanju. Naime, tijekom tog stoljeća postupno se uvode propisi o odvajanju spolova pri kupanju koji postaju sve oštriji zbog puritanskih nazora pod utjecajem protestantizma, ali i zbog razvoja veneričnih bolesti poput sifilisa. To su vjerojatno bili razlozi zbog čega nakon XVI. stoljeća kod nas, kao i općenito u srednjoj Europi, gotovo više ne susrećemo kupalištare.³¹¹

Brijač se u gradskom zapisniku spominje samo jednom i to kao Kristan Palbierer, te kao *der Balbir*.³¹² Vrlo su rijetki brijači bili i u Zagrebu,³¹³ dok ih je u dalmatinskim gradovima obično bilo po desetak.³¹⁴ Ovako malen broj brijača u kontinentalnim gradovima objašnjavamo time da su osnovne brijačke usluge (šišanje, brijanje, puštanje krvi, vađenje zubiju) građani zadovoljavali kod kupalištara ili kod kuće, a jedan jedini brijač bio je vjerojatno angažiran za brigu oko vanjskog izgleda pripadnika gradske elite ili onih koji su željeli malo specijaliziraniju njegu. S druge strane, nepostojanje kupališta u dalmatinskim gradovima rezultiralo je potrebom

³⁰³ Lewis Mumford, *Grad u historiji* (Zagreb: Naprijed, 1988), 328; Antauer, 395.

³⁰⁴ MCV II, 11, 12, 13, 17, 37, 101, 118, 132, 139, 175.

³⁰⁵ MCV II, 34, 44.

³⁰⁶ MCV II, 73.

³⁰⁷ MCV II, 100, 101, 104, 128, 158, 185, 187, 221, 222, 223.

³⁰⁸ MCV II, 181, 190, 234.

³⁰⁹ MCV II, 26, 27, 49, 79, 80, 82, 93, 132, 137, 140, 167, 201, 271.

³¹⁰ Krivošić, 56.

³¹¹ Antauer, 395.

³¹² MCV II, 214. *Der Palbierer, der Balbir* - njem. brijač (njem-hrv). Samo jedan brijač u Varaždinu djelovao je i 1520. godine. Perči, „Popis građana Varaždina iz 1520. godine.“

³¹³ Krivošić, 56.

³¹⁴ Lučić, 134-135; Roller, 164.

za više brijača koji su se mogli brinuti za takve osnovne higijenske i zdravstvene potrebe građana.

Postojanje liječnika, kupalištara i brijača u Varaždinu u XV. stoljeću svjedoči nam da je grad pridavao naročitu brigu zdravstvenoj i higijenskoj skrbi svojih građana, a o razvijenosti ovih obrta svjedoči nam činjenica da je prvi ceh koji je organiziran u Varaždinu bio ceh kirurga, brijača i kupalištara koji su godine 1557. dobili svoja prva pravila nastala po uzoru na požunska koja potječu iz prve polovine XVI. stoljeća.³¹⁵

3.1.2.2. Umjetnička zanimanja

Bogatstvu društvenog i kulturnog života jednoga srednjovjekovnoga grada, kao što je to bio Varaždin, pridonijela su razna umjetnička zanimanja. U gradskom zapisniku sačuvani su nam podaci o slikaru Urbanu (Urban Mäler)³¹⁶ te o glazbenicima, sviračima frule (*fistulator, der Pheiffer/Pfeifer*)³¹⁷ Bricciusu,³¹⁸ Schanti³¹⁹ i Matiji.³²⁰ Zapisnik nam ne svjedoči ništa konkretno o njihovom radu i životu, no možemo pretpostaviti da je slikar Urban također, između ostalog, radio na župnoj crkvi sv. Nikole, i to na oslikavanju svodova. Trojica glazbenika - svirača frule nisu bila nimalo strani element u jednom srednjovjekovnom gradu u kojem ih se nerijetko angažiralo na privatnim gozbama, gradskim svečanostima ili su novac zarađivali svirajući na gradskim sajmovima te svakodnevno na ulici. Za usporedbu, vrijedno je spomenuti da su i u Dubrovniku u XV. stoljeću djelovali tzv. "piffari", majstori trubljači koje je angažirala Republika.³²¹

3.1.2.3. Ugostiteljska zanimanja

Svjedočanstva o nekim ugostiteljskim zanimanjima u srednjovjekovnom Varaždinu, pogotovo krčmarskim, prilično su mršava. Podaci o kuharima mogu nas poprilično zadovoljiti jer se

³¹⁵ Antauer, 396, 397; Krajanski, 56-72.

³¹⁶ MCV II, 147.

³¹⁷ *Der Pfeifer* - svirač frule, glazbenik (njem-hrv).

³¹⁸ MCV II, 40.

³¹⁹ MCV II, 67.

³²⁰ MCV II, 101.

³²¹ Roller, 170.

spominju kuharski majstor (*magister coquine*) Jeronim,³²² kuhar (*coquus*) Demetrije³²³ te dvojica s prezimenom “Kuhar“, Pavao³²⁴ i Juraj.³²⁵ Kuharski majstor Jeronim služio je u varaždinskom kaštelu pripremajući jela za dvorjane te su mu pritom vjerojatno pomagali drugi kuhari - pomoćnici.³²⁶ Pavao i Juraj Kuhar, pošto nam za njih nije ništa konkretno sačuvano o njihovom poslu, mogli su se, a i nisu morali baviti kuharstvom. O krčmarima nam svjedoči samo spominjanje Ivana Kellnera,³²⁷ koji je jednom bio izabran za gradskoga prisežnika. Nažalost iz izvora ne možemo zaključiti da li se zbilja bavio ugostiteljskim poslom i da li je posjedovao svoju gostionicu. Pretpostavljamo da su se, unatoč tome, tada u Varaždinu sigurno nalazile krčme ili taverne koje su posjedovali varaždinski građani kojima su dolazili do dodatnih prihoda.

3.1.2.4. Gradski službenici

Gradska uprava grada Varaždina (sudac i prisežnici) trudila se da angažira ljude koji su se brinuli o gradskoj administraciji, sigurnosti, razglašavanju i kolanju informacija te prikupljanju poreza. Od zanimanja koja jesu i koja su mogla biti uključena u platni spisak gradske općine u zapisniku su navedena sljedeća: desetinar, glasnici, “cinsari“, gradski bilježnici, literati, vojnici, stražari te vratari. Desetinar (*magister decimator, harmiczar*) Ivan³²⁸ spominje se dvaput, pri čemu se navodi da je posjedovao vinograd. Desetinar je bio službenik koji se brinuo o prikupljanju poreza desetine, a možda je bio i gradski blagajnik. Pod gradske službenike možemo ubrojiti i tzv. “cinsare“ (*cynsar, chinczar*) koji bi mogli biti nekakvi kamatari, kreditori ili bankari, alternativno i poreznici.³²⁹ Spominju se dva “cinsara“, pokojni Petar zvani “maior“³³⁰ i Bartol³³¹ koji je

³²² MCV II, 8, 10, 69.

³²³ MCV II, 36.

³²⁴ MCV II, 150.

³²⁵ MCV II, 174.

³²⁶ *Item Paulus, slwga de Lyppya et depertinens Win(i)cha, conqueritur super relictam Vrbani Orsaag pro vno vas vini, quod ipse eidem vendiderat seu aput eundem reposuerat, ipsumque vinum idem Vrbanus ad castrum Warosd vendidisset. Idem domina respondit, quod ipsum vinum maritus eiusdem domine, dictus Vrbanus Orsag, non vendiderat, sed ipsum ipsum (!) vinum ad dictum castrum Warosd vi et potencialiter castellanus nunc temporis cum magistro coquine potencialiter recepisset, insuperque post illud tempus ipse sluga Paulus super ipsum Vrbantum, adhuc ipso viutente, vsque tempus prosecutus non fuisset, obhoc sibi nichil teneatur. Item coram castellano idem causam prolongaverunt.* MCV II, 8.

³²⁷ *Der Kellner* - konobar (njem-hrv); MCV II, 60, 67, 211, 216, 229, 230, 232, 247, 250, 253, 268.

³²⁸ MCV II, 227, 254.

³²⁹ *Der Zins* - kamate; postotak; *der Zins* (austr., švic.) - porezi, najamnina, zakupnina (njem-hrv); *cynsar*, m. (njem. Zins) - koji pozajmljuje novac uz kamate, lihvar (lexicon). Isprva smo pretpostavljali da bi ti cinsari mogli biti kositrari, budući da njem. *das Zinn* znači kositar (njem-hrv), a kositrari se spominju u srednjovjekovnome Gradecu (Buntak, 98). Ilijanić i Kapustić smatraju da oni jesu kositrari (Ilijanić-Kapustić, “Prilog istraživanju,” 177), dok je

gotovo svake godine bio izabiran u gradski magistrat, a to dokazuje njihovo bogatstvo. Iako u izvorima nema neke konkretne informacije, jesu li Petar i Bartol kao kamatari ili kreditori posuđivali novac te jesu li bili poreznici ili blagajnici, usuđujemo se pretpostaviti da su se bavili nekim od tih poslova. Glasnici (*praecones*) bili su službenici koji su objavljivali vijesti, odluke i naredbe gradske uprave, pozive na sud te možda raznosili pisma ili usmene obavijesti van grada.³³² U Varaždinu ih je bilo osam: Mihael,³³³ Blaž,³³⁴ Filip,³³⁵ Augustin,³³⁶ Barnaba,³³⁷ Kuzma,³³⁸ Križan³³⁹ i Martin.³⁴⁰ Glasnika je bilo i u Zagrebu.³⁴¹ Pojedinci koji su se u srednjem vijeku, pored svećenika i liječnika, smatrali intelektualcima sa završenim školama te koji su poznavali latinski jezik i pisali na njemu zvali su se literati (*litteratus*). U zapisniku se kao literati spominju Juraj,³⁴² koji je bio gradski prisežnik i bivši gradski sudac, zatim Thoman,³⁴³ također gradski prisežnik, Matija,³⁴⁴ koji je bio službeni gradski bilježnik, pisar ili notar, Franjo,³⁴⁵ gradski prisežnik i bilježnik Ivan Waldmann,³⁴⁶ te Arnestus,³⁴⁷ još jedan gradski bilježnik. Kao literata možemo ubrojiti i učitelja (*magister*) Bonaventuru.³⁴⁸ Gradski bilježnici, pisari ili notari sastavljali su i pisali gradske isprave i naredbe, bilježili sudske odluke, vodili gradske protokole te zastupali općinu u parnicama na sudovima kao gradski odvjetnici. Bili su to školovani pojedinci sa završenim tadašnjim pravnim fakultetima (u naukama “ars notarialis”) koji su morali dobro poznavati zakone, statute, propise i odredbe. Također, morali su poznavati narodni jezik kojim su mogli običnom puku ili onima koji nisu poznavali latinski protumačiti sadržaj

N. Budak pod ”cynsar“ postavio znak pitanja (Budak, 91). Nakon konzultiranja rječnika odlučili smo se da su “cinsari” bili neka vrsta ondašnjih kamatarata ili kreditora (bankara).

³³⁰ MCV II, 37, 40.

³³¹ MCV II, 20, 23, 52, 60, 84, 105, 118, 181, 211, 216, 230, 231.

³³² Buntak, 78.

³³³ MCV II, 47, 49.

³³⁴ MCV II, 50, 53, 55, 178.

³³⁵ MCV II, 118.

³³⁶ MCV II, 273.

³³⁷ MCV II, 3.

³³⁸ MCV II, 40, 47, 51, 69, 88, 157.

³³⁹ MCV II, 243.

³⁴⁰ MCV II, 194, 203.

³⁴¹ Buntak, 78.

³⁴² MCV II, 1, 7, 10, 13, 14, 23, 52, 57, 124, 180.

³⁴³ MCV II, 1, 23, 52, 76, 96, 97, 105, 129, 183, 188, 221.

³⁴⁴ MCV II, 4, 14, 19, 25, 29, 32, 34, 36, 37, 41, 48, 49, 55, 74, 85, 86, 88, 106, 110, 129, 151, 159, 165, 167, 179, 186, 187, 188, 190, 193, 196, 199, 213, 221.

³⁴⁵ MCV II, 28, 42, 231.

³⁴⁶ MCV II, 29, 30, 52, 76, 94, 157, 162, 163, 179, 181, 183, 184, 205, 206, 207, 226, 231.

³⁴⁷ MCV II, 242, 253.

³⁴⁸ MCV II, 81.

isprava.³⁴⁹ Bila je to iznimno ugledna služba i pojedinac koji je bio zaposlen kao gradski bilježnik dobivao je za to doba veliku plaću. Kao gradski pisar (*der Statschreiber, scriba, scriptor, notario*) u zapisniku se spominje, već rečeni, Matija.³⁵⁰ On je sasvim sigurno bio pisac većine gradskih zapisnika koji su nam se sačuvali. Gradska općina plaćala ga je osnovnom plaćom u iznosu od 12 maraka na godinu dana,³⁵¹ a smio je dodatno zarađivati i u poslovima izvan grada, u službi kod plemića i neplemića.³⁵² Zabilježeno je također da je od grada dobio stimulaciju od dva dana oranja na njegovoj oranici (*duas araturas*), ukoliko dobro obavlja svoj posao,³⁵³ a za svoju službu dobivao je dodatnih 1 vas vina godišnje.³⁵⁴ Godine 1459. njegovo je radno mjesto bilo nakratko ukinuto te je od gradske općine tražio zadovoljštinu za svoju službu.³⁵⁵ Pisara Matiju je oko 1463. zamijenio Arnestus koji se spominje kao *notarius publicus et ciuitatis warasdiensis*³⁵⁶ i *protonotharius ciuitatis*.³⁵⁷ To možemo pretpostaviti zbog toga što se nakon te godine pisar Matija, inače jedan od najčešće spominjanih osoba u zapisnicima, od tada više uopće ne spominje, kao i zbog evidentno drugačijeg stila u pisanju gradskih zapisnika. Kao *der Statschreiber* spominje se i gradski prisežnik Ivan Waldmann koji je možda, iako se to ne spominje konkretno u izvorima, bio zamjenik glavnoga gradskog bilježnika te je bio pisac dijelova ovoga gradskog zapisnika na njemačkom jeziku, budući da možda nije bio toliko vješt u latinskome ili su zapisnike na njemačkom zahtijevali grofovi Celjski, tadašnji vlasnici Varaždina.

Za sigurnost u gradu brinuli su se vojnici, stražari i vratari. Vojnika je spomenuto trojica: Obrister Mерт Kaczendorff,³⁵⁸ pješak u najamničkoj vojsci (*der Fuesknecht*) Jakob³⁵⁹ i Mihelić

³⁴⁹ Buntak, 78, Ivan Krstitelj Tkalčić, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, svezak prvi: izprave 1093-1399* (Zagreb: Brzotisk K. Albrehta, 1889), 56; Ivan Krstitelj Tkalčić, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, svezak drugi: izprave 1400-1499* (Zagreb: Brzotisk K. Albrehta, 1894), 75.

³⁵⁰ ...huius ciuitatis scriptor... MCV II, 4.

³⁵¹ MCV II, 110, 151.

³⁵² MCV II, 151.

³⁵³ *Item feria sexta proxima, videlicet, in vigilia beatorum Fabiani et Sebastiani martitum magister Mathias, notarius, cum tota communitate per circulum anni se convenit seruiturum pro duodecim marcis denariorum et eciam, si talem notarium (?) fuerit, tunc pro labore vlterius dabitur et duas araturas.* MCV II, 110.

³⁵⁴ MCV II, 36, 41.

³⁵⁵ *Item der Mathe, Statschreiber, ist fur komen vnd hat begertt, warunb in die Herrn von dem Statschreiber Ambt abgeseetzt habn vnd begert auch ain Genuegn vmb ein Dinst.* MCV II, 129.

³⁵⁶ MCV II, 242.

³⁵⁷ MCV II, 253.

³⁵⁸ MCV II, 61.

³⁵⁹ MCV II, 80.

barbatus.³⁶⁰ Vjerojatno je bilo više vojnika u gradu od te trojice jer su vojnici služili i u varaždinskome kaštelu, no oni su potpadali pod posebne vojne sudove pa su se samo iznimno pojavljivali pred gradskim sucem.³⁶¹ Kao gradski stražari koji su služili na gradskom tornju (*der Wachter in Turm*) navedeni su Gregor,³⁶² Janko, sin kovača Domisela,³⁶³ Martin, sin Emerika, koji je bio iz Beretinca, nedaleko od Varaždina,³⁶⁴ Blaž,³⁶⁵ podrijetlom iz okolice Ormoža, te Jurša, brat tkalca Andrije.³⁶⁶ Stražari su u tornju bdjeli u dvije smjene, jer se uvijek angažiraju po dvojica, a da bi se grad nadzirao čitavih 24 sata. Janko i Matija su godine 1460. s gradskom općinom dogovorili službu u trajanju od godine dana (od Tijelova od sljedećeg Tijelova (*in festo carnis*)) s plaćom od čak 14 maraka, što je bilo za dvije marke više od plaće gradskoga bilježnika, s time da im je unaprijed dana 1 marka za službu.³⁶⁷ Godine 1462. Blaž i Jurša angažiraju se uz istovjetnu plaću na službu od godine dana (od sv. Doroteje do sljedeće sv. Doroteje).³⁶⁸ Vratari (*portarius, der Wahtar*) bili su dužni službovati na gradskim vratima pazeći da u grad ne uđu neželjeni posjetitelji. Kod njih su se redovito nalazili ključevi gradskih vratiju koje su čuvali tijekom noći, a bili su vjerojatno zaduženi i za gradski zatvor. Od vratara u zapisniku spominju se Petar,³⁶⁹ Pavao,³⁷⁰ Mihael,³⁷¹ Bartol³⁷² te Stjepan za kojeg se izričito kaže da je bio *portarius castri warosdiensis*.³⁷³

3.1.2.5. Posluga i radnici

Pod pojedincima koji su zabilježeni terminima *famulus, mercenarius, servitrix, ancilla, der Knecht, der Diener* i *der Helfer* možemo objediniti brojnu posluhu i najamne radnike koji su u Varaždinu radili za svoje gospodare koji su ih mogli platiti i uzdržavati. U gradskim zapisnicima

³⁶⁰ *Barbatus* - vrsta vojnika; *barbatarius* - strijelac (lexicon); MCV II, 2, 3, 12, 39, 42.

³⁶¹ Budak, 91.

³⁶² MCV II, 78.

³⁶³ MCV II, 8, 155.

³⁶⁴ MCV II, 155.

³⁶⁵ MCV II, 187.

³⁶⁶ MCV II, 187.

³⁶⁷ Gradski bilježnik je, međutim, uz plaću imao i dodatne prihode, kao što smo naveli, dok je stražar radio samo za plaću. MCV II, 155.

³⁶⁸ MCV II, 187.

³⁶⁹ MCV 17.

³⁷⁰ MCV II, 35, 56, 108, 124, 178, 212, 217, 220.

³⁷¹ MCV II, 50, 112, 185.

³⁷² MCV II, 214, 218, 226.

³⁷³ MCV II, 53.

pronašli smo četrdesetak pojedinaca koji se javljaju pod tim terminima.³⁷⁴ Zasigurno je posluge i radnika bilo više no što se spominje u izvorima. Najamni radnici, nadničari, označeni su terminima *mercenarius*,³⁷⁵ premda se u jednom navratu spominje *famulus seu mercenarius*,³⁷⁶ a najamni radnik ulazio je i pod široki njemački termin *der Knecht*. Oni su za svoje gospodare odrađivali različite poslove, poput oranja, rada u vinogradu, kupnje potrepština van grada, a ako su bili zaposleni kod obrtnika, pomagali su mu u obavljanju obrta. Tako je ostao zabilježen jedan *mercenarius* kod kovača Jurja Kovačića,³⁷⁷ zatim *der Knecht* kod zlatara Jurja,³⁷⁸ postolara Jantola,³⁷⁹ kovača Ivana te kovača Gabrijela,³⁸⁰ također *der Knecht* kod kovača Grgura,³⁸¹ kovača Andrije³⁸² te učitelja Bonaventure.³⁸³ Možda i pod terminom *famulus* (lat. *famulus*, i, m. - rob, sluga) valja, osim obične kućne posluge, obuhvatiti i pomoćnog radnika kod obrtnika. Tako su zabilježeni *famuli* Pavao,³⁸⁴ koji je radio za bravara Ivana, Benčec,³⁸⁵ koji je radio za krojača Matiju i jedan neimenovani koji je radio za krojača Urbana.³⁸⁶ Ostali su bili zaposleni kao radnici i posluga kod drugih varaždinskih građana i plemića. Pod one koji su za plaću radili kod gospodara možemo ubrojiti i pastire (*pastor, credar*) kojih je zasigurno bilo više od osmorice zabilježenih u zapisniku,³⁸⁷ jer je trebalo brinuti o vrlo velikoj količini stoke koja je služila kao izvor mesa i koža za gradsko pučanstvo. Kao sluškinje (*ancillae, servitrices*) spominju se pet žena,³⁸⁸ a uz njih spominje se i dojilja (*nutrix*) Margareta, koju, međutim, ne moramo uključiti u poslugu, jer su dojilje, bar u Dalmaciji, bile bolje plaćene od ostale posluge.³⁸⁹ Samo u tri navrata spominje se u izvorima nešto o uvjetima rada varaždinskih radnika i posluge. Tako se spominje

³⁷⁴ MCV II, 3, 7, 21, 22, 25, 40, 46, 54, 56, 62, 68, 69, 72, 77, 80, 81, 89, 100, 107, 108, 109, 129, 137, 157, 159, 169, 175, 189, 208, 220, 228, 231, 238, 253, 257, 259, 266, 271.

³⁷⁵ *Mercennarius*, ii, m, - plaćenik; nadničar, najmljenik. Milan Žepić, *Latinsko - hrvatski rječnik*, (Zagreb: Školska knjiga, 2000).

³⁷⁶ MCV II, 189.

³⁷⁷ MCV II, 40.

³⁷⁸ MCV II, 266.

³⁷⁹ MCV II, 137.

³⁸⁰ MCV II, 129.

³⁸¹ MCV II, 62.

³⁸² MCV II, 22.

³⁸³ Zvao se *Talian Iwan*. MCV II, 81.

³⁸⁴ MCV II, 108.

³⁸⁵ MCV II, 159.

³⁸⁶ MCV II, 89.

³⁸⁷ MCV II, 26, 38, 41, 73, 85, 176, 178, 196. Jedan od njih označuje se kao *puer seu pastor*, dakle bio je još dječak.

³⁸⁸ MCV II, 3, 7, 40, 175, 238.

³⁸⁹ MCV II, 253. O dojiljama vidi više u: Zrinka Nikolić Jakus, "Profesija – hraniteljica: dojilje u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku," u: *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru, Zbornik radova 4. istarskog povijesnog biennala*, ur. Marija Mogorović Crljenko (Poreč, Pula, Pazin: Zavičajni muzej Poreštine, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Državni arhiv u Pazinu, 2011), 97-113.

da je *mercenarius* Toma od svog gospodara za svoj rad dobio 7 pensa,³⁹⁰ zatim da je *Knecht* Talijan Ivan bio unajmljen na godinu dana kod učitelja Bonaventure uz nepoznatu plaću,³⁹¹ dok je sluškinja Neža kod zlatara Areha/Henrika imala za godinu dana plaću od 138 denara.³⁹² Ostalo je zabilježeno i to da je zlatar Areh otpustio Nežu jer nije bio njome zadovoljan. Iz Nežine pritužbe saznajemo da je među njima bio sklopljen ugovor na godinu dana, a zbog toga što ju je zlatar Areh otpustio prije vremena, Neža potražuje naplatu za službu od 13 tjedana, koja je iznosila 32 denara (za cijelu godinu iznosi 138 denara). Sud je presudio da zlatar Areh plati svojoj sluškinji dužnu svotu od 32 denara.³⁹³ Šteta da nam, kao u dalmatinskim gradovima, nisu ostali sačuvani takvi ugovori o radu koji su se sklapali pred gradskim notarom. Nežina plaća od 138 denara bila je mizerna ako ju usporedimo s plaćama stražara i gradskoga pisara, no valja naglasiti da je ondašnja posluga živjela kod svoga gospodara koji im je osiguravao stan, hranu i odjeću, pa je stoga razumljiva ovako mala plaća. Možemo pretpostaviti da je, kao u Dalmaciji, posluga u grad dolazila sa sela ili su ih davale siromašne varaždinske obitelji, ukoliko bi sluge bile maloljetnici.

3.1.3. Nepoznati i dvojbeni obrti i usluge

Opširnost podataka koje dobivamo iz gradskoga zapisnika dopušta nam da nabrojimo brojne obrte i obrtnike na prethodnim stranicama, ali isto tako, postoji i mogućnost da nam pojedini obrti i obrtnici izmaknu, bilo da se u izvorima za pojedinu osobu, iz nekog razloga, ne spominje njegov obrt, bilo da zbog problema prijevoda određenih termina nismo bili u mogućnosti identificirati pojedine obrte ili naposljetku zbog našega nenamjernoga propusta u detektiranju. Kao prvo, naveli bi nekoliko osoba koje uz svoje osobno ime imaju naveden nekakvi nadimak ili prezime koji može (ali i ne mora) navesti na pomisao da se radi o kakvoj djelatnosti. Takvi se

³⁹⁰ *Item Sthanko Smochicz, filius alias Pauli officialis de Gnegincz, omne onus et grauamen Margarethe sororis sue super se assumpsit. In hoc aliquo aliter causa meuetur (= movetur) exindeque inter partes predictas iusticia petitur elargiri. Item idem Sthanko pro Thoma mercenario suo debet soluere pro seruicys suis pensas denariorum septem.* MCV II, 69.

³⁹¹ MCV II, 81.

³⁹² MCV II, 3.

³⁹³ *Item Nesa, seruitrix, conqueritur super Arrech aurifabrem, dominum suum, in eo, quod ipsam de anno et de seruicys suis repulisset et sibi de septimanis tresdecim solarium non soluisset, nec de presenti soluere vellet. Respondit in adverso, quod ipsa nesciuit seruicia sua exhibere sicut licet ad seruitricem suam. Debet ipse eidem seuitrice solarium suum soluere denarios triginta duos. Isto.*

spominju Augustin *fatuus*³⁹⁴ (lat. *fatuus* - glup, bedast, ali i luda, zabavljač), Egidije *krwauit*³⁹⁵ (možda krvnik?), Blaž Zwynar,³⁹⁶ (možda zvonar?), Englard Gruober³⁹⁷ (njem. die Grube - jama, rupa, rudnik; das Grab – grob (njem-hrv); možda kopač jama, rudar ili grobar?) i gradski prisežnik Stjepan Neumaister³⁹⁸ (njem. novi majstor, zanatlija), podrijetlom iz Ptuja. Ilijanić i Kapustić su, u svojem radu, naveli i izrađivača ukrasnih vrpce za kojega, kao i za druge obrtnike i obrte, nisu naveli referencu, pa nažalost ne možemo provjeriti radi li se o uopće o takvoj vrsti obrta.³⁹⁹ Naposljetku, neki obrti, koje bismo očekivali u jednom srednjovjekovnom gradu, uopće se ne spominju u gradskome zapisniku. Lončari su postojali u srednjovjekovnom Gradecu i tamo su imali i vlastito naselje,⁴⁰⁰ a u Varaždinu ih uopće nije bilo, pa je pitanje tko je uopće proizvodio lončarsku robu, potrebnu svakome kućanstvu (možda sudar?). Godine 1520. u Varaždinu se spominju i dva ciglara,⁴⁰¹ i iglar,⁴⁰² kojih u XV. stoljeću nema. U drugim gradovima (Zagreb, Šibenik, Dubrovnik i dr., u Varaždinu u kasnijim stoljećima) nalazimo potkivače, sedlare, klobučare, urare, gumbare i bojadisare kojih u Varaždinu XV. stoljeća također još nema, no ti obrti, žrtve su slabije specijalizacije obrta u Varaždinu nego u spomenutim gradovima.

3.2. Obrti i obrtnici u gradu Varaždinu u XV. stoljeću

Nakon analize pojedinih obrta i uslužnih djelatnosti koji su djelovali u Varaždinu u XV. stoljeću, nužno je naposljetku izvesti nekakav zaključak. Prije toga potrebno je analizirati brojčane pokazatelje stanja obrta i usluga, a zatim izdvojiti, koliko god je to moguće, nešto i o podrijetlu obrtnika, njihovoj imovini i radnim uvjetima te udruživanjima obrtnika, o čemu smo već nešto rekli. Nakon svega toga trebali bi imati nešto širu sliku o stanju varaždinskog obrtništva u XV. stoljeću i to sve u usporedbi s drugim srednjovjekovnim gradovima.

³⁹⁴ MCV II, 92.

³⁹⁵ MCV II, 174.

³⁹⁶ MCV II, 177.

³⁹⁷ MCV II, 60, 102.

³⁹⁸ MCV II, 142, 171, 183, 185, 187, 211, 214, 216, 217, 235, 264.

³⁹⁹ Ilijanić-Kapustić, "Prilog istraživanju," 177.

⁴⁰⁰ Krivošić, 3; Buntak, 99.

⁴⁰¹ Perči, „Popis građana Varaždina iz 1520. godine.“

⁴⁰² Isto. Također i 1509. godine. MCV I, 268.

Nakon što smo prošli gradski zapisnik i popisali sve obrtnike i davatelje usluga koji se nalaze u njemu, nabrojili smo ih 259 i to podijeljenih u 47 struka (bez kramara, solara, trgovaca i nepoznatih ili dvojbenih obrta). Prije nas, Ilijanić i Kapustić nabrojili su 170 obrtnika podijeljenih u 38 struka,⁴⁰³ a N. Budak nabrojio je 184 obrtnika podijeljenih u 33 struke, uključujući kompletnu poslugu (40 ljudi),⁴⁰⁴ što je najmanje od svih. Po tome, odmah primjećujemo da je nemoguće izvesti apsolutne brojke brojčanoga stanja obrtnika zbog karaktera glavnoga izvora, koji nije egzaktni popis stanovništva, nego sudski zapisnik preko kojega možemo popisati pojedince koji se pojavljuju pred sudom, a nisu se morali pojaviti baš svi iako smo već utvrdili da se pojavila većina.⁴⁰⁵ Kako grad Varaždin po broju obrta i obrtničkih struka stoji u usporedbi s drugim gradovima i koliko je zapravo obrt u Varaždinu jak? U Gradecu u XIV. stoljeću je po Stjepanu Krivošiću bilo tristotinjak obrtnika podijeljenih u 38 struka,⁴⁰⁶ Dubrovnik je u istom stoljeću imao 642 obrtnika,⁴⁰⁷ Šibenik u XV. i početku XVI. stoljeća 222 obrtnika koji se spominju kao članovi samo jedne bratovštine,⁴⁰⁸ a Zadar 1439-1442. 190 podijeljenih u 27 zanimanja.⁴⁰⁹ Teško je na temelju toga dati neki suvisao zaključak kako se Varaždin u to uklapa sa svojih ukupnih 259 obrtnika podijeljenih u čak 47 različitih zanimanja.⁴¹⁰ Na prvu ruku izgleda mnogo i pokazuje veliku razvijenost obrta u Varaždinu (čak i veću nego u Zadru i Šibeniku), no ako taj broj reduciramo, izdvajanjem primjerice pokojnika, i dopuštajući vjerojatne pogreške u bilježenju, dolazimo do realnije brojke od 210 do najviše 230 obrtnika koji su djelovali u Varaždinu u jednom desetljeću (1454-1464. u kojem nam je

⁴⁰³ Ilijanić-Kapustić, "Prilog istraživanju," 177. Oni su, međutim, nabrojili samo 8 slugu i služavki, pa bismo ubrajajući i naše rezultate (+32) došli do brojke od oko 202 obrtnika i davatelja usluga.

⁴⁰⁴ Budak, 91.

⁴⁰⁵ Teško je procijeniti tko je najtočniji u svom nabrojanju obrtnika, no mi smo se, u svojim istraživanjima, potrudili da budemo čim točniji, koristeći pritom i računalno (tabličnu aplikaciju "Excel") koje prijašnjim autorima nije bilo sasvim dostupno, a bez kojega nam bi naše bilježenje bilo kudikamo teže. Pribrojili smo i pojedince koji se spominju samo kao pokojni, dakle kao neaktivni članovi zajednice, no oni su svakako jednom bili dionicima obrtničke proizvodnje i davatelja usluga u tom stoljeću. Pomoću računala lakše nam je bilo razlikovati i odvojiti pojedince pod sličnim i istim imenima pisanim različitim jezicima, a potrudili smo se da prijedemo zapisnik i više od nekoliko puta, da nekoga ne propustimo zabilježiti. Stoga je naš rezultat brojčano veći i, usudujemo se pretpostaviti, točniji te predstavlja posljednji doprinos i dopunu proučavanju brojnosti obrtnika i obrta u Varaždinu XV. stoljeća, sve dok netko drugi ne objavi svoje rezultate.

⁴⁰⁶ Krivošić, 2.

⁴⁰⁷ Lučić, 171.

⁴⁰⁸ Kolanović, 253.

⁴⁰⁹ Tomislav Raukar [et. al.], *Zadar pod mletačkom upravom: 1409-1797*. (Zadar: Narodni list, Filozofski fakultet, 1987), 89. Čini se da je to nekako prenizak broj za jedan Zadar.

⁴¹⁰ Za usporedbu, godine 1775. u Varaždinu je bilo 288 majstora zanatlija s 232 pomoćnika (kalfe) i 135 naučnika (tyrones), a nakon velikog požara, godine 1784. djelovalo je 270 majstora s 284 pomoćnika i 103 naučnika. Lentić-Kugli, "Obrt i trgovina u Varaždinu", 28.

ostavljeno najviše zapisnika), a koja, po našem dojmu, grad Varaždin stavlja, možda, u rang ili nešto ispod Šibenika i Zadra, a sigurno ispod Gradeca i Dubrovnika. To je sve, naravno, bilo daleko manje od jednoga Beča, koji je u XV. stoljeću brojao oko 20 000 stanovnika, i gdje je popisano 68 različitih obrta, organiziranih u 55 cehova.⁴¹¹ Godine 1520. u popisu varaždinskih građana primjećujemo drastičan pad broja stanovništva, a time i broja obrtnika. Naime, popisano je tek 73 obrtnika podijeljenih u 21 struku.⁴¹² Takav pad možemo objasniti kriznim razdobljem u kojem se našao grad Varaždin, kao i cijela srednjovjekovna Slavonija, koja je sve više osjećala opasnost i ratna razaranja Osmanlija. Stanje obrta u sredini XV. stoljeća, stoga, možemo smatrati vrhuncem srednjovjekovnog ekonomskog i demografskog razvoja grada Varaždina, nakon kojega je zbog vanjskih okolnosti moralo doći do drastičnoga pada.⁴¹³ Do kraja XVI. stoljeća stanje se popravilo, nakon čega je krenuo novi uzlet.

Po broju obrtnika moguće je procijeniti broj stanovnika nekoga grada. To je već prvi pokušao Krešimir Filić koji je broj stanovnika Varaždina u XV. stoljeću procijenio na 2500 i to na osnovu broja mesara u gradu.⁴¹⁴ Neven Budak je procijenio da je takva brojka realna, iako maksimalna moguća, no ponudio je realniju mogućnost da je broj stanovnika mogao biti između 1500 i 2000 i to po broju od 15 mesara (100 stanovnika po jednom mesaru) koji su jedne godine morali opskrbljivati grad.⁴¹⁵ Mi smo nabrojili 30 mesara, od kojih bi aktivnih u jednom desetljeću moglo biti oko 25. Ako već svi mesari nisu morali proizvoditi za grad, nego su se bavili trgovinom stokom i izvozom mesa, ili su radili za druge mesare, onda bi ukupni broj stanovništva bio, u grubo, od 2000 do 2500. Ako spomenemo da je Frankfurt na Majni imao 29 kupalištara na 10.000 stanovnika, dakle oko 350 stanovnika na jednoga kupalištara,⁴¹⁶ onda po toj logici bi Varaždin, sa svojih 6 kupalištara, brojao oko 2100 stanovnika, a to je u gorespomenutim granicama. Ako uzmemo da je Varaždin imao između 1454. i 1464. 2100 stanovnika od kojih je, recimo, 215 bilo aktivnih obrtnika i pružatelja usluga, što je sasvim aproksimativna mogućnost, onda je takvih minimalno bilo oko 10% od ukupnoga broja

⁴¹¹ Budak, 91-92.

⁴¹² Perčić, „Popis građana Varaždina iz 1520. godine.“

⁴¹³ Uostalom i Gradec je u vremenu od sredine XIV. do sredine XV. stoljeća dostigao svoj vrhunac površinski, stanovništvom i privredno, a otada počinje stagnacija pa i proces nazadovanja, što se odrazilo na smanjenje ukupnoga broja stanovnika i privredne moći, u čemu slijedi sudbinu nekih srednjoeuropskih gradova, uključujući Varaždin. Krivošić, 4.

⁴¹⁴ Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, 19.

⁴¹⁵ Budak, 92.

⁴¹⁶ Budak, 93.

stanovnika (uključujući žene i djecu).⁴¹⁷ Ako pretpostavimo da je od 2100 stanovnika 600 bilo glava obitelji (2100 podijeljeno na 3,5), onda je od njih bilo 35% obrtnika. Godine 1520. od popisanih 310 stanovnika Varaždina (glava obitelji, muškaraca), 73 je bilo obrtnika, što je 23,5%. Uspoređujući ta dva razdoblja dolazimo do oko 25-35% stanovnika Varaždina koji su živjeli od obrtništva, ili četvrtine stanovnika grada, što bi bilo u granicama procjene Tomislava Raukara da je 25% cjelokupne populacije jednoga grada živjelo od obrtništva.⁴¹⁸ Ostale tri četvrtine stanovništva živjele su od poljoprivrede, stočarstva i trgovine, a manji broj bio je plemića, svećenika, redovnika, vojnika, siromaha i ostalih. U svakom slučaju procjena broja stanovnika Varaždina u XV. stoljeću zaslužuje posebnu pozornost i opširnije razmatranje od gore iznešenoga.

Od ukupnoga broja obrtnika i pružatelja usluga pronađenih u gradskome zapisniku (259), 162 ili 62,5% pripadnika je proizvodnih obrta, dok je 97 ili 37,5% davatelja usluga i zaposlenih u javnim ili gradskim službama. Kod proizvodnih obrta najviše je obrtnika prehrambene struke (48, 29,6%), zatim kožarske (30, 18,5%), metalske (27, 16,6%), tekstilne (26, 16%), drvodjelske (14, 8,6%), struke koje se bave izradom oružja (8, 4,9%), građevinske (4, 2,4%) te ostalih struka (5, 3%). Kod usluga i javnih službi najviše je posluge i radnika (47, 48,4%), gradskih službenika (31, 32%), pripadnika zdravstvenih zanimanja (10, 10,3%), ugostiteljskih zanimanja (5, 5,1%, premda ih je zasigurno bilo više) te umjetničkih zanimanja (4, 4,1%). Od ukupnoga broja obrtnika i pružatelja usluga najviše je pripadnika prehrambene struke (18,5%), posluge i radnika (18,1%), zatim gradskih službenika (11,9%), obrtnika kožarske struke (11,5%), metalske struke (10,4%) i tekstilne struke (10%), a od pojedinih obrta najviše je mesara (11,5%), kovača i postolara (8,1%) i krojača (7%). Iako su ovi izračuni rađeni prema brojkama koje su aproksimativne, iz njih možemo izvući poneki zaključak. Grad Varaždin u XV. stoljeću je bio većinom proizvodno i izvozno orijentiran, kao samodostatna jedinica koja je pri tome opskrbljivala obrtničkim proizvodima svoju užu i dalju okolicu, a tu tvrdnju osnažuje činjenica da najviše obrta ima upravo onih koji su najčešći i u drugim srednjovjekovnim gradovima (prehrambeni, kožarski, tekstilni, metalski).⁴¹⁹ Velik broj ljudi zapošljavao se i kao posluga u imućnijim varaždinskim obiteljima, te kao radnici kod pojedinih obrtnika. Različiti gradski

⁴¹⁷ U Zadru se 12,6% pučanstva od ukupnoga broja bavilo obrtništvom. Kolanović, 256.

⁴¹⁸ Kolanović, 256.

⁴¹⁹ Od godine 1355. do 1521. u Gradecu je djelovalo najviše postolara (285 imena), zatim mesara (221), krojača (199), kovača i bravara (153), itd. Klaić, 287.

službenici, od kojih je dio bio na platnoj listi grada, činili su također respektabilan broj, što pokazuje koliko je gradska uprava, pomoću svojih službenika, brinula o normalnom i uspješnom funkcioniranju gradske uprave, sigurnosti i informiranju građana. Svi ovi pokazatelji uklapaju se u uobičajenu sliku o prosječnom razvijenijem srednjovjekovnom gradu.

Kod proučavanja stanovništva nekoga grada uvijek je zanimljivo obratiti pozornost i na njihovo podrijetlo. Za Varaždin XV. stoljeća nemoguće je za svaku osobu koja se spominje utvrditi kako se deklarirala, jer još onda nije bilo nacionalne svijesti u današnjem smislu. Po prezimenima, većina je bila domaćeg podrijetla, tj. slavenskoga, dok je značajna manjina bila podrijetlom iz njemačkoga govornog područja, jer je, uostalom, i dio zapisnika pisan na njemačkome. Manji dio bio je mađarskoga podrijetla te talijanskoga od kojih imamo nekoliko trgovaca.⁴²⁰ Treba naglasiti da su u početku razvoja grada Varaždina doseljenici ("hospiti") bili većinom stranci koji su se do XV. stoljeća uglavnom slavenizirali i udomaćili kao punopravni građani, a doseljavanja stranaca koji su s vremenom stekli punopravno građansko pravo i participirali u gradskoj vlasti bilo je konstantno u toku povijesti. Od pojedinačnih primjera možemo izdvojiti da su stranoga podrijetla bili zlatar Henrik, vojnik Mertt Kaczendorf, učitelj Bonaventura, njegov sluga Talijan Ivan, puškar Janko, koji je bio Čeh, postolari Kranjec i Pavao (sutor theotonicum⁴²¹), mlinari Pavao Stainhauff i Ivan Keller, literat Ivan Waldman, krojač Ivan Wild, Ivan Kellner, klesar Sigismund, Wolfgang Pugnar i mnogi drugi koji nisu zabilježeni prezimenom nego samo imenom, bilo u latinskoj, bilo u njemačkoj verziji. Gotovo svi mesari i kovači bili su slavenskoga podrijetla, dok je određen dio krojača i postolara bio neslavenskoga, a doseljenici su možda bili i učeniji pojedinci, poput liječnika i literata iako se može pretpostaviti da su se domaći ljudi vraćali sa školovanja u inozemstvu.⁴²² Ovaj površan pregled pokazuje nam da Varaždin nije bio sasvim zatvoren grad, nego je primao u svoje okrilje i strane majstore te intelektualce koji su svojim znanjem i poznavanjem trendova koji su se stvarali u razvijenijim dijelovima Europe, pridonosili razvoju obrtničke proizvodnje i kulture u gradu Varaždinu.

O imovini pojedinih obrtnika u gradu Varaždinu imamo mršave podatke, a o uvjetima njihovoga rada (prostor za obavljanje posla, radionica, šegrti) gotovo nikakve. Najčešće se

⁴²⁰ U Gradecu su, na primjer, iz njemačkih zemalja obično dolazili obrtnici kožarske struke ili zidari, a iz Italije vrlo često liječnici i notari. Klaić, 279.

⁴²¹ U ranom novom vijeku krojački majstori dijelili su se na njemačke i hrvatske ovisno o tome jesu li radili odijela za bogatiju gospodu (njemački) ili za obični puk (hrvatski). U srednjovjekovnom Varaždinu još nismo pronašli takvu podjelu, a što se tiče ovoga postolara možda je on upravo bio onaj koji je radio obuću za gospodu. Budući da se samo jednom spominje neki *sutor theotonicum* teško je biti sasvim siguran u tu tvrdnju.

⁴²² Petorica Varaždinaca u XV. stoljeću studirala su u Beču. Ilijanić-Kapustić, "Prilog istraživanju," 177.

spominju kao vlasnici vinograda, u kontekstu međusobnih parnica. No, to nas ne treba čuditi jer su vlasnici varaždinskih vinograda, najviše njih u obližnjem Knegincu, bili mnogi varaždinski građani, kao i gradski kmetovi te neke institucije.⁴²³ Kao vlasnici vinograda od obrtnika se spominju postolari Barnaba i Benedikt, zlatar Juraj, kovači Juraj Kovačić i Juraj Prude, mesar Nikola Kusić, gradski bilježnik Matija, glasnik Mihael, puškar Janko, kolar Pavao, tkalac Črnec, kupalištar Jakov, vratar Mihael, Matija Stolarić, vratar Mihael, desetinar (*harmiczar*) i drugi.⁴²⁴ Kovač Mihael, na primjer bio je vlasnik mlina na Dravi kojega je otkupio od kramara Ivana Grumbergara,⁴²⁵ što je dokaz da su se pojedini obrtnici odvažili za poslove van svoje struke ulažući u njih svoj kapital. Obrtnici su posjedovali stoku, oranice i vrtove na kojima su poneki zapošljavali svoje radnike ili su na rad slali svoju posluđu. Što se tiče uvjeta rada pojedinih obrtnika (radionica) i njihovih radnika, o tome možemo samo pretpostavljati. Obrtnici su uglavnom, osim mesara, radili kod kuće gdje su u prizemlju posjedovali svoju radionicu u kojoj bi izložili svoju robu za prodaju. Zapošljavali su i svoje radnike - pomoćnike, o čemu smo već pisali ranije. Iako o tome nema spomena u srednjovjekovnim izvorima, vjerojatno su imali i šegrte (djetice, kalfe), bilo svoje sinove, bilo one koji bi dolazili na poduku na određeno vrijeme. Obrtnici su zapošljavali i svoju posluđu koja je jamačno bila zadužena i za prodavanje viškova robe na sajmovima unutar i izvan Varaždina, kupnju potrebnih sirovina i ostalih potrepština na sajmovima, a i za kućanske poslove (kao sluškinja Neža kod zlatara Areha).

Već smo spominjali da su se varaždinski mesari prvi odlučili međusobno udružiti zbog ostvarenja zajedničkih ciljeva. Obrtnička je bratovština, za razliku od ceha, koji se u Varaždinu počinju javljati tek sredinom XVI. stoljeća,⁴²⁶ kao u dalmatinskim gradovima i drugdje, imala više religiozno-karitativni i društveni značaj pod zaštitom određenoga sveca, a ne toliko stručni. Članovi bratovština imali su dužnost uzajamnoga pomaganja, osobito u slučaju nesreće ili smrti, kada su bili obvezni pomoći udovici preminuloga člana oko odgoja i uzdizanja njihove djece, a brinuli su se za javni red i ćudoređe, posredovali u sporovima, pomagali crkvenim ustanovama u gradu, materijalno pomagali siromasima, osobito prigodom vjerskih blagdana i mjesnoga sveca zaštitnika. Članovi bratovštine međusobno su se zvali braćom (*fratres*), a na čelu im je bio

⁴²³ Ljubljanović, 267.

⁴²⁴ Isto.

⁴²⁵ MCV II, 9.

⁴²⁶ U Zagrebu se pojavljuje već 1466. kao ceh krznara, uzdara i remenara. Tkalčić II, 80.

dekan.⁴²⁷ U Varaždinu se bratovštine, koje su bile mesarske,⁴²⁸ mogu smatrati začetkom ceha jer vode brigu i o staleškim interesima svojih članova, nadomještajući na neki način cehove.⁴²⁹ Budući da su mesari bili brojni, ovakvim udruživanjem u bratovštine oni su možda počeli štititi svoje staleške interese kao jedna korporacija, a nasuprot gradskoj općini, koja je brojnim svojim opomenama i odredbama za mesare nad njima nastojala obavljati potpuni nadzor.⁴³⁰ Možda je priznanjem mesarske bratovštine sv. Nikole godine 1462.⁴³¹ gradska općina postigla nekakav kompromisni dogovor s mesarima o njihovim obvezama i pravima budući da nakon te godine nema u zapisniku više nikakvih daljnjih odredbi za mesare. Da bi osigurali rad svojih bratovština, obrtnici, a i ostali, ostavljali su dijelove svojih prihoda i ostalo na raspolaganje bratovštini, o čemu smo već pisali. Upravo se kod mesara najduže zadržalo sjećanje na tradiciju bratovština i u vremenu kada su cehovi već bili uobičajeni u gradu. Naime, u njihovim se cehovskim zapisnicima sve do druge polovice XVII. stoljeća uz termin “ceh” redovito rabi i “confraternitas”, a članovi ceha i dalje se zovu “fratres”.⁴³² Mesari su i u kasnijim stoljećima zadržali posebni status u usporedbi s drugim obrtnicima, a sve ono što smo naveli o njima upućuje na to da je grad Varaždin, očigledno, tada bio vrlo jako mesarsko središte.

Nakon svega, dužnost nam je dati završnu ocjenu o razvijenosti i značaju varaždinskoga obrtništva. Kod ovakvih ocjena presudnu ulogu ima subjektivni dojam istraživača koji ponekad podlegne lokalpatriotskim osjećajima. Mnogi su do sada davali svoje ocjene koje su kretale od onih da je obrt u kasnosrednjovjekovnom Varaždinu nije bio ništa manje razvijen nego u Zagrebu⁴³³ do ocjene da je grad Varaždin u velikoj mjeri zaostajao za Zagrebom te nije bio

⁴²⁷ Budak, 90; Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, 15; Damir Hrelja, Miran Bojanić Morandini, *Obrtništvo u Varaždinu: izdanje povodom 100. godišnjice osnivanja Zanatlijskog i pomoćničkog društva, preteče Udruženja hrvatskih obrtnika Varaždin* (Varaždin: Vall 042, 2004), 14; Lučić, 219; Tkalčić I, 78; Pounds, 290. Kada prvi puta susrećemo gildu u Engleskoj, u anglosasko vrijeme, i ondje je ona bila isprva religiozna bratovština pod zaštitom određenog sveca. Mumford, 301.

⁴²⁸ Mesarska bratovština postojala je i na Gradecu, a uz njih postojale su klobučarska, tesarska, postolarska i kolarska bratovština, a u jednoj su bili udruženi krznari, sedlari, uzdari i remenari. Tkalčić II, 78. Buntak, 99.

⁴²⁹ Ilijanić - Kapustić, “Prilog istraživanju,” 177; Androić, *Ekonomika*, 56. Lajos Szádeczky je tvrdio da je u Varaždinu 1480. godine osnovan ceh krznara koji je te godine poslao svoja pravila krznarskom cehu u gradu Sárvaru. No, ta godina se odnosi na zagrebački ceh krznara koji je iste godine pravila dobio od kralja Matije Korvina, a varaždinskom cehu krznara su pravila potvrđena tek godine 1557. Pošto pisana pravila varaždinskih cehova iz XV. stoljeća nisu sačuvana, možemo sa sigurnošću pretpostaviti da oni tada još nisu postojali. Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, 19.

⁴³⁰ Androić, *Ekonomika*, 57.

⁴³¹ MCV II, 209.

⁴³² Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, 16; *Obrtništvo u Varaždinu*, 14.

⁴³³ Androić, *Ekonomika*, 56.

značajnije obrtničko središte.⁴³⁴ Nakon svega analiziranoga i u usporedbi s drugim gradovima, naš dojam je, ipak, da je grad Varaždin, u trenutku u kojem nam je sačuvana glavna izvora (od 1454. do 1464. godine), bio prilično razvijeno obrtničko središte šire regije, između Zagreba na jugu, Ptuja na sjeverozapadu, Ugarske na sjeveru, Koprivnice na istoku i Križevaca na jugoistoku. Varaždin se ne može mjeriti sa Zagrebom i nekim dalmatinskim gradovima, poput Dubrovnika, a pogotovo s većim srednjoeuropskim gradovima (Graz, Beč), no broj obrtnika i različitih struka, koje pokazuju početak šire specijalizacije, a i dokazi o utvrđivanju grada te neki materijalni ostaci, ipak nam ostavljaju dojam da je Varaždin u XV. stoljeću bio dovoljno razvijen da bude samodostatan i izvozno orijentiran u svoju bližu okolicu, materijalno situiran, protočan te time privlačan trgovcima i novim naseljenicima.

⁴³⁴ Budak, 91-92.

Tablica i broj obrtnika i pružatelja usluga u gradu Varaždinu u XV. stoljeću:

Bačvar (<i>Pinter</i>)	3	Mlinar (<i>molendinator, Muller</i>)	8
Bravar (<i>Sparar, Sporer, serar</i>)	3	Oružar ili štitonoša (<i>armiger</i>)	2
Brijač (<i>Palbierer</i>)	1	Pastir (<i>pastor, credar</i>)	7
Desetinar (<i>magister decimator, harmiczar</i>)	1	Pojasar, remenar (<i>Gurtlar, Guttlar, Guthlar, Riemer, frenator</i>)	5
Dojilja (<i>nutrix</i>)	1	Postolar (<i>sutor, Schuster</i>)	21
Glasnik, vjesnik (<i>praeco</i>)	8	Puškar (<i>pixidarium, Puschenmeister</i>)	1
Graditelj (<i>Paumeister, Palmeister</i>)	1	Ribar (<i>piscator, Fischer</i>)	8
Izrađivač lukova i strijela (<i>Pugnar, Pugner, arcuper</i>)	4	Sitar	1
Izrađivač oklopa (<i>toracipar</i>)	1	Slikar (<i>Mäler</i>)	1
Izrađivač orgulja ili orguljaš (<i>Orgelmaistrin</i>)	1	Sluga (<i>famulus, mercenarius, ancilla, servitrix, Knecht, Wagenknecht, Pannknecht, Helfer</i>)	40
Izrađivač povoštanih niti za uljanice (<i>lucinista seu chychar</i>)	1	Staklar (<i>Glaser, Zteklar</i>)	2
Izrađivač sudova i posuđa (<i>sudar</i>)	1	Stolar, tesar, drvodjelja (<i>Thyslar, Zimerman</i>)	7
Kamatar, poreznik ili bankar (<i>cynsar, chinczar</i>)	2	Stražar u tornju (<i>Wachter in Turm</i>)	5
Klesar, kamenar (<i>lapicida</i>)	2	Svirač frule (<i>fistulator, Pheiffer</i>)	3
Kolar (<i>carpentarius</i>)	3	Tkalac (<i>textor</i>)	8
Konobar, krčmar, ugostitelj (<i>Kellner</i>)	1	Torbar, proizvođač proizvoda od koža (<i>Paythlar</i>)	2
Kovač (<i>faber, Smit, Smidt</i>)	21	Učitelj (<i>magister</i>)	1
Krojač (<i>sartor, Sneider</i>)	18	Vojnik (<i>Obrister, barbatus, Fuesknecht</i>)	3
Krznar, kožar (<i>pellifex</i>)	2	Vratar (<i>portarius, Wahtar</i>)	5
Kuhar (<i>coquus, magister coquine, Kuhar</i>)	4	Vrtlar (<i>hortular, Gartnär</i>)	2
Kupalištar (<i>balnator, Pader, Padar</i>)	6	Zdenčar (<i>Brunner, Pruner</i>)	1
Liječnik, kirurg (<i>medicus, Artzt, Zdrawnik</i>)	3	Zlatar (<i>aurifaber, Goldsmit, Goldschmied</i>)	3
Literat (<i>litteratus, notarius publicus, Schreiber, Statschreiber</i>)	6	Dvojbeni obrti i usluge (<i>krwaui, fatuus, Neumaister, Zwynar, Gruober</i>)	5
Mesar (<i>carnifex, Fleischacker</i>)	30		

4. MJERE, NOVAC I POREZI U GRADU VARAŽDINU U XV. STOLJEĆU

4.1. Mjere

Uz zagrebačke, na području Slavonije i kasnije Banske Hrvatske najuglednije su bile varaždinske mjere. Ta činjenica nas ne može čuditi budući da je Varaždin, kao što smo ustanovili, kroz cijelo svoje postojanje, s titulom slobodnoga kraljevskog grada, slovio kao regionalno trgovačko i obrtničko središte, poznato na području Slavonije, a i šire. Varaždinske mjere vrijedile su na području cijele Varaždinske županije, te kasnije na području Varaždinskoga generalata.⁴³⁵

4.1.1. *Cubulus*

*Cubulus*⁴³⁶ (*ydria*,⁴³⁷ *vasz*,⁴³⁸ vedro, kubul, kabal, kabao) najčešće se spominje kao mjera za vino, zatim za ulje⁴³⁹ i loj.⁴⁴⁰ “*Cubulus*” je općenito na našem području bio naziv vinskih, pa i žitnih, mjera sve do 1848. godine.⁴⁴¹ U gradu Varaždinu bilo je u upotrebi tzv. “varaždinsko vedro” (*cubulus Varasdiensis*) koje u izvorima kroz stoljeća nalazimo u različitim veličinama: od 20 pinti (31,758 litara) do 22 pinte (34,93 litara).⁴⁴² Godine 1468. u gradskim zapisnicima spominje se i *magnus cubulus* kao posebna mjera za tekućinu.⁴⁴³ To veliko vedro bilo je dvostruke veličine redovitog vedra.⁴⁴⁴ Po vedru se određivao i “*ius montanum*”, tj. daća u vinu, tzv. “gornica”.⁴⁴⁵

⁴³⁵ Zlatko Herkov, *Naše stare mjere i utezi* (Zagreb: Školska knjiga, 1973), 99.

⁴³⁶ MCV II, 6, 29, 34, ...

⁴³⁷ ...*ac ydria seu cubulus*... MCV II, 208.

⁴³⁸ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijestni rječnik* (Zagreb: JAZU, 1908-1922), 473.

⁴³⁹ ...*et ad terminum prefatum de hoc tempore debet dare XVI cubules olei*. MCV II, 210.

⁴⁴⁰ ...*videlicet, sexaginta cubulos sepum perpetuo commisit et disposuit*... MCV II, 209.

⁴⁴¹ Herkov, *Naše stare mjere i utezi*, 96.

⁴⁴² Isto, 100; Zlatko Herkov, “Stare varaždinske mjere,” *Ljetopis JAZU* 73 (1969), 318; Rudolf Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj* (Zagreb: AGM, Hrvatska gospodarska komora, 1994), 47.

⁴⁴³ Pavao Kolar tužio je Ivana Lepsichina za dug od 10 vedara vina. Tuženi se brani time da je od tužitelja kupio vino mjereno *cum magno cubulo huius civitatis*. Donesena je presuda određivala da će se izmjeriti bačva s tim “velikim gradskim vedrom” pa bude li sadržaj bačve veći, tuženi će tu količinu vina nadoknaditi. MCV II, 109.

⁴⁴⁴ Herkov, “Stare varaždinske mjere”, 318.

⁴⁴⁵ *Item Oswaldo Markoicz de Kochan illum I cubulum vini de vna vinea quem debeat soluere, eidem relaxauerunt*... MCV II, 158.

4.1.2. Korec

Korec (*gerczo, gorczo, korczo, chorus, corus, görtz*)⁴⁴⁶ velika je žitna mjera koja spada među najstarije mjere koje se spominju na području Hrvatske. Pod tim ili sličnim nazivom koristila se ova mjera i kod drugih slavenskih naroda (češ. *korec*, polj. *korzec*). U varaždinskom gradskom zapisniku iz XV. stoljeća korec se spominje kao mjera kojom se mjeri proso,⁴⁴⁷ pšenica,⁴⁴⁸ raž⁴⁴⁹ i zob.⁴⁵⁰ Jedan varaždinski korec činio je u XV. stoljeću oko 119,95 l.⁴⁵¹ Godine 1463. kao mjera se koristi i *medium gorczonis*⁴⁵² koja je, kako ime kaže, činila polovicu koreca. Četvrtina koreca nazivala se *quartale* ili u kasnijim stoljećima “vagan” i “drevenka”.⁴⁵³ Varaždinska drevenka činila je četvrtinu koreca, tj. ako je korec bio oko 120 l, onda je drevenka činila oko 30 l.⁴⁵⁴ Iz gradskog zapisnika saznajemo još da se varaždinski korec dijeli na 14 velikih “mlinica” (*grosser Mull Messell*)⁴⁵⁵, tj. na oko 8,5 l, što bi bila mjera koja se koristila kod mlinara.⁴⁵⁶

4.1.3. Capecia

*Capecia*⁴⁵⁷ je također žitna mjera te označuje kupove snopova neovršenog žita, tzv. kladnje.⁴⁵⁸

4.1.4. Manipulus

Kao i *capecia*, *manipulus*⁴⁵⁹ odgovara snopu žita. U zapisnicima se navodi jednom i to 1454. godine gdje se spominje šteta od 43 manipula, ali se ne označuje u čemu. Bit će da je u snopovima nekog žita.⁴⁶⁰

⁴⁴⁶ MCV II, 3, 4, 9, 11, ...

⁴⁴⁷ *Item Demetrius Gurgekoich conqueritur super Georgium Combolthoich et relictam Gwanthlar et Lucam Petrekoich pro dampnis duobus gorczonis mily* ... MCV II, 3.

⁴⁴⁸ *Item Petruman Truslich conqueritur super relictam Paulich pro tribus gorczonis tritici...* MCV II, 4.

⁴⁴⁹ *Item Paulus Iliaseich conqueritur super Paulum Pumperich pro vno gorczone siliginis...* MCV II, 6.

⁴⁵⁰ *Item paulus Sthegnech conqueritur super Enricum, Prelsa dictum, pro debito vnius marce denariorum, X denarios et duobus gorczonis auene.* MCV II, 40

⁴⁵¹ Herkov, *Naše stare mjere i utezi*, 99; Herkov, “Stare varaždinske mjere“, 306.

⁴⁵² *Fundem dampnum probi et honesti viri taxauerunt super tres gorczones mily et medium gorczonem.* MCV II, 106.

⁴⁵³ Herkov, *Naše stare mjere i utezi*, 100. Mikulićeva kćerka tužila je mlinara da mu je predala na čuvanje žito. Ovaj je povratio samo dva *korczones*, dok je tri *quartalia* zadržao. MCV II, 232.

⁴⁵⁴ Herkov, *Naše stare mjere i utezi*, 99; Herkov, “Stare varaždinske mjere“, 310-311.

⁴⁵⁵ *Item ob indertt pey einem Muller grosser Mull Messell funden wurd, der XIII Messell, die auf fain Gorcz gend,* ... MCV II, 127.

⁴⁵⁶ Herkov, “Stare varaždinske mjere“, 325.

⁴⁵⁷ MCV II, 51, 117.

⁴⁵⁸ Androić, *Ekonomika*, 68; Mažuranić, 503.

⁴⁵⁹ MCV II, 6.

4.1.5. *Plastrum* (kola)

U zapisnicima se *plastrum*⁴⁶¹ (lat. teretna kola) spominje kao mjera koja se neposredno upotrebljavala uz sijeno, vjerojatno kao jedna natrpana tovarna kola sijena.⁴⁶² Godine 1455. gradski procjenitelji su smatrali da četiri vola u sijenu mogu učiniti štetu u količini od tri plastra.⁴⁶³

4.1.6. *Ulna*

Ulna (lakat, rif)⁴⁶⁴ mjera je za dužinu koja je tradicionalno činila nešto više od pola metra, a koristila se najviše kod izmjere platna.⁴⁶⁵ Postojala je i tzv. *ulna regalis*, kraljevski lakat, kojom su se određivale površine zemljišta u kraljevskim darovnicama, ali i općenito kod mjerenja zemljišta.⁴⁶⁶

4.1.7. *Libra/Funta*

*Libra*⁴⁶⁷ je bila mjera za težinu, ali kada uz nju stoji “denariorum” onda je označavala mjeru za težinu novca, denara, a na takav način se najčešće koristi u gradskim zapisnicima. Jedna libra činila je 20 denara, tj. 1 ugarski forint činio je 5 libra.⁴⁶⁸ U gradskim zapisnicima libra se spominje 1464. godine kao mjera za papar.⁴⁶⁹ Najpoznatija je mletačka libra, kojom se mjerilo u Dalmaciji i Hrvatskom primorju.⁴⁷⁰ Velika libra (*libra grossa*) težila je oko 477 g, a mala libra (*libra sottile*) težila je 301 g.⁴⁷¹ Činjenica da se papar u Varaždinu mjerio u librama indirektno nam govori o podrijetlu te vrste robe koja se pojavljivala na varaždinskom tržištu.

⁴⁶⁰ *Item Petrus Ribich conqueritur super Georgium Petrekoich pro dampnis quadraginta tribus manipulis.* MCV II, 6; Androić, *Ekonomika*, 60; Zlatko Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske* (Zagreb: JAZU, 1956), sv. 1, 107.

⁴⁶¹ MCV II, 5, 15, 24, ...

⁴⁶² Androić, *Ekonomika*, 60.

⁴⁶³ *Qui quidem dictum dampnum preestimantes ad tria plastra feni, tantum, quod quatuor boues conducere possunt.* MCV II, 15.

⁴⁶⁴ MCV II, 2, 4, 112, 179.

⁴⁶⁵ U razdoblju ranog novog vijeka požunski rif bio je 0,558 m, bečki 0,779, dubrovački 0,513, a mletački 0,586. Mažuranić, 582.

⁴⁶⁶ Herkov, *Naše stare mjere i utezi*, 97.

⁴⁶⁷ MCV II, 10, 18, 22, 35, 38, 89, ...

⁴⁶⁸ Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, 35.

⁴⁶⁹ *Item Andreas Pywaricz conqueritur super Gregorium sudecz pro media libera piperis.* MCV II, 160.

⁴⁷⁰ Vlajinac, *Rečnik naših starih mera u toku vekova*, 4 sv. (Beograd: Sanu, 1974), 526-527; Herkov, *Građa*, sv. 1, 81.

⁴⁷¹ Herkov, *Naše stare mjere i utezi*, 76; Vlajinac, 527.

Funta (*Phundt*)⁴⁷² je tradicionalno bila mjera težine, a ako uz nju stoji “denariorum” onda je također bila mjera za novac, tj. denar.⁴⁷³ Funta je istoznačnica libri, samo se pod tim nazivom više koristila u njemačkim zemljama. U gradskom zapisniku spominje se kao mjera za težinu mesa.⁴⁷⁴ To je bila tzv. “bečka funta” ili *funta theothonicalis*, kako se spominje su Zagrebu u XV. stoljeću.⁴⁷⁵ Čini se da je funta u tadašnjem Varaždinu vrijedila nešto više od pola kilograma ili negdje u razini velike libre.⁴⁷⁶ U gradskom zapisniku spominje se i “cent” (*Zentt*) kao mjera težine.⁴⁷⁷ Ova mjera je samim svojim nazivom (od lat. *centum* i *centenarius* u značenju stotice ili broja 100) obuhvaćala 100 libri ili funti.⁴⁷⁸

4.1.8. *Dieta*

Dieta (ral, jutro)⁴⁷⁹ mjera je za površinu zemlje. Mjerila je koliko zemljine površine jedan čovjek može obraditi (izorati) za jedan dan, tj. označavala je dan oranja.⁴⁸⁰ U zapisnicima je spomenuta kao mjera za površinu učinjene štete u zobi⁴⁸¹ i u prosu.⁴⁸²

4.2. Novac

4.2.1. Denar

Denar (*denarius*, njem. *phenning*)⁴⁸³ bio je sitan srebrni novac s određenom primjesom bakra koji se u našim izvorima prvi puta spominje 1000. godine. Kasnije se pred kraj XII. stoljeća javljaju slavonski denari, tzv. “banovci”, da bi se od kraja XIV. stoljeća, nakon ukinuća banske

⁴⁷² MCV II, 57, 89, 126, 235.

⁴⁷³ Androić, *Ekonomika*, 69; Mažuranić, 312.

⁴⁷⁴ MCV II, 57, 127.

⁴⁷⁵ Vlajinac, 965.

⁴⁷⁶ Herkov, *Naše stare mjere i utezi*, 93; Vlajinac, 966. Ćiro Truhelka je bečkoj funti označio težinu u iznosu od 394,29 g, koji, međutim, nije ničim potkrijepio. Vlajinac, 965.

⁴⁷⁷ *Item von der Wag, wer da wägen will, der geb von dem Zentten ain Phennig, der ein Hierger ist vnd ein Frombder zwen, aber in der Freyung geyt ider Taill zwen Phennyg, vnd ist auch verpoten, das kainer in seinem Haws vber einem halben Zentten wegen soll.* MCV II, 15.

⁴⁷⁸ Vlajinac, 997.

⁴⁷⁹ MCV II, 233, 237.

⁴⁸⁰ Androić, *Ekonomika*, 68; Herkov, *Naše stare mjere i utezi*, 97; Mažuranić, 1219; Vlajinac, 263.

⁴⁸¹ *Item Lucas conqueritur super Ztagnecz et Hruciecz carnifex pro vna dieta auene, quam sibi per equos suos nocturno tempore destruxerunt.* MCV II, 233.

⁴⁸² *Item Elia frater Kolar conqueritur super Ladislao et Valentino Hrklec, quod ipsi sibi per sua peccora vnam dietam mili depauperunt ial demessum.* MCV II, 237.

⁴⁸³ MCV, 1, 2, 18, 19, ...

kovnice, u Slavoniju uvodio ugarski denar koji je po finoći bio slabiji od banovca. U XV. stoljeću u gradu Varaždinu koristi se ugarski denar, dok bi se još tada u upotrebi ponegdje mogao naći i taj vrjedniji denar staroga kova, slavonski banovac.⁴⁸⁴ Vrijednost mu se s vremenom i kvalitetom kovanja mijenja, pa su tako početkom XV. stoljeća 1 zlatnu forintu činili 70-72 denara (slavonski banovac), da bi se do kraja XV. stoljeća zlatna forinta ustalila na 100 denara.⁴⁸⁵

4.2.2. *Obulus*

*Obulus (obolus, obol, njem. helbling)*⁴⁸⁶ bio je sitan mjedeni novac koji je vrijedio pola ugarskih ali i slavonskih denara.⁴⁸⁷

4.2.3. *Krajcar*

Krajcar (*craiczar, crucifer, cruciger*)⁴⁸⁸ bio je vrsta njemačkoga sitnog novca, mjedenog, različite vrijednosti.⁴⁸⁹ Ovaj novac kod nas se više koristio od XVI. stoljeća (1527. godine i ustoličenja Ferdinanda II. kao hrvatskog i slavonskog kralja).⁴⁹⁰

4.2.4. *Zlatni forint*

Zlatni forint (*florenus auri, Gulden*)⁴⁹¹ bio je zlatni novac. U Slavoniju je uveden u XIV. stoljeću, a u izvorima se još nazivao i “dukat”. Forint je, inače, dobio ime od latinske riječi *flos* (cvijet) koji se nalazio na grbu grada Firence. U XIV. stoljeću u Slavoniji je jedan zlatni forint vrijedio oko 70 banskih denara, dok je ugarski vrijedio 90. Godine 1430. na saboru u Požunu kralj Žigmund je odredio da u svim državnim i crkvenim računima, jedan zlatni forint vrijedi 100 ugarskih denara što je bio slučaj i u Varaždinu XV. stoljeća.⁴⁹² Zlatni forint vrijedio je i kao

⁴⁸⁴ Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, 31-32; Herkov, *Građa*, sv. 1, 297.

⁴⁸⁵ Mažuranić, 238, 239.

⁴⁸⁶ MCV II, 205.

⁴⁸⁷ Androić, *Ekonomika*, 69; Mažuranić, 781; Herkov, *Građa*, sv. 2, 255.

⁴⁸⁸ MCV II, 168.

⁴⁸⁹ Androić, *Ekonomika*, 61; Mažuranić, 535.

⁴⁹⁰ Herkov, *Građa*, sv. 1, 50.

⁴⁹¹ MCV II, 6, 7, 10, 14, 19, ...

⁴⁹² Androić, *Ekonomika*, 69; Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, 34; Herkov, *Građa*, sv. 1, 417; Mažuranić, 307-308.

nominalna vrijednost, posebice kada je s vremenom zlatnih kovanica ostalo sve manje u upotrebi.⁴⁹³

4.2.5. *Marca denariorum*⁴⁹⁴

Marka se u srednjem vijeku koristila kao nominalan, a ne realan novac, a služila je i kao mjera težine. Drugi joj je naziv “grivna”.⁴⁹⁵ U Varaždinu je 1461. godine 1 marka vrijedila 200 denara, kako je bilo i drugdje.⁴⁹⁶

4.2.6. *Pensa denariorum*⁴⁹⁷

Pensa je naziv za vrijednost novca također uzet od mjere za težinu (*pensum, pondus*). Činila je 1/5 marke, tj. 40 denara.⁴⁹⁸

4.3. Porezi

4.3.1. Tridesetina

Tridesetina (*tricesima, harmica* (od mađ. “hármiczad”)) bila je daća koja se ubirala pri uvozu, izvozu i provožu robe, tj. carina. Tridesetina je bila *jus regale*, kraljevsko pravo, a u doba kralja Žigmunda počinje se općenito ubirati u visini tridesetog dijela vrijednosti robe. Dakle, trgovac koji je iz inozemstva doveo robu na tlo Ugarske i Slavonije morao je u ime uvozne carine platiti trideseti dio vrijednosti uvezene robe. Od plaćanja te daće bili su oslobođeni velikaši i plemići, kao, naravno, i građani pojedinih slobodnih kraljevskih gradova (Zagreb i Varaždin). Te carine se nisu mogle ubirati na samoj granici, nego se njihovo ubiranje obavljalo na prilazima većim mjestima i na sajmištima te mjestima trgovanja. Jedno od središta za ubiranje tridesetine (uz

⁴⁹³ Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, 34.

⁴⁹⁴ MCV II, 2, 4, 6, 8, 13, 20, 24, ...

⁴⁹⁵ Mažuranić, 630.

⁴⁹⁶ *Est convictus in birsagio in quinque marcas est convictus (!), marcam quam libet computando per denarios CC, quarum due partes parti adverse, tertia autem pars iudici cedat sine intermissione.* MCV II, 189; Androić, *Ekonomika*, 69; Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, 33.

⁴⁹⁷ MCV II, 24, 56, ...

⁴⁹⁸ Androić, *Ekonomika*, 69; Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, 33-34; Mažuranić, 910; Herkov, *Građa*, sv. 2, 237.

Zagreb, Nedelišće i Mursku Sobotu) bio je i grad Varaždin, što se spominje 1498. godine.⁴⁹⁹ O porezu na trgovinu koji se tiče Varaždinaca govori se već 1209. u Andrijinoj i 1220. u Belinoj povelji u kojima se navodi da niti jedan varaždinski građanin neće plaćati porez tridesetine osim onoga koji ide trgovati *in Theuthoniam* kada će plaćati takse za natovarena kola i stoku koja je za prodaju.⁵⁰⁰ Sljedeći podaci o plaćanju poreza za trgovinu potječu tek iz 1406. godine u kojoj kralj Žigmund oslobađa od tridesetine sve trgovce prigodom odvijanja godišnjeg sajma u gradu Varaždinu.⁵⁰¹ Godine 1448. Ulrik Celjski potvrđuje Žigmundove riječi da će trgovci moći prigodom sajma prodavati svoju robu bez plaćanja tridesetine, tj. *sine persolutione tricesime ac tributi*.⁵⁰²

4.3.2. Maltarina

Maltarina (*telonium*) je daća koja se pobirala pri prolazu osoba ili prijevoza robe određenim putem. Malta (mitnica) bila je mjesto na kojem se takva daća pobirala. Mnogi velikaši i plemići podizali su mitnice na cesti koja je vodila kroz njihov posjed, često samovoljno i bez kraljeve povlastice. Maltarina je bila velika smetnja slobodnoj trgovini jer su previsoke malte povećavale prijevozne troškove robe, te se ona naposljetku morala na sajmu prodavati uz povišene cijene ili uz slabu ili nikakvu dobit.⁵⁰³ Maltarina se u Varaždinu spominje pod nazivom *telonium* godine 1467. kada je pred sud izveden trgovac Marko iz Venecije jer nije platio maltarinu. Njegova prokrijumčarena roba bila mu je zaplijenjena sve dok nije platio ovu pristojbu.⁵⁰⁴

4.3.3. Placovina i godišnji porezi

Onaj koji je htio prodavati svoju robu u gradovima, morao je plaćati “placovinu” ili “pijacovinu”. Ona je u gradu Varaždinu određivana dekretima gradske općine, kao i u

⁴⁹⁹ Androić, *Ekonomika*, 99; Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, 59; Mažuranić, 374; Herkov, *Građa*, sv. 2, 466.

⁵⁰⁰ MCV I, 1-4.

⁵⁰¹ MCV I, 36, 60-63.

⁵⁰² MCV I, 165.

⁵⁰³ Herkov, *Građa*, sv. 2, 106.

⁵⁰⁴ *Item feria secunda ipso die beate Prisca virginis circumspetus vir Bartholomeus Czinsar in figura iudicii comparens providum Marcum de Veneciis de Iudea racione et pretextu certarum mercanciarum quas idem abs iure imphietetice patrabat, videlicet, in pannis, equis, bladīs et ceteris absque insinuacione et solucione mute et tributi, quod wlgare (!) theoloncum appellatur, arestatuit et inhibuit vsque decisionem iuris super premissis fiendam.* MCV II, 254.

Zagrebu.⁵⁰⁵ Godine 1459. zabilježena je odredba o naplati placovine za prodavačice kruha na dnevnome trgu koja je za tjedan dana iznosila 2 denara, a prodavačice su je morale plaćati svake subote.⁵⁰⁶ U Varaždinu se plaćao i porez na trgovačke radnje, a porezna godina trajala je od Martinja do Martinja (11.XI. – 10. XI. sljedeće godine). U zapisniku se navodi da su trgovci Ilija Rašenus, Nikola Spitalar sa ženom, Filip Vngarus, Pavao, žena glasnika Augusta, Uršula Pačkulica i Kristijanica bili dužni platiti u ime poreza za jednu godinu svaki po 100 denara.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Androić, *Ekonomika*, 60.

⁵⁰⁶ MCV II, 114-115; Androić, *Ekonomika*, 60.

⁵⁰⁷ *Item venditores in wlgo frangar dicti hic sunt conscripti per anni circulum servituri incipiens a festo sancti Martini vsque aliud festum estum eiusdem sancti in anno Domini CCCCLX primo de censu annuali pro denario C: Item Elyas Rachenus, item Nicolaus Spitalar, cum vxore, item Philippus Vngarus, item Paulus frangar, item vxor Augustini preconis, item Vrsula Pachkulicza, item Cristhanicza.* MCV II, 273.

5. ZAKLJUČAK

Predmet našega interesa, trgovina i obrt grada Varaždina u XV. stoljeću, bio je zadovoljavajuće istraživao u varaždinskoj historiografiji. To možemo zahvaliti sreći da nam se sačuvao pisani izvor (gradski zapisnici) koji detaljno pokriva jedno desetljeće XV. stoljeća i u kojem, stoga, možemo naići na mnogo podataka koji su nam važni u proučavanju materije. No, nužno je ipak bilo revidirati ta istraživanja jer se ona nisu detaljnije radila zadnjih dvadesetak godina te pokušati pronaći neke nove podatke i ponuditi nova tumačenja.

Odmah na početku rada naveli smo bitne preduvjete koji su omogućivali da se jedno naselje razvije u trgovačko-obrtnički grad kao što je bio Varaždin: zemljopisni položaj, prometna povezanost i dostupnost, podrška i zaštita kraljeva koji su privilegijama i poreznim olakšicama poticali razvoj grada te održavanje sajмова, tjednih i godišnjih, koji su privlačili kupce i trgovce iz varaždinske okolice ali i iz udaljenijih krajeva. Ovi preduvjeti bili su kamen temeljac uspostavi jednoga jakog regionalnog tržišta kao što je i bio Varaždin u kasnom srednjem vijeku. Gradska uprava imala je slobodu regulirati odvijanje trgovačkih djelatnosti u gradu i to mnogim strogim propisima te nadzorom pomoću ovlaštenih tržišnih nadzornika, kao i ovlast pobiranja svih vrsta posrednih i neposrednih poreza od trgovačkih, kao i obrtničkih djelatnosti. U ono vrijeme svatko se mogao baviti trgovinom ukoliko je imao kakav višak robe koju je mogao prodati i to bez ikakvih socijalnih, materijalnih ili rodnih ograničenja. Profesionalno su se trgovinom bavili kramari, koji su trgovali mješovitom robom, te specijalniji trgovci poput solara ili trgovaca mirodija, kao i putujući trgovci luksuznom robom. Svjedočanstva o putujućim trgovcima u Varaždinu i bogatijim građanima govore nam da je luksuznija domaća (npr. proizvodi zlatara) i uvozna roba nesumnjivo bila uvijek tražena u Varaždinu, dok su manje bogatiji i siromašniji građani ovisili o jeftinijim proizvodima domaćih obrtnika. Živost trgovačkih djelatnosti u gradu potvrđuju nam i svjedočanstva o udruživanjima pojedinaca zbog trgovine na veliko koja se obavljala uglavnom radi izvoza, a takvim udruživanjima pojedinci su međusobno dijelili dobit nakon uspješno završenog posla ili dijelili troškove štete ukoliko bi taj posao loše završio.

Razvoj obrta nije mogao teći bez trgovačkih djelatnosti, jer su obrtnici ovisili o prodaji svoje robe na varaždinskom tržištu. Njihov položaj je u gradu Varaždinu bio siguran jer je građanstvo, kao i okolno seljačko stanovništvo, konstantno ovisilo o proizvodima onih obrtnika koji su u svim srednjovjekovnim gradovima bili najbrojniji. Pripadnici tih temeljnih obrta bili su

obrtnici metalških, tekstilnih, kožarskih i prehrambenih struka. Od proizvodnih obrta koji nisu bili neophodni samome opstanku jednog naselja te su uglavnom zavisili od bogatijih građana ili su bili namijenjeni specijalnim namjenama moramo izdvojiti zlatare, razne izrađivače oružja, graditelje i klesare te staklare. Pod neproizvodne obrte – usluge podrazumijevamo razne uslužne djelatnosti i javne službe od kojih vrijedi izdvojiti liječnike ili kirurge, kupalištare i neke umjetnike, čija je prisutnost govorila o dodatnim potrebama onih građana koji su ih si mogli priuštiti. Najbrojniji su bili gradski službenici, koji su brinuli o pravilnom i efikasnom funkcioniranju gradske uprave i samoga grada, te posluga i obični radnici koji su uglavnom bili na dnu društvene i materijalne ljestvice. Najbrojniji i najvažniji obrtnici bili su mesari jer se meso općenito u srednjem vijeku mnogo trošilo, a važan nusprodukt bila je koža. Oni su bili prvi obrtnici u gradu Varaždinu koji su se odlučili međusobno udružiti u neko korporativno udruženje. Ono se zvalo bratovština koja zapravo predstavlja začetak ceha kao pojave koja se počinje javljati u Varaždinu tek sredinom XVI. stoljeća i zahvatiti će s vremenom sve obrtničke struke. Mesari su se vjerojatno bavili i trgovinom stokom koja se i izvozila, a možda su izvozili i kožu koja je svugdje bila tražena roba. Po broju mesara, a i kupalištara, možemo pokušati izvesti ukupni broj stanovnika grada Varaždina koji se, u grubo, kretao od 2000 do maksimalno 2500, iako ovakvu metodu trebamo primijeniti s oprezom, budući da mnogi mesari nisu radili samo za lokalne potrebe, nego su se bavili i izvozom. Četvrtina stanovnika grada živjela je od obrtništva, dok su ostali živjeli od poljoprivrede i stočarstva, trgovine, a manji broj bilo je plemića, vojnika i pripadnika klera. Brojni obrtnici i trgovci u gradu Varaždinu bili su neslavenskog podrijetla, doseljenici, što dokazuje da Varaždin nije bio zatvoren grad te je primao u svoje okrilje ljude koji su poznavanjem trendova u razvijenijim područjima Europe podizali kvalitetu obrtničke proizvodnje i kulturnog života u gradu. O imovini i uvjetima rada obrtnika nemamo mnogo podataka (osim da su mnogi posjedovali vinograde i oranice), ali ponegdje dolazimo do podatka da su neki zapošljavali radnike, a vjerojatno su imali i učenike, zatim da su mnogi participirali u gradskoj vlasti te su spominjani u kontekstu većih novčanih iznosa što nam indirektno kazuje da su pojedini obrtnici svojim radom mogli dostići zavidnu materijalnu sigurnost. Pogotovo se to odnosi na luksuznije obrte poput zlatara, izrađivača oružja, graditelja i klesara, nekih krojača, kao i na uglednije profesije poput liječnika, gradskih bilježnika – notara, kao i ostalih literata. Broj obrtnika (250-ak podijeljenih u 47 struka) u promatranih desetak godina XV. stoljeća

sugerira nam da je to razdoblje bilo vrhunac srednjovjekovnog ekonomskog i demografskog razvoja grada Varaždina nakon čega je, po pokazateljima iz 1520. došlo do drastičnog pada.

Nakon svega, ostaje nam da zaključimo da su trgovina i obrt grada Varaždinu u XV. stoljeću bili dovoljno razvijeni da omoguće gradu da bude samodostatan, izvozno orijentiran u bližu i dalju okolicu, materijalno i financijski situiran te tako pogodan i privlačan novim doseljenicima koji su u njemu tražili egzistenciju. Srednjovjekovni Varaždin se ekonomskom snagom ne može uspoređivati s gradovima kao što su Zagreb, Graz, Dubrovnik ili Zadar, ali unutar šire regije između Ptuja i njemačkih zemalja na Zapadu i Koprivnice te Križevaca na istoku i jugoistoku, Zagreba na jugu, te mađarskih gradova na sjeveru utvrdio je status važnog i neizbježnog trgovačkog i obrtničkog regionalnog središta koji će se potvrđivati i u turbulentnim stoljećima koji slijede. Nadamo se da će ovaj rad koji prezentira i neke nove podatke i tumačenja unutar materije trgovine i obrta, kao i općenito unutar ekonomske historije i medievistike, varaždinskoj historiografiji dati vrijedan doprinos i poticaj za daljnja istraživanja.

6. BIBLIOGRAFIJA

6.1. Izvori

Perči, Ljerka. "Popis građana Varaždina iz 1520. godine". U: *Polja prošlosti*, 9-22. Varaždinske Toplice: Tonimir, 2002.

Tanodi, Zlatko. *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasдини I (Poviestni spomenici slob. kralj. grada Varaždina. Sv. I: Zbornik isprava 1209-1526)*. Varaždin, 1942.

Tanodi, Zlatko i Adolf Wissert. *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasдини II (Poviestni spomenici slob. kralj. grada Varaždina. Sv. II. dio 1: Gradski zapisnici iz g. 1454-1464 i 1467-1469)*. Varaždin, 1944.

6.2. Literatura

Akalović, Jadranka. "Varaždinsko obučarstvo - od obrtničke radionice, preko industrijskog pogona do sveučilišnog centra obučarstva." U: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, ur. Miroslav Šicel i Slobodan Kaštela. Varaždin, Zagreb: Zavod za znanstveni rad HAZU, 2009. 399-409.

Androić, Mirko. *Ekonomika srednjovjekovnog grada Varaždina*. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2009.

Androić, Mirko. "Obrtnici i obrt kroz varaždinsku prošlost." *Zanatski list*, br. 366, 367, 369, 372/373, 375, (1981).

Antauer, Đuro. "Aktivnost kirurga i razvoj kirurgije na području Varaždina od 15. do 19. stoljeća." U: *Varaždinski zbornik 1181-1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 395-402. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983.

Budak, Neven. *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*. Zagreb, Koprivnica: Dr. Feletar, 1994.

Buntak, Franjo. *Povijest Zagreba*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.

Feletar, Dragutin. "Cehovi i bratovštine u Podravini krajem srednjeg i početkom novog vijeka." *Podravina* 3 (2003): 173-194.

Filić, Krešimir. „Varaždinski gradski suci (načelnici)“. U: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935*, 6-28. Varaždin: Narodna tiskara, 1935; Pretisak: Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, 1995.

Filić, Krešimir. *Varaždinski mesarski ceh*. Varaždin: Kulturno-prosvjetno vijeće općine Varaždin, 1968.

Gabričević, Ante. *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad - Varaždin, 2002.

Herkov, Zlatko. *Naše stare mjere i utezi*. Zagreb: Školska knjiga, 1973.

Herkov, Zlatko. *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*. Zagreb: Jazu, 1956.

Herkov, Zlatko. "Organizacija uprave grada Varaždina i njezin djelokrug od 15. do 18. stoljeća." U: *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 219-232. Varaždin: JAZU, 1983.

Herkov, Zlatko. *Povijest zagrebačke trgovine*. Zagreb, Samobor: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, „Zagreb“, 1987.

Herkov, Zlatko. "Stare varaždinske mjere." *Ljetopis JAZU* 73 (1969): 295-331.

Horvat, Rudolf. *Povijest grada Varaždina*. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad – Varaždin, 1993.

Horvat, Rudolf. *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*. Zagreb: AGM, Hrvatska gospodarska komora, 1994.

Hrelja Damir, Miran Bojanić Morandini. *Obrtništvo u Varaždinu*: izdanje povodom 100. godišnjice osnivanja Zanatlijskog i pomoćničkog društva, preteče Udruženja hrvatskih obrtnika Varaždin. Varaždin: Vall 042, 2004.

Ilijanić, Mira i Slavko Kapustić. "Bratovštine i cehovi, meštiri i dijeteći. Prilog povijesti varaždinskog obrta." U: Mira Ilijanić, *Urbanizam, graditeljstvo, kultura: zbornik radova*, 175-188. Varaždin: Grad Varaždin; Gradski muzej Varaždin, 1999.

Ilijanić, Mira, Slavko Kapustić. "Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća". U: *Varaždinski zbornik 1181.-1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 169-190. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983.

Klaić, Nada. *Zagreb u srednjem vijeku*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982.

Kolanović, Josip. *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Krajanski, Artur. "O statutu varaždinskog ceha ranarnika, brijača i kupalištara iz god. 1557." U: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935.*, ur. Andre Mohorovičić, Ljerka Šimunić, Eduard Vargović, 56-72. Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin i Gradski muzej Varaždin, 1995. (pretisak originala iz 1935.).

Krivošić, Stjepan. *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1981.

Lajnvaš, Ivan. *Svakodnevni život u srednjovjekovnom Varaždinu*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002.

Lentić, Ivo. *Varaždinski zlatari i pojasari*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1981.

Lentić-Kugli, Ivy. "Obrt i trgovina u Varaždinu." *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* XXVI 3 (1977): 25-35.

Lentić-Kugli, Ivy. *Povijesna urbana cjelina grada Varaždina*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1977.

Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae - Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije. Sv. I i II. Ur. Marko Kostrenčić, Veljko Gortan, Zlatko Herkov. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973, 1978.

Lučić, Josip. *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV. stoljeća*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta, 1979.

Ljubljanović, Srećko. "Vinogradarstvo grada Varaždina u srednjem vijeku." *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 16-17 (2006): 259-300.

Matijević-Sokol, Mirjana. "Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. godine: povijesno-diplomatička analiza." U: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.-2009.*, ur. Miroslav Šicel i Slobodan Kaštela, 19-26. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Varaždinska županija, 2009.

Mažuranić, Vladimir. *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. Zagreb: JAZU, 1908-1922. Pretisak: "Informator" – Zagreb, 1975. Sv. 1-2.

Mirković, Mijo. *Ekonomska historija Jugoslavije*. Zagreb: Informator, 1968.

Mumford, Lewis. *Grad u historiji*. Zagreb: Naprijed, 1988.

Nikolić Jakus, Zrinka. "Profesija – hraniteljica: doji se u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku." U: *Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru, Zbornik radova 4. istarskog povijesnog biennala*, ur. Marija Mogorović Crljenko, 97-113. Poreč, Pula, Pazin: Zavičajni muzej Poreštine, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Državni arhiv u Pazinu, 2011, 97-113.

Piasek, Gustav. "Neobjavljeni rukopis Krešimira Filića o zdravstvu Varaždina". U: *Spomenica Gradskog muzeja Varaždin 1925-1995*, 44-48. Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 1995.

Pounds, N.J.G. *An Economic History of Medieval Europe*. London, New York: Longman, 1994.

Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.

Raukar, Tomislav. *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2003.

Raukar, Tomislav [et. al.]. *Zadar pod mletačkom upravom: 1409-1797*. Zadar: Narodni list, Filozofski fakultet, 1987.

Roller, Dragan. *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.

Ruža Franjo i Slobodan Kaštela. "Povijesni uvjeti gospodarskog razvitka Varaždina." U: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.*, ur. Miroslav Šicel i Slobodan Kaštela, 333-344. Varaždin, Zagreb: Zavod za znanstveni rad HAZU, 2009.

Slukan Altić, Mirela. *Povijesni atlas gradova. V. svezak: Varaždin*. Zagreb, Varaždin: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Državni arhiv Varaždin, 2009.

Strahonja, Eugen. „Nadzor nad klanjem stoke i tržišni nadzor mesa u Varaždinu u 15. stoljeću.“ U: *Varaždinski zbornik 1181-1981.*, ur. Andre Mohorovičić, 245-249. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983.

Tanodi, Zlatko. *Uprava grada Varaždina u srednjem vijeku*. Zagreb: (s.n.), 1940.

Tkalčić, Ivan Krstitelj Tkalčić. *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske. Svezak prvi: Izprave 1093-1399*. Zagreb: Brzotisk K. Albrechta, 1889.

Tkalčić, Ivan Krstitelj. *Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske. Svezak drugi: Izprave 1400-1499*. Zagreb: Brzotisk K. Albrechta, 1894.

Uroić Marijan, Antun Hurm. *Njemačko-hrvatski rječnik: s gramatičkim podacima i frazeologijom*. Zagreb: Školska knjiga, 2002.

Vlajinac, Milan. *Rečnik naših starih mera u toku vekova*. 4 sv. Beograd: Sanu, 1974.

Wissert, Adolf. „Bilješke o nekim varaždinskim kućama.“ U: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935*, 29-55. Varaždin: Narodna tiskara, 1935; Pretisak: Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU, 1995.

Žepić, Milan. *Latinsko - hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.

7. SUMMARY – Trade and crafts in the town of Varaždin in the XV. century

This paper deals with the most important economic aspects of the medieval town of Varaždin - trade and crafts. For successful economic development of the city, including trade and crafts, there were the necessary preconditions: good transport links, the support of Hungarian-Croatian kings who provided the town with the administrative and judicial independence from the local feudal lords, relieved it of some taxes, and enabled and supported the large annual trade fairs in the city that attracted professional traveling traders and residents from near and far surrounding of the town. Town administration regulated and protected trade and oversaw the proper conduct of trade activities. In medieval Varaždin anyone could engage in retail or wholesale trade with their surplus of goods, in the hope that such activity will generate some income. In trade, as their primary activity, were engaging many small grocery retailers. There were also traders of salt, and some prominent citizens of Varaždin traded with luxury goods. Butchers were probably dealing with the sale and exports of livestock and leather, and many domestic traders were joining together for the purpose of trade and sharing the profit and damage. Of the foreign traveling traders we recorded mainly those who were selling luxury cloth, for their customers who were mainly wealthier citizens of Varaždin. Under the concept of craft we should mean the set of all non-agrarian professions in the town, which include the productive and non-productive professions (services). In Varaždin the most important and numerous were the crafts that are prevalent in most medieval towns: metal, textile, leather and food types of crafts. The most important and numerous were the butchers. They had their own street where they cut and sell meat and were the first craftsmen in Varaždin, who have joined together to protect their corporate rights. Their association was called “fraternity”, because the guild did not yet exist in the city (the first guild was formed in the mid XVI. century). The most numerous members of non-productive activities were servants, ordinary workers and various city officials who were dealing with successful functioning of town and administration. At the end of the paper, are presented the various measures, types of currencies and taxes that were valid in the medieval Varaždin. Finally, we conclude that the trade and crafts in the town of Varaždin in the XV. century were enough developed to allow the town to be self-sufficient and export-oriented in its closer and further surroundings, financially secured, easy accesible to traders from afar, and thus attractive to new settlers who were looking for their existence.